

Welke prioriteit voor een duurzame ontwikkeling?

Federaal rapport inzake duurzame ontwikkeling 2019

Stand van zaken en evaluatie

Juni 2019

Task Force Duurzame Ontwikkeling

Federaal Planbureau

Het Federaal Planbureau (FPB) is een instelling van openbaar nut die beleidsrelevante studies en vooruitzichten maakt over economische, socio-economische en milieuvraagstukken. Daarnaast bestudeert het de integratie van die vraagstukken in een context van duurzame ontwikkeling. Het stelt zijn wetenschappelijke expertise onder meer ter beschikking van de regering, het Parlement, de sociale gesprekspartners, nationale en internationale instellingen.

De werkzaamheden van het FPB worden steeds gekenmerkt door een onafhankelijke benadering, transparantie en aandacht voor het algemeen welzijn. De kwaliteit van de gegevens, een wetenschappelijke methodologie en de empirische geldigheid van de analyses staan daarbij centraal. Tot slot zorgt het FPB voor een ruime verspreiding van de resultaten van zijn werkzaamheden en draagt zo bij tot het democratisch debat.

Door de wet van 5 mei 1997 *betreffende de coördinatie van het federale beleid inzake duurzame ontwikkeling* kreeg het FPB onder meer de opdracht het *Federaal rapport inzake duurzame ontwikkeling* op te stellen. De Task Force Duurzame Ontwikkeling (TFDO) is de groep van personeelsleden die sinds januari 1998, onder de leiding en de verantwoordelijkheid van het FPB, onder meer de federale rapporten uitwerkt.

Het *Federaal rapport inzake duurzame ontwikkeling 2019* presenteert een stand van zaken en evaluatie. De gegevensverzameling voor het rapport werd begin 2019 afgesloten.

De TFDO-leden die meewerkten aan dit rapport zijn: Mathijs Buts, Patricia Delbaere, Jean-Maurice Frère, Alain Henry (coördinator van de TFDO), Arnaud Joskin, Johan Pauwels en Sylvie Varlez.

Christelle Castelain, Ben Dragon, Miguel Louis en Patricia Van Brussel hebben aan de vertaling meegewerkt. Adinda De Saeger werkte mee aan de lay-out.

De TFDO dankt de vele collega's van het FPB die hebben bijgedragen aan de voorbereiding van dit rapport.

Het Federaal Planbureau is EMAS en Ecodynamische Onderneming (drie sterren) gecertificeerd voor zijn milieubeheer.

url: <http://www.plan.be>

e-mail: sustdev@plan.be

Overname wordt toegestaan, behalve voor handelsdoeleinden, mits bronvermelding.

Verantwoordelijke uitgever: Philippe Donnay – Wettelijk depot: D/2019/7433/16

Inhoudstafel

Synthese en aanbevelingen	1
1. Vooruitgang van België naar de SDG's	7
1.1. Evaluatiemethode	8
1.2. Evolutie naar duurzame ontwikkeling: balans 2019	12
2. Evaluatie van het federaal beleid duurzame ontwikkeling.....	26
2.1. Governance van duurzame ontwikkeling in België - een overzicht	26
2.2. Nationale strategie voor duurzame ontwikkeling en Interministeriële Conferentie Duurzame Ontwikkeling	29
2.3. Voluntary National Review	33
2.4. Federaal plan inzake duurzame ontwikkeling	36
2.5. Algemene beleidsnota's	41
2.6. Federaal rapport inzake duurzame ontwikkeling	49
2.7. Federale Raad voor Duurzame Ontwikkeling	52
2.8. Interdepartementale Commissie Duurzame Ontwikkeling	53
2.9. Duurzame-ontwikkelingseffectbeoordeling op federaal niveau	62
2.10. Subsidies voor duurzame ontwikkeling	67
3. De SDG's als governance-instrument.....	68
3.1. Inleiding	68
3.2. Een taks op de CO ₂ -uitstoot invoeren	69
3.3. De alternatieven voor bedrijfswagens	82
4. Bijlagen.....	89
4.1. Bibliografie	89
4.2. Dankwoord	102
4.3. Afkortingen	102

Erratum: de evaluatie van de indicator *overheidsschuld* werd gecorrigeerd van onbepaald naar ongunstig. Door daarmee rekening te houden, wijzigden de pagina's 2, 11, 13, 15, 16, 17 en 25.

Synthese en aanbevelingen

Synthese

Sinds de Conferentie van de Verenigde Naties (VN) over milieu en ontwikkeling in Rio de Janeiro in 1992 heeft België zich ertoe verbonden de opeenvolgende VN-doelstellingen inzake duurzame ontwikkeling te bereiken, in het bijzonder de duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen tegen 2030 (*Sustainable Development Goals* of *SDG's*). De wet van 5 mei 1997 *betreffende de coördinatie van het federale beleid inzake duurzame ontwikkeling* definieert de federale strategie inzake duurzame ontwikkeling.

Dit *Federaal rapport inzake duurzame ontwikkeling 2019* evalueert de uitvoering van het beleid voor duurzame ontwikkeling op federaal niveau sinds de goedkeuring van die *SDG's* in 2015.

- De balans van 51 opvolgingsindicatoren van de *SDG's* toont dat die doelstellingen niet zullen worden bereikt met een voortzetting van de huidige trends (hoofdstuk 1).
- De federale strategie inzake duurzame ontwikkeling wijst verschillende opdrachten toe aan de overheidsdiensten. Veel van die opdrachten zijn vervuld. De regering maakt daarentegen weinig werk van de uitvoering van de bestaande bepalingen inzake duurzame ontwikkeling (hoofdstuk 2).
- Door de impact van de beleidsmaatregelen in voorbereiding op alle *SDG's* te evalueren, kan de coherentie van de beleidsmaatregelen worden versterkt en kan er doeltreffender worden bijgedragen tot het bereiken van de *SDG's* (hoofdstuk 3).

Dit rapport van het Federaal Planbureau (FPB) wordt gepubliceerd in het kader van de wet van 5 mei 1997. Volgens die wet wordt het rapport in twee delen gepubliceerd. Een deel maakt een stand van zaken en een evaluatie van de bestaande toestand en van het beleid inzake duurzame ontwikkeling. Dit rapport vervult deze evaluatieopdracht. Het andere deel heeft betrekking op toekomstverkenning en omvat alternatieve scenario's voor duurzame ontwikkeling om de doelstellingen te bereiken die in de langetermijnvisie zijn gesteld. Dit deel toekomstverkenning zal rond het midden van de legislatuur 2019-2024 worden gepubliceerd.

Weinig vooruitgang naar de duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen

Welke vooruitgang heeft België geboekt op weg naar een duurzame ontwikkeling? Dit rapport maakt een balans van 51 opvolgingsindicatoren van de *SDG's* en toont daarmee dat nieuwe beleidsmaatregelen noodzakelijk zijn om die *SDG's* in 2030 te bereiken (hoofdstuk 1).

Van die 51 indicatoren hebben er 22 een cijferdoel (gekwantificeerde en tijdgebonden doelstelling). Als de huidige trends worden voortgezet, zouden vier van die indicatoren hun cijferdoel bereiken in 2030 (*onderzoek en ontwikkeling, blootstelling aan fijn stof, olieverontreiniging en zee-opperlakte in het Natura 2000-gebied*). Voor 17 andere van die 22 indicatoren zou het cijferdoel niet worden bereikt in 2030. 10 van die 17 indicatoren evolueren wel in de goede richting, maar hun evolutie is niet snel genoeg om het cijferdoel te bereiken. Voor een enkele van die 22 indicatoren met cijferdoel zijn de gegevens te variabel om te kunnen evalueren.

Van de 29 indicatoren zonder cijferdoel evolueren er 11 in de richting van hun doelstelling (bijvoorbeeld *zeer lage werkintensiteit*, *vleesconsumptie* en *waterverbruik*) en verwijderen 7 indicatoren zich van hun doelstelling (bijvoorbeeld *overmatige schuldenlast van de gezinnen* en *zonder beroepsactiviteit door familieverantwoordelijkheden*). Voor de overige 11 indicatoren is er geen statistisch significante verandering noch in de ene, noch in de andere richting.

In totaal zijn er minder gunstige evaluaties dan ongunstige. De meeste gunstige evaluaties bevinden zich in de milieu- en economische componenten (8 op de 16 milieu-indicatoren en 3 op de 7 economische indicatoren). Van de 5 *governance* indicatoren heeft geen enkele indicator een gunstige evaluatie, deels omdat meerdere indicatoren slechts voor enkele jaren beschikbaar zijn en omdat hun evoluties heel variabel zijn. In de sociale component zijn er 4 gunstige evaluaties voor 23 indicatoren.

De opsplitsingen van de indicatoren volgens bepaalde bevolkingscategorieën tonen dat de algemene trends niet altijd homogeen zijn. Ook al worden een aantal verschillen tussen vrouwen en mannen kleiner, bijvoorbeeld de *loonkloof*, blijven er toch nog altijd grote verschillen, zoals de *voortijdige sterfgevallen door chronische aandoeningen*. De opsplitsingen van de indicatoren volgens inkomens- of opleidingsniveau tonen dat er ook hierin nog veel verschillen bestaan, waarvan sommige zelfs toenemen (zoals *dagelijkse rokers* en *gebrekkige huisvesting* in het geval van inkomen en *obesitas bij volwassenen* en *werkloosheidsgraad* in het geval van opleiding). De opsplitsingen volgens leeftijd tonen dat de situatie van jongeren over het algemeen minder gunstig is dan die van ouderen (bijvoorbeeld *armoederisico* en *risico op armoede of sociale uitsluiting*).

De balans 2019 omvat de 34 indicatoren van de balans 2017 en voegt daar 17 nieuwe indicatoren aan toe. Het leeuwendeel van de 34 indicatoren die zijn opgenomen in de twee balansen krijgen in 2019 dezelfde evaluatie als in 2017. Dat is niet verrassend aangezien de trends op lange termijn geëvalueerd worden. Slechts 7 indicatoren krijgen een verschillende evaluatie. In 5 gevallen is dat het gevolg van de evolutie van de indicatoren tijdens de laatste twee jaren. In de twee andere gevallen is die verandering het gevolg van een wijziging in de evaluatiemethode.

De besluiten van de negen indicatorenbalansen die de Task Force Duurzame Ontwikkeling (TFDO) sinds 2005 publiceerde blijven gelijkaardig. In 2005 bevatte het derde *Federaal rapport inzake duurzame ontwikkeling* een tabel met 44 indicatoren, waarvan 10 met een cijferdoel. Slechts een van die tien werd gunstig geëvalueerd (de voortzetting van de trends maakt het mogelijk om het cijferdoel te bereiken). Het zesde rapport onderstreepte in 2011 dat de vooruitgang sinds 1992 onvoldoende was om concrete duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen op tijd te bereiken.

De 51 indicatoren van de balans 2019 maken deel uit van de lijst met opvolgingsindicatoren van de SDG's die is voorgesteld door het Interfederaal Instituut voor de Statistiek. Deze lijst bevat momenteel de 83 indicatoren waarvan de gegevens beschikbaar zijn op de website www.indicators.be. Ze zou in de toekomst geleidelijk worden uitgebreid.

Beperkte aandacht voor duurzame ontwikkeling in het beleid

In dit rapport wordt hoofdzakelijk het federale niveau bestudeerd en wordt geëvalueerd in welke mate de strategie inzake duurzame ontwikkeling afkomstig van de wet van 5 mei 1997 *betreffende de coördinatie van het federale beleid inzake duurzame ontwikkeling* wordt uitgevoerd (hoofdstuk 2).

De federale strategie voorziet in een cyclus van planning en rapportering. Hoewel het deel rapportering op schema bleef met de publicatie van acht federale rapporten inzake duurzame ontwikkeling (zie 2.6), gevolgd door dit negende rapport, heeft de publicatie van de federale plannen inzake duurzame ontwikkeling (FPDO) problemen ondervonden (zie 2.4), aangezien het verlengde Federaal plan 2004-2008 het laatste aangenomen plan is.

Het ontbreken van een federaal plan heeft niet het volledige beleid inzake duurzame ontwikkeling lamgelegd. De actoren uit het maatschappelijk middenveld en de overheidsdiensten hebben hun rol vervuld en er zijn veel acties uitgevoerd rond de verschillende componenten van duurzame ontwikkeling: armoedebestrijding, milieubescherming, gendergelijkheid enz. De transversale maatregelen en de versterking van de beleidscoherentie die de meerwaarde van de plannen vormen (bijvoorbeeld actie 18 van het Plan 2004-2008, dat tot doel had de bescherming van de biologische diversiteit te integreren in vier sleutelsectoren: economie, ontwikkelingssamenwerking, wetenschapsbeleid en vervoer), zijn echter weinig aanwezig (zie 2.4).

De instellingen voorzien in het kader van de federale strategie werden opgericht. De twee federale plannen inzake duurzame ontwikkeling, die in 2000 en 2004 werden gepubliceerd, hebben ook de oprichting van nieuwe specifieke structuren ondersteund, zoals de cellen duurzame ontwikkeling in elke federale overheidsdienst. Die instellingen werken en produceren nuttige resultaten. De regering daarentegen heeft, sinds de goedkeuring van de SDG's in 2015, weinig werk gemaakt van de uitvoering van de bestaande bepalingen inzake duurzame ontwikkeling.

De overheidsdiensten zijn in het kader van de federale strategie hoofdzakelijk betrokken via de werkzaamheden van de Interdepartementale Commissie Duurzame Ontwikkeling (ICDO, zie 2.8) en de federale rapporten inzake duurzame ontwikkeling (zie 2.6). De acties in het kader van de ICDO zijn gericht op de integratie van duurzame ontwikkeling in het intern beheer van de overheidsdiensten, die meetbare resultaten hebben opgeleverd in termen van energiebesparing of waterverbruik (zie 2.8.1). Meer algemeen heeft de uitwerking van actieplannen door de ICDO, om een duurzame ontwikkeling van de samenleving te bevorderen via de opdrachten van die federale overheidsdiensten, wisselende successen geboekt (zie 2.8.2). Die werkzaamheden worden ondersteund door het Federaal Instituut voor Duurzame Ontwikkeling (FIDO), de federale overheidsdienst dat verantwoordelijk is voor duurzame ontwikkeling binnen de federale overheidsdiensten. Het FIDO is ook subsidies voor duurzame ontwikkeling blijven toekennen (zie 2.10).

Hoewel de structuren die zijn opgericht in de overheidsdiensten nuttige resultaten produceren, lijkt duurzame ontwikkeling geen actieprioriteit te zijn geweest voor de federale regering sinds het aannemen van de SDG's, zoals blijkt uit de geringe uitvoering van de verbintenissen uit de *Voluntary National Review* (Vrijwillige Nationale Doorlichting) die in 2017 aan de VN werd voorgelegd (zie 2.3), het ontbreken van een nieuw federaal plan inzake duurzame ontwikkeling (zie 2.4), de beperkte

aanwezigheid van SDG's en duurzame-ontwikkelingsconcepten in de beleidsnota's (zie 2.5) en de louter formele uitvoering van de regelgevingsimpactanalyses (zie 2.9).

Op nationaal niveau maakt duurzame ontwikkeling ook geen deel uit van de prioriteiten van de interfederale samenwerking. Er werd een nationale strategie (NSDO) gepubliceerd in 2017. Die strategie werd sinds 1992 gevraagd door de VN en een eerste kadertekst werd daarvoor opgesteld in 2005. Die strategie is er vooral op gericht de strategieën van de verschillende entiteiten van het land met elkaar te verbinden en is op zich weinig ambitieus. De definitieve tekst van die NSDO verschilt bijna niet van het ontwerp dat door de negen bevoegde adviesraden als onvoldoende werd beoordeeld. Ze bevat verschillende voorstellen over zes 'samenwerkingswerven'. In verschillende andere domeinen toont de indicatorenbalans ook dat de doelstellingen niet zullen worden bereikt bij ongewijzigd beleid en dat nauwere samenwerking tussen de verschillende beleidsniveaus van het land nuttig zou zijn voor meer dan zes werven. Bovendien werden slechts enkele aangekondigde voorstellen voor de periode 2017-2019 uitgevoerd. Tot slot is de interfederale samenwerking op het gebied van duurzame ontwikkeling binnen de Interministeriële Conferentie Duurzame Ontwikkeling (IMCDD) tot stilstand gekomen sinds eind 2017 en blijft er alleen een technische werkgroep rond duurzame overheidsopdrachten actief.

België heeft in 2017 een eerste *Voluntary National Review* (VNR, Vrijwillige Nationale Doorlichting) aan de VN voorgesteld. De doelstelling van die VNR was om de ambitie van België in het bereiken van de SDG's aan te tonen. Dat rapport kan worden beschouwd als het eerste evaluatierapport (inventaris van de toestand) waarin de nationale strategie voorziet. Het schetst een stand van zaken van de beleidsmaatregelen die zijn uitgevoerd om de SDG's te bereiken en stelt een geheel van transversale initiatieven voor. Het is echter zo dat weinig van die initiatieven zijn uitgevoerd (onder meer de integratie van de SDG's in de beleidsnota's en de parlementaire werkzaamheden, het tweede evaluatierapport van de NSDO en de publicatie van het federaal plan inzake duurzame ontwikkeling).

SDG's: instrument voor beleidscoherentie

Duurzame ontwikkeling in het algemeen en de SDG's leveren nochtans een nuttig kader om de beleidsmaatregelen voor te bereiden en uit te voeren. Het lijkt immers relevant om de voorkeur te geven aan de maatregelen die de grootste positieve impact hebben op de verwezenlijking van alle SDG's, die zeer breed aanvaarde maatschappelijke doelstellingen zijn en waartoe België zich heeft verbonden.

De voorkeur moet dus worden gegeven aan de beleidscoherentie en aan de coherentie met de SDG's (OESO, 2018). De 17 SDG's leveren een instrument waarmee de coherentie concreet kan worden gerealiseerd. In veel gevallen kan de impact van beleidsmaatregelen op elke SDG immers worden geëvalueerd en kan er voorrang worden gegeven aan de beleidsmaatregelen die het meest bijdragen tot alle SDG's. Er worden twee voorbeelden uitgewerkt in dit rapport (hoofdstuk 3).

Het eerste voorbeeld heeft betrekking op de CO₂-taks. Dat voorbeeld toont dat bepaalde toepassingsmodaliteiten van die taks een globaal positieve impact hebben. Het betreft onder meer het gebruik van de ontvangsten van die taks om de socialezekerheidsbijdragen te verminderen of een energiecheque te geven aan de gezinnen die het hardst worden getroffen door die taks. Bepaalde modaliteiten hebben evenwel een negatieve impact op bepaalde SDG's. De ontvangsten van de taks gebruiken om de btw op elektriciteit te verminderen heeft, in het bijzonder, een duidelijk negatieve

impact, vooral op SDG 7: stijging van het elektriciteitsverbruik, daling van de energie-efficiëntie en op SDG 13: stijging van de CO₂-uitstoot.

Het tweede voorbeeld heeft betrekking op de alternatieven voor de bedrijfswagen. In dat geval wordt getoond dat de impact van die alternatieven globaal positief, maar relatief zwak is. Bovendien zou het mobiliteitsbudget iets meer bijdragen tot de SDG's dan de mobiliteitsvergoeding.

Die twee voorbeelden tonen dat die benadering het mogelijk maakt om de voorgestelde alternatieven te evalueren en de beleidscoherentie voor een duurzame ontwikkeling te verbeteren.

Aanbevelingen

Om het hoofd te bieden aan mondiale uitdagingen zoals armoede, ongelijkheid, klimaatverandering en achteruitgang van biologische diversiteit hebben alle landen de duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen (*Sustainable Development Goals* of SDG's) aangenomen. Dit rapport stelt vast dat België de SDG's niet zal kunnen bereiken met een voortzetting van de huidige trends. Om de aangegane verbintenissen te concretiseren, beveelt dit rapport aan dat de volgende regering **duurzame ontwikkeling centraal stelt in haar werkzaamheden**.

De *Voluntary National Review* (Vrijwillige Nationale Doorlichting) die in 2017 bij de VN werd voorgesteld, bevat verschillende initiatieven om de kennis over de SDG's te vergroten en ze beter te integreren op beleidsniveau. Dit federaal rapport inzake duurzame ontwikkeling beveelt aan om die initiatieven uit te voeren.

1. **De SDG's integreren in de beleidsverklaringen**, zoals de regeringsverklaring en de beleidsnota's van de ministers.
2. **Parlementaire debatten** organiseren over de SDG's. Elke Kamercommissie zou in haar werkzaamheden de SDG's die voor haar bevoegdheidsdomein relevant zijn moeten integreren. Zoals voorgesteld in de *Voluntary National Review* zou in de plenaire vergadering ook aandacht moeten worden besteed aan de vooruitgang naar de SDG's.

De beleidsvoorbereiding zou reeds met duurzame ontwikkeling rekening moeten houden.

3. Dit rapport beveelt aan om **de impact van de beleidsmaatregelen in voorbereiding op alle SDG's wetenschappelijk te analyseren** en van deze impactanalyse een belangrijk criterium in de besluitvorming te maken. Dat is de functie van de sinds 2013 bestaande **regelgevingsimpactanalyse** die vanaf de aanvang in het beleidsvoorbereidend proces geïntegreerd zou moeten worden.
4. In overeenstemming met de wet van 5 mei 1997 (BS, 2014) beveelt dit rapport de volgende regering aan **om een nieuw federaal plan inzake duurzame ontwikkeling (FPDO) aan te nemen binnen de 12 maanden na haar installatie**, op basis van het voorontwerp dat momenteel door de ICDO wordt gefinaliseerd. Dat plan moet het verlengde FPDO 2004-2008

vervangen, om de acties van de verschillende overheidsdiensten te coördineren en synergieën te ontwikkelen voor de realisatie van de SDG's.

De SDG's leggen doelstellingen tegen 2030 vast, geldig voor alle landen in de wereld en dus voor België. Ze zijn globaal geformuleerd.

5. Dit rapport beveelt aan om **de SDG's te vertalen in precieze en concrete doelstellingen voor België**. De visies en strategieën inzake duurzame ontwikkeling die reeds bestaan in België, zowel op federaal niveau (*Federale beleidsvisie op lange termijn inzake duurzame ontwikkeling*) als in de gefedereerde entiteiten, bieden nuttige instrumenten voor die vertaling.
6. Veel indicatoren hebben geen gekwantificeerde doelstelling (of cijferdoel). Het bestaan van een cijferdoel maakt de evaluatie van de vooruitgang van een indicator naar zijn doelstelling echter relevanter. Dit rapport beveelt aan dat de vertaling van de SDG's naar de Belgische context gepaard gaat met de **vaststelling van een cijferdoel voor elke opvolgingsindicator** van de SDG's.

Om deze ambitieuze doelstellingen tegen 2030 te bereiken en gezien de bevoegdheidsverdeling in België is een versterkte samenwerking nodig, zowel tussen de regeringen van de verschillende beleidsniveaus als tussen de verschillende beleidsdomeinen en tussen de regeringen en de andere actoren. De verschillende entiteiten van het land moeten **de interfederale samenwerking op het gebied van duurzame ontwikkeling nieuw leven inblazen**, in het bijzonder binnen de Interministeriële Conferentie Duurzame Ontwikkeling (IMCDO).

7. Dit rapport beveelt dan ook aan om de **aangekondigde acties te realiseren**, in de zes 'samenwerkingswerven' van de *Nationale Strategie Duurzame Ontwikkeling* (NSDO), en **het aantal werven te verhogen**.
8. Het beveelt ook aan om **regelmatig de NSDO te evalueren** en twee keer per legislatuur, zoals aangekondigd in dezelfde strategie, een evaluatierapport te publiceren. Het voorliggend rapport en de werkzaamheden van het FPB kunnen daartoe bijdragen.

1. Vooruitgang van België naar de SDG's

Dit hoofdstuk stelt de vooruitgang voor die België heeft geboekt op weg naar duurzame ontwikkeling, op basis van 51 opvolgingsindicatoren van de duurzame ontwikkelingsdoelstellingen (SDG's) die de VN in 2015 heeft aangenomen. Hieruit blijkt dat er nieuw beleid nodig zal zijn om de meeste SDG's tegen 2030 te verwezenlijken. Van de 22 indicatoren met een gekwantificeerde doelstelling (een cijferdoel) zouden er, met het huidige beleid, inderdaad slechts 4 indicatoren zijn die deze doelstellingen in 2030 bereiken. De evolutie van de andere 29 indicatoren gaat vaak in de gewenste richting om de SDG's te bereiken. Het ontbreken van een specifieke doelstelling voor deze indicatoren laat echter niet toe te bepalen of het huidige beleid het mogelijk maakt om de doelstellingen al dan niet te bereiken. Aangezien een doelstelling een politieke keuze is, is een van de belangrijkste besluiten van dit hoofdstuk dan ook de aanbeveling aan de politieke autoriteiten van het land om de SDG's concreet te vertalen in gekwantificeerde doelstellingen voor de indicatoren.

De Task Force Duurzame Ontwikkeling (TFDO) van het Federaal Planbureau (FPB) publiceert regelmatig een set van indicatoren van duurzame ontwikkeling, op basis waarvan een balans van de vooruitgang van België naar een duurzame ontwikkeling wordt opgesteld.

De Verenigde Naties (VN) hebben in september 2015 de *Sustainable Development Goals* goedgekeurd (SDG's, UN, 2015). Een set van opvolgingsindicatoren werd daarna door de *United Nations Statistical Commission* goedgekeurd (UNSC, 2016, 2017 en 2018).

In juni 2016, heeft de TFDO van het FPB de vooruitgang van België naar die 17 doelstellingen voor het eerst geëvalueerd. Dat gebeurde met indicatoren die de TFDO reeds opvolgde in het kader van zijn terugkerende werkzaamheden: indicatoren van duurzame ontwikkeling en aanvullende indicatoren naast het bbp (TFDO, 2016). Deze indicatoren zijn beschikbaar op de website www.indicators.be van het FPB. In totaal worden nu 83 indicatoren voor duurzame ontwikkeling op deze site voorgesteld.

In België heeft het Interfederaal Instituut voor de Statistiek (IIS) in september 2016 een werkgroep over indicatoren voor de opvolging van de SDG's opgericht. Die werkgroep, die wordt voorgezeten door het FPB, heeft op basis van de 232 VN-indicatoren, een lijst van ongeveer 140 SDG-opvolgingsindicatoren geïdentificeerd die beschikbaar zijn in België (IIS, 2017 en 2018). Die werkgroep heeft ook besloten om te beginnen met de 83 indicatoren waarvoor reeds gegevens verzameld zijn op www.indicators.be. In de toekomst zullen de werkzaamheden van deze werkgroep van het IIS de aanvulling van die set van opvolgingsindicatoren van de SDG's beogen.

De in dit hoofdstuk voorgestelde balans evalueert 51 van deze indicatoren, waarbij 17 indicatoren toegevoegd worden aan de 34 van de vorige balans. Deze nieuwe indicatoren werden gekozen op basis van de volgende criteria:

- een totaal van 3 indicatoren per SDG, indien mogelijk over verschillende subdoelstellingen;
- het bestaan van een cijferdoel, anders moet de gewenste richting duidelijk worden geïdentificeerd;
- het bestaan van een link met de VN-indicatoren;

- de gegevens voor de indicator zijn beschikbaar; hij bestaat of kan snel opgebouwd worden;
- het bestaan van projecties bij ongewijzigd beleid.

Aan al deze criteria kan niet tegelijkertijd worden voldaan. Er moet onder meer opgemerkt worden dat door de verhoging van het aantal indicatoren van 34 naar 51, het aandeel van de indicatoren waarvoor een gekwantificeerde doelstelling voor 2030 (een cijferdoel, in de terminologie van dit rapport) kan worden vastgesteld op basis van officiële documenten, daalt. Het bestaan van een cijferdoel laat nochtans een relevantere evaluatie toe dan in afwezigheid ervan. De keuze voor een doelstelling is een politieke keuze. Dit rapport beveelt dan ook aan, zoals in vorige rapporten, dat de regering de SDG's vertaalt in concrete doelstellingen voor België.

De nieuwe indicatoren, een per SDG, zijn de volgende.

Tabel 1 Indicatoren toegevoegd aan de balans

SDG	Nieuwe indicator van de balans
SDG 1 - Armoede	Zeër lage werkintensiteit
SDG 2 - Voeding	Vleesconsumptie
SDG 3 - Gezondheid	Levensverwachting in goede gezondheid
SDG 4 - Onderwijs	Onvoldoende leesvaardigheid
SDG 5 - Gender	Zonder beroepsactiviteit door familieverantwoordelijkheden
SDG 6 - Water	Nitraat in grondwater
SDG 7 - Energie	Woningen zonder voldoende verwarming
SDG 8 - Werk en groei	Arbeidsongevallen
SDG 9 - Infrastructuur	Vervoer van goederen over de weg
SDG 10 - Ongelijkheid	Diepte van het armoederisico
SDG 11 - Duurzame steden	Geluidsoverlast
SDG 12 - Consumptie en productie	Gevaarlijk afval
SDG 13 - Klimaat	Bijdrage aan internationaal klimaatfonds
SDG 14 - Leven in het water	Olieverontreiniging
SDG 15 - Leven op het land	Bossen met FSC-label
SDG 16 - Instellingen	Corruptieperceptie-index
SDG 17 - Partnerschappen	Overheidsschuld

De evaluatiemethode van de indicatoren wordt uitgelegd in paragraaf 1.1 en de evaluatie zelf wordt in paragraaf 1.2 voorgesteld. De balans van 51 indicatoren is opgenomen in punt 1.2.1, enkel voor het Belgische niveau. De nieuwe VN-doelstellingen leggen in het bijzonder de nadruk op de ongelijkheden binnen landen. De subdoelstellingen en de indicatoren voorgesteld door de *United Nations Statistical Commission* (UNSC) om de opvolging van de subdoelstellingen te verzekeren, worden vaak opgesplitst volgens geslacht, leeftijd en type handicap. De balans evalueert die opsplitsingen niet, maar geïnteresseerde lezers kunnen op de website indicators.be een groot aantal opsplitsingen en vergelijkingen met het Europese gemiddelde raadplegen. Het volgende punt (1.2.2) geeft voor elke indicator een grafiek van zijn evolutie. Voor elke indicator is er meer gedetailleerde informatie beschikbaar op de website indicators.be. Namelijk, onder andere, zijn definitie, de gebruikte bronnen, de geïdentificeerde doelstellingen en de opsplitsingen volgens pertinente categorieën van de bevolking zoals geslacht, leeftijd, inkomensniveau en opleidingsniveau.

1.1. Evaluatiemethodes van de trends van de indicatoren

Als een cijferdoel aan een indicator gekoppeld is, is een preciezere evaluatie mogelijk dan in het geval waarin alleen de richting waarin de indicator evolueert kan geëvalueerd worden. Dan is het niet

mogelijk zich uit te spreken over het huidige niveau van de indicator of over de snelheid van zijn evolutie. Deze paragraaf presenteert dus twee verschillende methodes om indicatoren te evalueren, naargelang er voor de indicator een cijferdoel aanwezig is of niet.

1.1.1. Evaluatie wanneer een cijferdoel bestaat

Als een indicator voorzien is van een cijferdoel, komt de evaluatie neer op de volgende vraag beantwoorden: laat de verwachte evolutie van de indicator over de periode 2015-2030 toe het cijferdoel te bereiken?

Voor elke indicator wordt het overeenstemmende cijferdoel opgenomen in de kolom 'doelstelling' van tabel 4. De cijferdoelen van de indicatoren worden bepaald op basis van beleidsbeslissingen. Ze komen uit de lijst van VN-subdoelstellingen (UN, 2015). Maar, als met die bron geen cijferdoel kan worden bepaald, werden andere verbintenissen van België gebruikt: de *Europa 2020-strategie* (Europese Raad, 2010), het *Nationaal hervormingsprogramma* (Federale Regering, 2018), de *Federale beleidsvisie op lange termijn inzake duurzame ontwikkeling* (BS, 2013a) en internationale verbintenissen die België onderschreven heeft. In totaal hebben 22 van de 51 indicatoren een cijferdoel.

In bepaalde gevallen bestaan er projecties '*bij ongewijzigd beleid*' die uitgevoerd werden in FPB-publicaties of in andere officiële Belgische documenten. Die projecties kunnen gebruikt worden om de verwachte evolutie van de indicatoren te beschrijven.

Dergelijke projecties werden gebruikt voor de volgende indicatoren:

- *risico op armoede of sociale uitsluiting* (berekeningen op basis van Frère, 2016 en Hoge Raad van Financiën, 2018);
- *hernieuwbare energie* (ENOVER en Nationale klimaatcommissie, 2018);
- *vervoer van personen met de wagen, modaal aandeel* (Daubresse *et al.*, 2019);
- *vervoer van goederen over de weg, modaal aandeel* (Daubresse *et al.*, 2019);
- *uitstoot van broeikasgassen niet-ETS* (ENOVER en Nationale klimaatcommissie, 2018).

Als er geen projecties bij ongewijzigd beleid bestaan, wordt een berekeningsmethode voor de trend en daarna een extrapolatie van die trend gebruikt. De gevolgde methode in dit rapport bestaat erin een trend te berekenen met de methode van Hodrick-Prescott (Hodrick en Prescott, 1997) en die trend te extrapoleren tot 2030. De trend wordt berekend met gegevens over de periode 2000-2018 (of de periode met beschikbare gegevens indien deze periode korter is). Het jaar 2000 werd als startpunt gekozen, opdat de duur van de observatieperiode zou overeenkomen met de periode 2015-2030 waarop de VN-doelstellingen van toepassing zijn.

Wanneer een indicator over de periode 2000-2018 een grote variabiliteit vertoont, geeft de berekende trend geen relevante informatie over de gemiddelde evolutie van de indicator. Die indicator kan dan niet volgens die methode geëvalueerd worden. In deze oefening is dat het geval voor de indicator *slachtoffers van natuurrampen*, als gevolg van het grillige karakter en de zeer uiteenlopende omvang van natuurrampen.

De methode van Hodrick-Prescott gebruikt een arbitraire parameter λ die in de geraadpleegde literatuur voor jaarlijkse gegevens vaak gelijk is aan 100. Die waarde wordt gebruikt in dit rapport. Als λ zeer grote waarden (richting oneindig) aanneemt, wordt de trend een regressielijn. Als λ daarentegen zeer kleine waarden (richting 0) aanneemt, wordt de trend gelijk aan de waargenomen reeks.

De extrapolatie wordt uitgevoerd door de groeivoet van het laatste berekende jaar van de trend geleidelijk te verminderen door die elk jaar te vermenigvuldigen met 0,9. Daardoor kan een extrapolatie uitgevoerd worden die niet exponentieel toeneemt, wat op lange termijn vaak realistischer is.

Tabel 2 licht de drie mogelijke resultaten van die evaluatie toe. Die methode geeft a priori slechts twee mogelijke resultaten: ofwel wordt het cijferdoel bereikt (gunstige evolutie), ofwel niet (ongunstige evolutie). Om rekening te houden met een bepaalde onzekerheid in die projecties worden de indicatoren waarvoor de projectie van de trends het niet mogelijk maakt het cijferdoel te bereiken in 2030, maar er wel dicht bij aanleunt eveneens gunstig geëvalueerd. Er werd willekeurig een marge van 10% gekozen. Er zijn twee gevallen mogelijk.

- Het cijferdoel is een andere waarde dan nul. In dit geval, indien het niveau dat de indicator in 2030 heeft bereikt minder dan 10% afwijkt van het cijferdoel, wordt de evolutie als gunstig beschouwd. In deze balans is er geen indicator in dat geval. De twee indicatoren waarvoor de projecties het dichtst bij het cijferdoel liggen, maar deze niet halen, zijn die van het modale aandeel van personen- en goederenvervoer, die in 2030 20% en 14% hoger liggen dan hun cijferdoel. Dit zijn waarden waarrond ze op een vrij stabiele manier evolueren, zowel in de waargenomen gegevens als in de projecties. De trend is dus ongunstig, aangezien deze twee indicatoren geen enkele neiging vertonen om de doelstelling te benaderen.
- Het cijferdoel is gelijk aan nul. In dit geval, indien het niveau dat de indicator in 2030 heeft bereikt minder dan 10% van zijn oorspronkelijke niveau bedraagt (in 2000 of in het eerste observatiejaar indien na 2000) wordt de evolutie als gunstig beschouwd. Slechts één indicator is in dit geval in deze balans, namelijk de olieverontreiniging.

In bepaalde gevallen is er om technische redenen geen evaluatie mogelijk, bijvoorbeeld wanneer er onvoldoende gegevens beschikbaar zijn of wanneer de indicator zeer sterk schommelt waardoor er geen trend kan worden vastgesteld. Er werd dus een derde evaluatieresultaat toegevoegd (evaluatie onmogelijk).

Tabel 2 Evaluatie van een indicator ten opzichte van een cijferdoel

Evaluatie	Pictogram
Gunstige evolutie: de voortzetting van de huidige trends tot 2030 maakt het mogelijk het cijferdoel te bereiken of te benaderen (drempel van 10%, zie bovenstaande tekst).	
Ongunstige evolutie: de voortzetting van de huidige trends tot 2030 maakt het niet mogelijk het cijferdoel te bereiken, noch voldoende te benaderen (drempel van 10%, zie bovenstaande tekst).	
Evaluatie onmogelijk.	

1.1.2. Evaluatie wanneer geen cijferdoel bestaat

Als een indicator een doelstelling heeft, maar geen cijferdoel, dan kan enkel de richting bepaald worden

waarin de indicator moet evolueren. Een voorbeeld van een dergelijke doelstelling is subdoelstelling 12.2 "Tegen 2030 het duurzame beheer en het efficiënte gebruik van natuurlijke hulpbronnen realiseren". Een ander voorbeeld is subdoelstelling 6.4 "Tegen 2030 in aanzienlijke mate de efficiëntie van het watergebruik verhogen [...]".

In het algemeen zal de indicator moeten stijgen of dalen om bij te dragen aan de realisatie van de VN-doelstellingen. Toch is het mogelijk dat een indicator reeds een bevredigend niveau bereikt heeft en dan volstaat het dat hij op dat niveau blijft. Voor de indicatoren zonder cijferdoel werden de VN-doelstellingen en -subdoelstellingen en ook de *Federale beleidsvisie op lange termijn inzake duurzame ontwikkeling* (BS, 2013a) gebruikt om de gewenste richting voor hun evolutie te bepalen: stijgen, dalen of eventueel stabiel blijven.

In een aantal gevallen bestaan er projecties 'bij ongewijzigd beleid' opgesteld in werkzaamheden van het FPB. Deze projecties kunnen gebruikt worden om de verwachte evolutie van de indicatoren te beschrijven.

Dergelijke projecties worden gebruikt voor de indicatoren *zeer lage werkintensiteit* (berekeningen op basis van Frère, 2016 en Hoge Raad van Financiën, 2018) en *overheidsschuld* (Hoge Raad van Financiën, 2018).

Wanneer dergelijke projecties bestaan, bepaalt de evaluatie of de projectie stabiel is, in de richting van de doelstelling of in tegengestelde richting evolueert.

Wanneer dergelijke projecties niet bestaan, komt de evaluatie er op neer te bepalen of de groei sinds 2000 al dan niet in de richting van de doelstelling gaat. De in dat geval aangewende methode werd door Eurostat gebruikt om zijn *Sustainable Development Indicators* te evalueren (Eurostat, 2014). Het betreft de berekening van de rangcorrelatiecoëfficiënt van Spearman tussen de waarnemingen van de indicator en een temporele trend.

De periode 2000-2018 (of korter naargelang van de beschikbare gegevens) werd gebruikt om de correlatie te berekenen. Het jaar 2000 werd als startpunt gekozen opdat de waarnemingsperiode dezelfde duur zou hebben als de periode 2015-2030 waarop de VN-doelstellingen slaan. Er zijn drie resultaten mogelijk (zie tabel 3).

Tabel 3 Evaluatie van de richting van de evolutie van een indicator

Evaluatie	Pictogram
Gunstige evolutie: de projectie evolueert in de richting van de doelstelling of de correlatie is significant en de indicator evolueert in de richting van de doelstelling.	
Ongunstige evolutie: de projectie evolueert in de tegengestelde richting van de doelstelling of de correlatie is significant en de indicator evolueert in de tegengestelde richting van de doelstelling.	
Onbepaalde evolutie: de projectie is stabiel of de correlatie is niet significant of niet berekenbaar.	

Wanneer er minder dan zes waarnemingen beschikbaar zijn, wordt de rangcorrelatiecoëfficiënt van Spearman niet berekend. Dat is het geval voor een van de 51 indicatoren: *obesitas bij volwassenen*. Die indicator kan dus niet geëvalueerd worden met die methode.

1.2. Evolutie naar duurzame ontwikkeling: balans 2019

Paragraaf 1.2 evalueert de vooruitgang van België naar de duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen die in 2015 door de VN werden aangenomen. De evaluatie steunt op een set van 51 indicatoren. Tabel 4 geeft een overzicht van die evaluatie; de vijf kolommen tonen:

- de VN-doelstelling of SDG (*Sustainable Development Goal*) met logo en beknopte en volledige formulering;
- de naam en het nummer van de indicator;
- de component van duurzame ontwikkeling: sociaal, milieu, economisch, *governance*;
- de doelstelling: het cijferdoel dat de indicator moet bereiken in 2030 of als dat niet bestaat de gewenste richting voor de evolutie van de indicator;
- het resultaat van de evaluatie, gesymboliseerd door een groen (+, gunstige evolutie), oranje (0, onbepaalde evolutie of evaluatie onmogelijk) of rood (-, ongunstige evolutie) pictogram.

De gebruikte methode om de vooruitgang van de indicatoren naar de VN-doelstellingen te evalueren, wordt toegelicht in paragraaf 1.1.

1.2.1. Balans 2019: evaluatie van de 51 indicatoren

a. Tabel van de 51 indicatoren

Voor 22 van de 51 gekozen indicatoren preciseert een cijferdoel het niveau dat de indicator moet bereiken in 2030. In dat geval bestaat de evaluatie erin het niveau dat in 2030 bereikt zou worden door de huidige trend voort te zetten, te vergelijken met het cijferdoel. Slechts een op de vijf indicatoren met cijferdoel bereikt dat doel tegen 2030, vier op de vijf bereiken dat doel niet.

1. Gunstige evolutie: het cijferdoel is bereikt of bijna bereikt (met een afwijking van hoogstens 10%) in 2030; dat is het geval voor vier van die 22 indicatoren. Drie indicatoren bereiken hun cijferdoel in 2030: *onderzoek en ontwikkeling, blootstelling aan fijn stof en zee-opperolakte in het Natura 2000-gebied*. Een indicator bereikt dat doel bijna: *olieverontreiniging*, waarvoor de afwijking minder dan 4% bedraagt.
2. Ongunstige evolutie: het cijferdoel is niet bereikt in 2030 en het bereikte niveau door de trend te verlengen, is er meer dan 10% van verwijderd. Dat is het geval voor zeventien indicatoren. Drie van die indicatoren blijven bij de voortzetting van de huidige trend in 2030 minder dan 20% van hun cijferdoel verwijderd: *vrouwelijke parlementsleden (13,6%)*, *vervoer van goederen over de weg (14,3%)* en *duurzame visvangst (18,1%)*. Voor alle andere indicatoren is de afwijking groter. Van die zeventien indicatoren evolueren er tien wel in de richting van hun doel, onder meer *voortijdige sterfgevallen door chronische aandoeningen* en *energieproductiviteit*. Ze bewegen in de gewenste richting, maar hun huidige tempo van stijgen of dalen is onvoldoende om het doel op tijd te bereiken. Zes andere evolueren in onbepaalde richting, onder meer *woningen zonder voldoende verwarming* en *arbeidsongevallen*. Een van die zeventien indicatoren, namelijk *officiële ontwikkelingshulp aan de minst ontwikkelde landen*, evolueert weg van zijn doel.

3. De evaluatie is onmogelijk omdat de indicator zeer sterk schommelt. Dat is het geval voor een indicator, namelijk *slachtoffers van natuurrampen*.

Voor de overige 29 van de 51 gekozen indicatoren bestaat er geen cijferdoel en kan enkel de richting van de evolutie van de indicator geëvalueerd worden. Van die indicatoren zonder cijferdoel evolueren er twee op de vijf in de gewenste richting; een op de vijf beweegt in de tegengestelde richting en van twee op de vijf is de richting onbepaald.

1. Gunstige evolutie: de indicator evolueert in de richting van de doelstelling. Dat is het geval voor elf indicatoren. Het gaat onder meer om *zeer lage werkintensiteit*, *vleesconsumptie* en *waterverbruik*.
2. Ongunstige evolutie: de indicator evolueert in de tegengestelde richting van de doelstelling. Dat is het geval voor zeven indicatoren, onder meer *overmatige schuldenlast van de gezinnen* en personen *zonder beroepsactiviteit door familieverantwoordelijkheden*.
3. Onbepaalde evolutie: de richting van de evolutie van de indicator is statistisch niet significant. Dat is het geval voor elf indicatoren, onder meer *levensverwachting in goede gezondheid*, *levenslang leren*, *diepte van het armoederisico* en *gevaarlijk afval*.

Als er een cijferdoel bestaat, geeft de evaluatie relevantere informatie. Wordt het cijferdoel niet bereikt door de huidige trends te verlengen, dan wijst dat er inderdaad op dat de inspanningen uitgebreid en het gevoerde beleid versterkt moeten worden om de aangegane verbintenissen na te leven. Is er echter geen cijferdoel beschikbaar, dan geeft de evaluatie geen informatie over de snelheid waarmee de indicator naar zijn doelstelling evolueert, noch over het verschil tussen zijn huidige niveau en de doelstelling. Ook al evolueert de indicator in de richting van zijn doelstelling geeft de evaluatie dus geen aanwijzing over de inspanningen die in de toekomst nodig zullen zijn om de doelstelling te bereiken.

In de balans 2017 had de helft van de indicatoren een cijferdoel (zeventien van de 34), nu is dat nog slechts 43% (22 van de 51). Bij uitbreiding van de indicatorenset blijkt het dus moeilijker te worden om geschikte indicatoren met cijferdoel te vinden. Van de zeventien toegevoegde indicatoren in 2019 hebben er slechts vijf een cijferdoel.

Van de 34 indicatoren die zowel in de *Balans 2017* als in de *Balans 2019* voorkomen, zijn er slechts zeven die nu een andere beoordeling krijgen. De evaluatie van drie indicatoren met cijferdoel wijzigt van gunstig naar ongunstig: *vrouwelijke parlementsleden*, *hernieuwbare energie* en *duurzame visvangst*. Een andere indicator met cijferdoel, namelijk *blootstelling aan fijn stof*, gaat van ongunstig naar gunstig. Twee indicatoren zonder cijferdoel, waarvan dus enkel de richting geëvalueerd wordt, kregen in 2017 de beoordeling 'onbepaald' en nu wordt hun evolutie gunstig: *binnenlands materiaalverbruik* en *veiligheidsgevoel in de openbare ruimte*. Eén indicator, *armoederisico*, is van een gunstige trend naar een ongunstige trend geëvolueerd. Dat slechts een beperkt aantal indicatoren nu een andere beoordeling krijgt, is niet zo verwonderlijk aangezien de evolutie op lange termijn geëvalueerd wordt. Die evaluatie houdt rekening met alle gegevens van 2000 tot het recentste jaar – nu 2018, voor zover beschikbaar – en beoordeelt trends in het perspectief van 2030. Slechts in een beperkt aantal gevallen leiden een of twee extra waarnemingen tot een ander evaluatieresultaat. In het geval van *hernieuwbare energie* is de gewijzigde evaluatie toe te schrijven aan het gebruik van een andere projectie. In het geval van *armoederisico* is de evaluatiemethode veranderd.

Tabel 4 Vooruitgang van België naar de SDG's - Balans 2019 - 51 indicatoren

SDG	Indicator	Component	Doelstelling	Evaluatie
1 – Geen armoede – Beëindig armoede overal en in al haar vormen				
	1. Risico op armoede of sociale uitsluiting*	Sociaal	10,55%	-
	2. Zeer lage werkintensiteit*	Sociaal	↘	+
	3. Overmatige schuldenlast van de gezinnen	Sociaal	↘	-
2 – Geen honger – Beëindig honger, bereik voedselzekerheid en verbeterde voeding en bevorder duurzame landbouw				
	4. Obesitas bij volwassenen	Sociaal	↘	0
	5. Vleesconsumptie	Milieu	↘	+
	6. Oppervlakte biologische landbouw	Milieu	↗	+
3 – Goede gezondheid en welzijn – Verzeker een goede gezondheid en bevorder welzijn voor iedereen op alle leeftijden				
	7. Levensverwachting in goede gezondheid	Sociaal	↗	0
	8. Voortijdige sterfgevallen door chronische aandoeningen	Sociaal	68,6 per 100.000 <65	-
	9. Dagelijkse rokers	Sociaal	13,1%	-
4 – Kwaliteitsonderwijs – Verzeker inclusief en billijk kwaliteitsvol onderwijs en bevorder levenslang leren voor iedereen				
	10. Vroegtijdige schoolverlaters	Sociaal	0% (18-24)	-
	11. Levenslang leren	Sociaal	↗	0
	12. Onvoldoende leesvaardigheid	Sociaal	↘	0
5 – Gendergelijkheid – Bereik gendergelijkheid en empowerment voor alle vrouwen en meisjes				
	13. Loonkloof tussen mannen en vrouwen	Sociaal	0%	-
	14. Zonder beroepsactiviteit door familie-verantwoordelijkheden	Sociaal	↘	-
	15. Vrouwelijke parlementsleden	Sociaal	50%	-
6 - Schoon water en sanitair – Verzeker toegang tot en duurzaam beheer van water en sanitair voor iedereen				
	16. Nitraat in rivierwater	Milieu	↘	+
	17. Nitraat in grondwater	Milieu	↘	-
	18. Waterverbruik	Milieu	↘	+
7 – Betaalbare en duurzame energie – Verzeker toegang tot betaalbare, betrouwbare, duurzame en moderne energie voor iedereen				
	19. Woningen zonder voldoende verwarming	Sociaal	0%	-
	20. Hernieuwbare energie*	Milieu	18,3%	-
	21. Energieproductiviteit	Economisch	11,1 €/kgoe	-
8 – Waardig werk en economische groei – Bevorder aanhoudende, inclusieve en duurzame economische groei, volledige en productieve tewerkstelling en waardig werk voor iedereen				
	22. Werkloosheidsgraad	Sociaal	↘	0
	23. Jongeren die niet werken en noch onderwijs noch opleiding volgen	Sociaal	↘	+
	24. Arbeidsongevallen	Sociaal	0	-
9 – Industrie, innovatie en infrastructuur – Bouw veerkrachtige infrastructuur, bevorder inclusieve en duurzame industrialisering en stimuleer innovatie				
	25. Vervoer van personen met de wagen*	Economisch	67,4%	-
	26. Vervoer van goederen over de weg*	Economisch	62,9%	-
	27. Onderzoek en ontwikkeling	Economisch	3% bbp	+

SDG	Indicator	Component	Doelstelling	Evaluatie
10 – Ongelijkheid verminderen – <i>Dring ongelijkheid in en tussen landen terug</i>				
	28. Armoederisico	Sociaal	↘	–
	29. Diepte van het armoederisico	Sociaal	↘	0
	30. Inkomensongelijkheid: Gini-index	Sociaal	→/↘	+
11 – Duurzame steden en gemeenschappen – <i>Maak steden en menselijke nederzettingen inclusief, veilig, veerkrachtig en duurzaam</i>				
	31. Gebrekkige huisvesting	Sociaal	↘	–
	32. Blootstelling aan fijn stof	Milieu	10 µg PM _{2,5} /m ³	+
	33. Geluidsoverlast	Milieu	0	–
12 – Verantwoorde consumptie en productie – <i>Verzeker duurzame consumptie- en productiepatronen</i>				
	34. Binnenlands materiaalverbruik	Economisch	↘	+
	35. Gevaarlijk afval	Milieu	↘	0
	36. Gerecycleerd afval	Economisch	↗	+
13 – Klimaatactie – <i>Neem dringend actie om de klimaatverandering en haar impact te bestrijden</i>				
	37. Uitstoot van broeikasgassen niet-ETS*	Milieu	51,2 Mt CO ₂ -eq.	–
	38. Slachtoffers van natuurrampen	Sociaal	1,98 per 100.000	0
	39. Bijdrage aan internationaal klimaatfonds	Governance	↗	0
14 – Leven in het water – <i>Behoud en maak duurzaam gebruik van oceanen, zeeën en mariene hulpbronnen voor duurzame ontwikkeling</i>				
	40. Olieverontreiniging	Milieu	0	+
	41. Duurzame visvangst	Milieu	100%	–
	42. Zee-oppervlakte in het Natura 2000-gebied	Milieu	10%	+
15 – Leven op het land – <i>Bescherm, herstel en bevorder het duurzaam gebruik van landecosystemen, beheer wouden duurzaam, bestrijd woestijnvorming, stop en maak landdegradatie ongedaan en roep het verlies aan biodiversiteit een halt toe</i>				
	43. Landoppervlakte in het Natura 2000-gebied	Milieu	↗	0
	44. Bossen met FSC-label	Milieu	↗	+
	45. Populatie weidevogels	Milieu	↗	–
16 – Vrede, veiligheid en sterke publieke diensten – <i>Bevorder vreedzame en inclusieve samenlevingen met het oog op duurzame ontwikkeling, verzeker toegang tot justitie voor iedereen en bouw op alle niveaus doeltreffende, verantwoordelijke en inclusieve instellingen uit</i>				
	46. Veiligheidsgevoel in de openbare ruimte	Sociaal	↗	+
	47. Corruptieperceptie-index	Governance	↗	0
	48. Vertrouwen in instellingen	Governance	↗	0
17 – Partnerschap om doelstellingen te bereiken – <i>Versterk de implementatiemiddelen en revitaliseer het wereldwijde partnerschap voor duurzame ontwikkeling</i>				
	49. Officiële ontwikkelingshulp	Governance	0,7% bni	–
	50. Officiële ontwikkelingshulp aan de minst ontwikkelde landen	Governance	50% ODA	–
	51. Overheidsschuld*	Economisch	↘	–

* Evaluatie op basis van bestaande projecties.

Tabel 5 Vooruitgang van België naar de SDG's - Balans 2019 - samenvatting

Resultaat	Trendevaluatie		Totaal
	naar cijferdoel	in gewenste richting	
GUNSTIG	 4	 11	15
ONMOGELIJK / ONBEPAALD	 1	 11	12
ONGUNSTIG	 17	 7	24
Totaal	22	29	51

b. Doelstellingen en indicatoren volgens de vier componenten van duurzame ontwikkeling

Er is geen duidelijke trend af te leiden uit deze balans voor alle 51 indicatoren samen. Voor vijftien van de 51 indicatoren is de evolutie gunstig, voor 24 indicatoren ongunstig, voor elf indicatoren onbepaald en voor een indicator is de evaluatie onmogelijk.

Die 51 indicatoren kunnen ingedeeld worden volgens de vier componenten van duurzame ontwikkeling: sociaal, milieu, economisch en *governance*. Die vier componenten stemmen eigenlijk overeen met de vijf domeinen uit de preambule van de VN-resolutie over de duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen die de *Balans 2017* gebruikte om de indicatoren in te delen. Die domeinen zijn: Mensen, Planeet, Welvaart, Vrede en Partnerschap (in het Engels de vijf P's: *People, Planet, Prosperity, Peace* en *Partnership*). De sociale component stemt dan overeen met het domein Mensen, de milieucomponent met het domein Planeet, de economische component met het domein Welvaart en de *governance*-component met de domeinen Vrede en Partnerschap. De *Balans 2017* plaatste elk van de zeventien duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen in een van de vijf domeinen (volgens OECD, 2017). In de *Balans 2019* wordt de indeling verfijnd door ze uit te voeren op het niveau van de indicatoren. Dat maakt ook duidelijk dat de zeventien doelstellingen "geïntegreerd en ondeelbaar" zijn en elk subdoelstellingen en indicatoren in verscheidene componenten bevatten.

De **23 indicatoren in de sociale component** tonen twaalf ongunstige evoluties (acht daarvan ten opzichte van een cijferdoel), zoals het *risico op armoede of sociale uitsluiting*, de *voortijdige sterfgevallen door chronische aandoeningen* en de *vroegtijdige schoolverlaters*. Er zijn vier gunstige evoluties, zoals de *jongeren die niet werken en noch onderwijs noch opleiding volgen* en de *Gini-index*. Die component bevat ook zeven indicatoren waarvoor de evaluatie onbepaald of onmogelijk is, bijvoorbeeld *obesitas bij volwassenen*, *onvoldoende leesvaardigheid* en *werkloosheidsgraad*.

De **zestien indicatoren in de milieucomponent** tonen acht gunstige evoluties, zoals *vleesconsumptie*, *oppervlakte biologische landbouw*, *nitraat in rivierwater*, *olieverontreiniging* en *bossen met FSC-label*. Er zijn zes ongunstige evoluties in die component: *nitraat in grondwater*, *hernieuwbare energie*, *geluidsoverlast*, *uitstoot van broeikasgassen niet-ETS*, *duurzame visvangst* en *populatie weidevogels*. Twee indicatoren tonen een onbepaalde evolutie: *gevaarlijk afval* en *landopperolakte in het Natura 2000-gebied*.

De **zeven indicatoren in de economische component** tonen drie gunstige evoluties: *onderzoek en ontwikkeling*, *binnenlands materiaalverbruik* en *gerecycleerd afval*. Die component bevat ook vier ongunstige evoluties: *energieproductiviteit*, *vervoer van personen met de wagen*, *vervoer van goederen over de weg* en *overheidsschuld*.

Tot slot zijn er **vijf indicatoren in de governance-component**. Twee ervan evolueren ongunstig: *officiële ontwikkelingshulp* en *officiële ontwikkelingshulp aan de minst ontwikkelde landen* hebben een cijferdoel dat bij voortzetting van de huidige trends niet zou worden bereikt. Drie *governance*-indicatoren tonen een onbepaalde evolutie: *corruptieperceptie-index*, *vertrouwen in instellingen* en *bijdrage aan internationaal klimaatfonds*.

De indicatoren uit deze balans tonen dus uiteenlopende evoluties naar de VN-doelstellingen. Van de 51 geselecteerde indicatoren zouden er slechts drie het toegewezen cijferdoel bereiken met de voortzetting van de huidige trends en een indicator zou zijn cijferdoel bijna bereiken. Elf andere indicatoren evolueren gunstig in de richting van hun doelstelling. Maar omdat er voor die indicatoren geen precies cijferdoel bestaat, is het niet mogelijk te bepalen of die evolutie voldoende bijdraagt om de VN-doelstellingen te bereiken. De evolutie van de overige 36 indicatoren is ongunstig (24 indicatoren) of intermediair (onbepaald of onmogelijk: twaalf indicatoren). Voor die 36 indicatoren zullen er extra inspanningen nodig zijn om de VN-doelstellingen voor duurzame ontwikkeling te bereiken.

c. Opsplitsingen van indicatoren

De waarden en de evoluties van eenzelfde indicator verschillen vaak voor verschillende bevolkingscategorieën. Bijna de helft van de indicatoren, 22 van de 51, zijn dan ook opgesplitst volgens relevante categorieën, zoals beschreven in tabel 6. Er werd hoofdzakelijk opgesplitst volgens geslacht, inkomen, leeftijd en opleiding.

- De opsplitsingen volgens geslacht tonen dat veel verschillen afnemen, bijvoorbeeld voor de indicatoren *loonkloof tussen mannen en vrouwen*, *werkloosheidsgraad* en *vroegtijdige schoolverlaters*. Er blijven echter nog grote verschillen bestaan, bijvoorbeeld voor de indicator *armoederisico*. Opmerkelijk is ook dat de verschillen voor de indicatoren *armoederisico* en *risico op armoede of sociale uitsluiting* van 2015 tot 2017 aanzienlijk groter worden in het nadeel van vrouwen, terwijl voordien de verschillen sinds 2004 kleiner werden. De indicator *zonder beroepsactiviteit door familieverantwoordelijkheden* was in 2006 achttien keer hoger bij vrouwen dan bij mannen en dat verschil is nog toegenomen, tot 31 keer hoger in 2017.
- De opsplitsingen volgens inkomen tonen een gunstigere situatie voor de hogere inkomenscategorieën. De verschillen worden groter voor de indicatoren *risico op armoede of sociale uitsluiting*, *obesitas bij volwassenen*, *dagelijkse rokers* en *gebrekkige huisvesting* en nemen af voor de indicatoren *veiligheidsgevoel in de openbare ruimte* en *vertrouwen in instellingen*.
- De opsplitsingen volgens leeftijd tonen dat de toestand van jongeren in het algemeen minder gunstig is dan die van ouderen. Bovendien gaat voor de indicatoren *armoederisico* en *risico op armoede of sociale uitsluiting* de toestand van jongeren erop achteruit, terwijl die van ouderen verbetert.
- De opsplitsingen volgens het opleidingsniveau tonen dat de verschillen aanhouden en zelfs groter worden, bijvoorbeeld voor de indicatoren *obesitas bij volwassenen* en *werkloosheidsgraad*.

Tabel 6 Opsplitsingen van 22 indicatoren van duurzame ontwikkeling volgens acht categorieën

Indicator	Opsplitsingen								aantal
	geslacht	leeftijd	opleiding	huishouden-type	activiteits-status	inkomen	duur	materiaal-soort	
1. Risico op armoede of sociale uitsluiting	x	x	x	x	x	x			6
2. Zeer lage werkintensiteit	x	x	x	x	x	x			6
3. Overmatige schuldenlast van de gezinnen	x	x							2
4. Obesitas bij volwassenen	x		x			x			3
7. Levensverwachting in goede gezondheid	x								1
8. Voortijdige sterfgevallen door chronische aandoeningen	x								1
9. Dagelijkse rokers	x		x			x			3
10. Vroegtijdige schoolverlaters	x								1
11. Levenslang leren	x		x						2
12. Onvoldoende leesvaardigheid	x								1
14. Zonder beroepsactiviteit door familie-verantwoordelijkheden	x	x							2
19. Woningen zonder voldoende verwarming				x		x			2
22. Werkloosheidsgraad	x	x	x				x		4
23. Jongeren die niet werken en noch onderwijs noch opleiding volgen	x		x						2
24. Arbeidsongevallen	x								1
28. Armoederisico	x	x	x	x	x				5
29. Diepte van het armoederisico	x	x							2
31. Gebrekkige huisvesting	x	x		x		x			4
33. Geluidsoverlast						x			1
34. Binnenlands materiaalverbruik								x	1
46. Veiligheidsgevoel in de openbare ruimte	x					x			2
48. Vertrouwen in instellingen	x					x			2
Aantal opsplitsingen	19	8	8	5	3	9	1	1	54

1.2.2. Balans 2019: figuren

Dit punt geeft de evolutie van elke indicator grafisch weer.

Elk van de hieronder staande figuren toont voor elke indicator:

- de waargenomen evolutie voor België voor de periode 2000-2018, of een kortere periode naargelang van de beschikbare gegevens (oranje continue lijn);
- wanneer er een in 2030 te bereiken cijferdoel bestaat:
 - het cijferdoel (lichtblauwe horizontale onderbroken lijn);
 - wanneer er een projectie bestaat in de publicaties van het FPB wordt deze projectie aangeduid (donkerblauwe onderbroken lijn of losse punten als de projectie slechts voor bepaalde jaren beschikbaar is);
 - wanneer een dergelijke projectie niet bestaat, wordt de trend (berekend volgens de Hodrick-Prescott) en haar extrapolatie tot 2030 aangeduid (donkerblauwe onderbroken lijn);

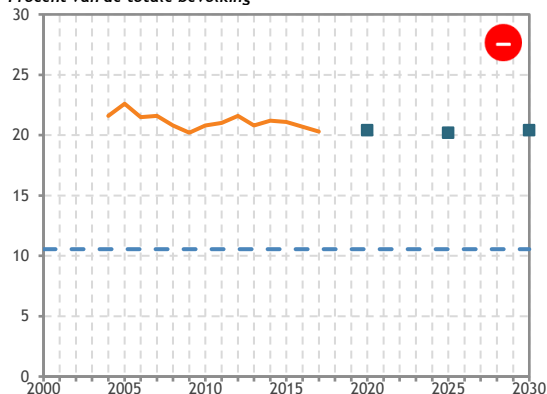
- wanneer er geen cijferdoel bestaat:
 - de richting van de evolutie naar de doelstelling (grijze pijl)¹;
 - wanneer er een projectie bestaat in de publicaties van het FPB wordt deze projectie aangeduid (donkerblauwe onderbroken lijn).

De evaluatie van elke indicator wordt weergegeven met het bijbehorende pictogram rechtsboven in elke figuur van tabel 7.

Tabel 7 Balans 2019 van de vooruitgang van België naar de VN-doelstellingen voor duurzame ontwikkeling: figuren

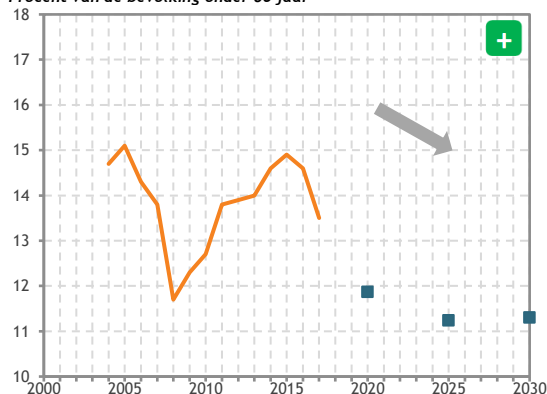
1. Risico op armoede of sociale uitsluiting

Procent van de totale bevolking

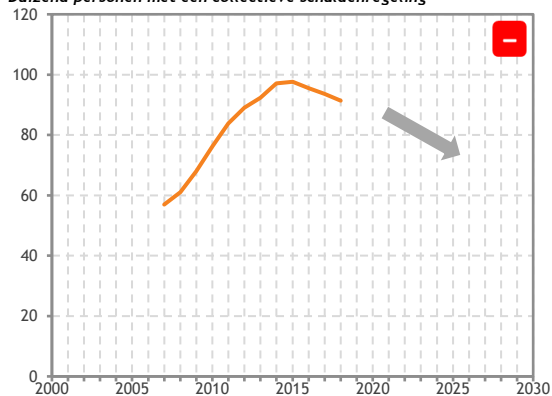
2. Zeer lage werkintensiteit

Procent van de bevolking onder 60 jaar

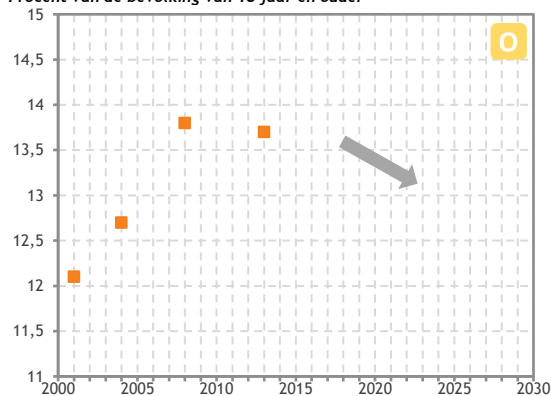
3. Overmatige schuldenlast van de gezinnen

Duizend personen met een collectieve schuldenregeling

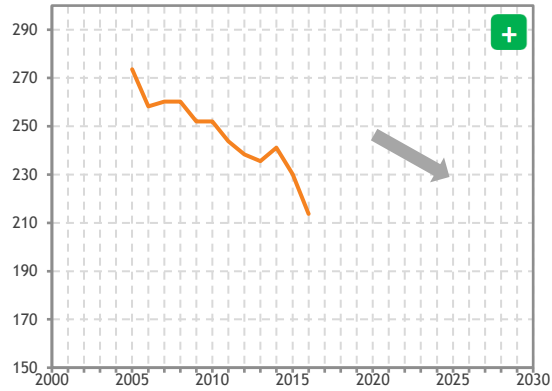
4. Obesitas bij volwassenen

Procent van de bevolking van 18 jaar en ouder

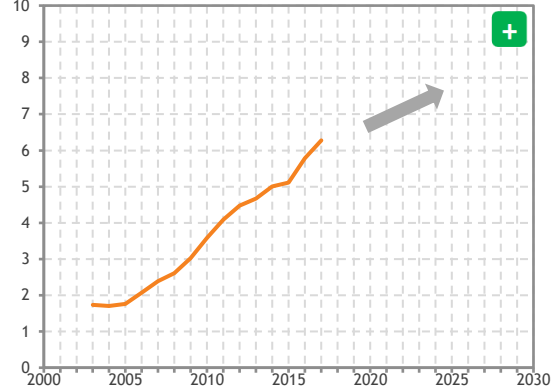

¹ In het geval van de Gini-index betekent de dubbele pijl, een horizontale en een dalende pijl, dat voor deze indicator de doelstelling 'niet stijgen' is.

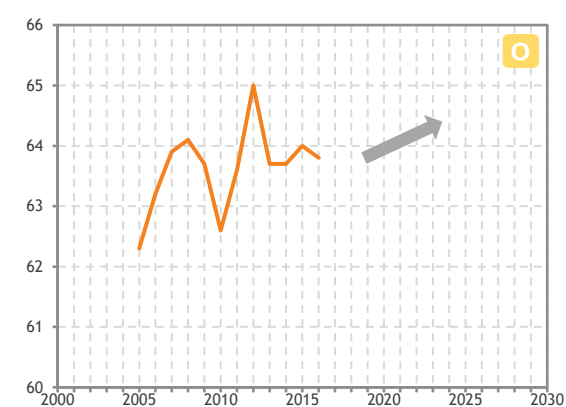
5. Vleesconsumptie
g/dag/inwoner

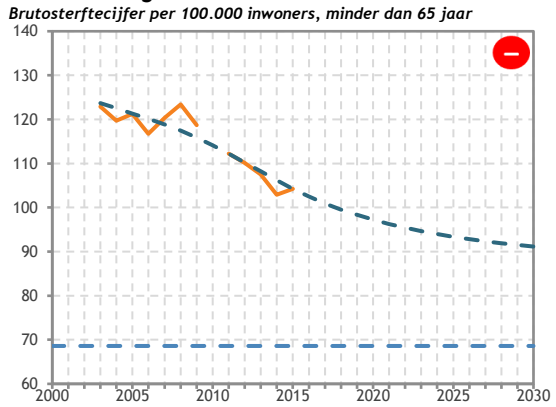
6. Oppervlakte biologische landbouw
Procent van de landbouwoppervlakte

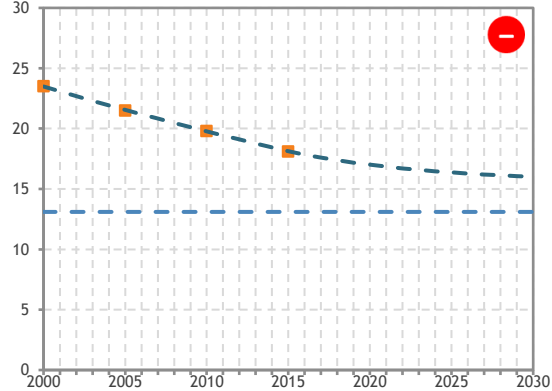
7. Levensverwachting in goede gezondheid
Jaren bij de geboorte

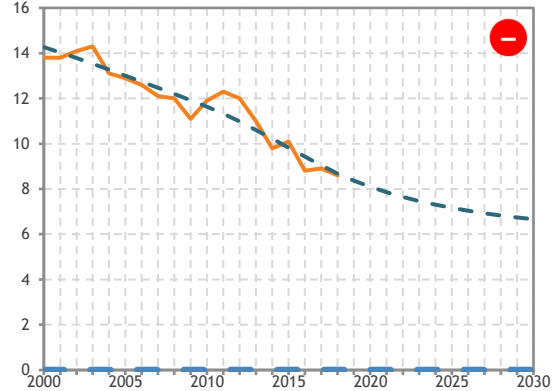
8. Voortijdige sterfgevallen door chronische aandoeningen
Bruto sterftecijfer per 100.000 inwoners, minder dan 65 jaar

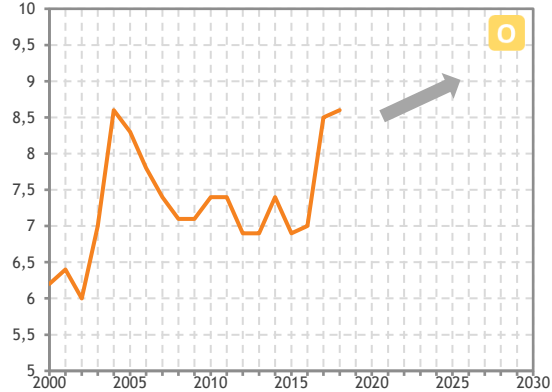
9. Dagelijkse rokers
Procent van de bevolking van 15 jaar en ouder

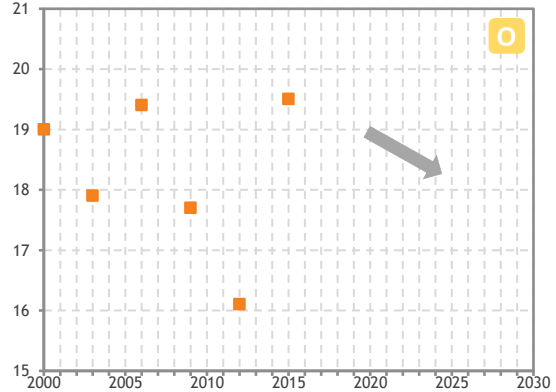
10. Voortijdige schoolverlaters
Procent van de 18-24-jarigen

11. Levenslang leren
Procent van de 25-64-jarigen

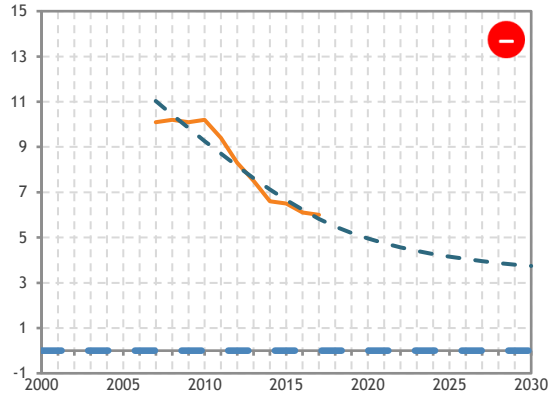

12. Onvoldoende leesvaardigheid
Procent van 15-jarige leerlingen

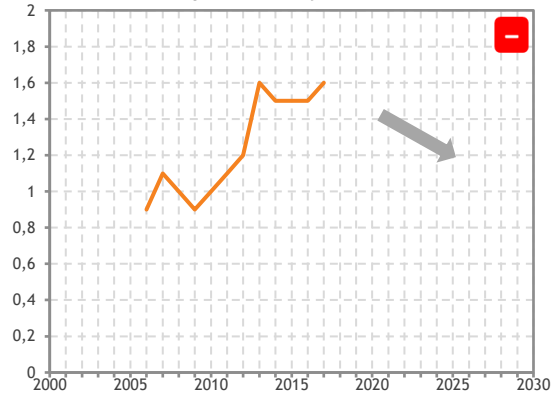
13. Loonkloof tussen mannen en vrouwen

Procentueel verschil voor vrouwen ten opzichte van mannen in gemiddelde uurlonen

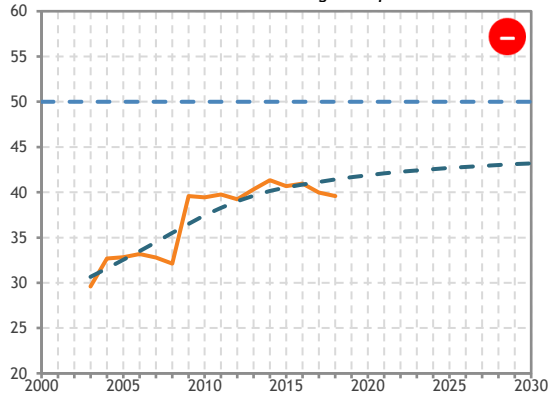
14. Zonder beroepsactiviteit door familieverantwoordelijkheden

Procent van de bevolking van 15 tot 64 jaar

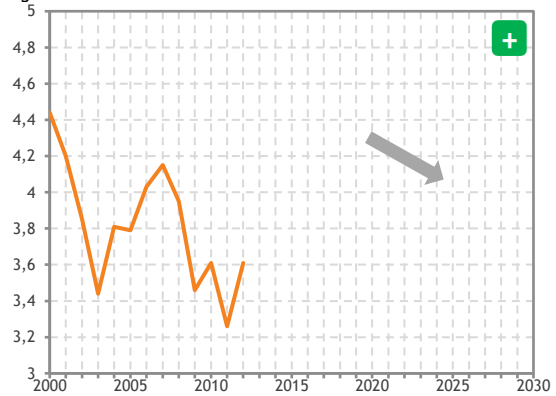
15. Vrouwelijke parlementsleden

Procent van de leden van nationale en regionale parlementen

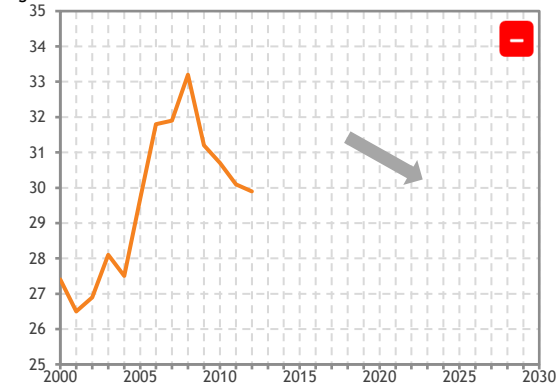
16. Nitraat in rivierwater

Mg NO₃-N/l

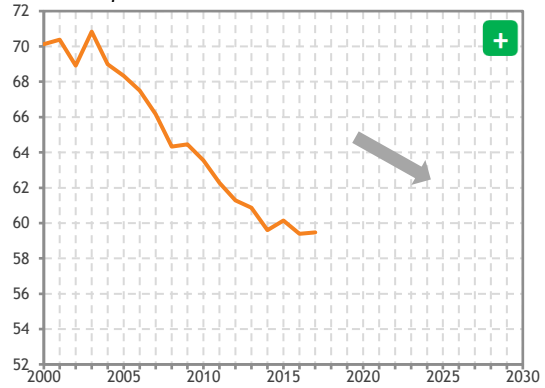
17. Nitraat in grondwater

Mg NO₃-N/l

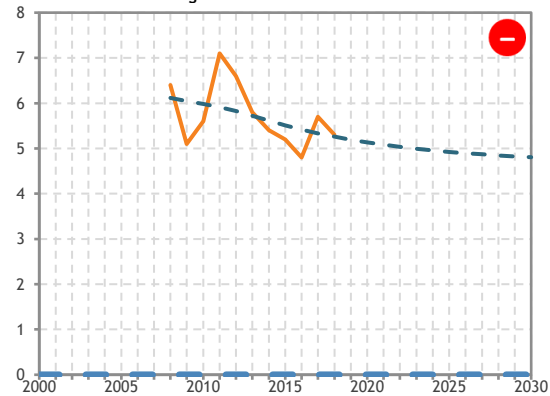
18. Waterverbruik

Duizend liter per inwoner

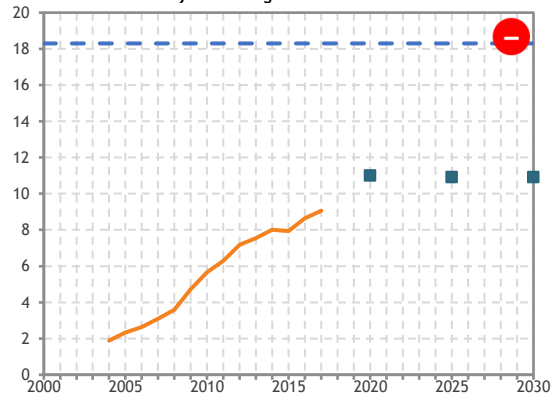
19. Woningen zonder voldoende verwarming

Procent van de bevolking

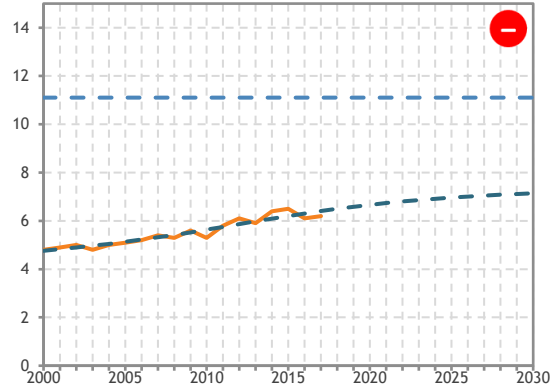
20. Hernieuwbare energie

Procent van het bruto totaal energieverbruik

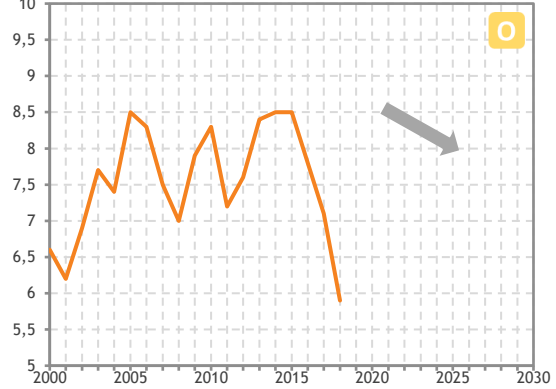
21. Energieproductiviteit

Euro per kilogram olie-equivalent (kettingeuro's, referentiejaar 2010)

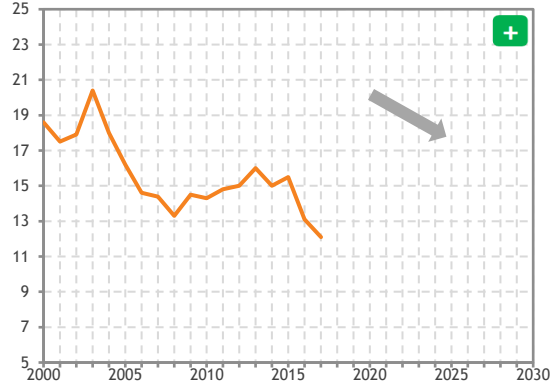
22. Werkloosheidsgraad

Procent van de beroepsbevolking

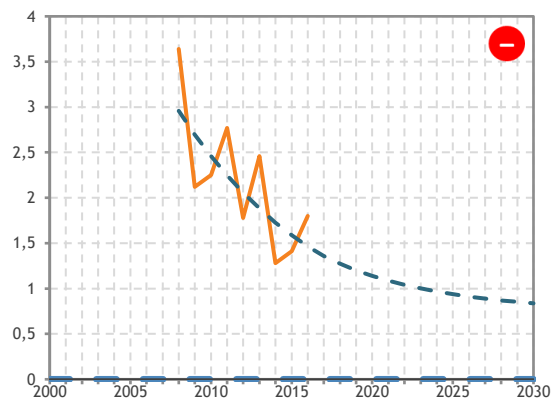
23. Jongeren die niet werken en noch onderwijs noch opleiding volgen

Procent van de 18-24-jarigen

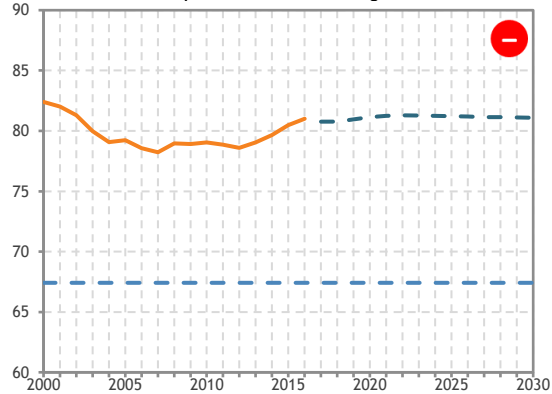
24. Arbeidsongevallen

Aantal per 100.000 werknemers

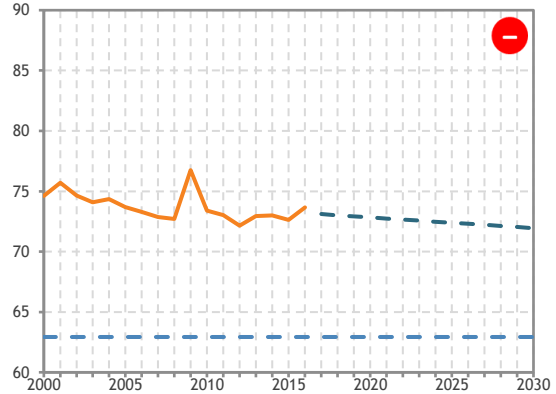
25. Vervoer van personen met de wagen

Procent van het totale personenvervoer in reizigerskilometer

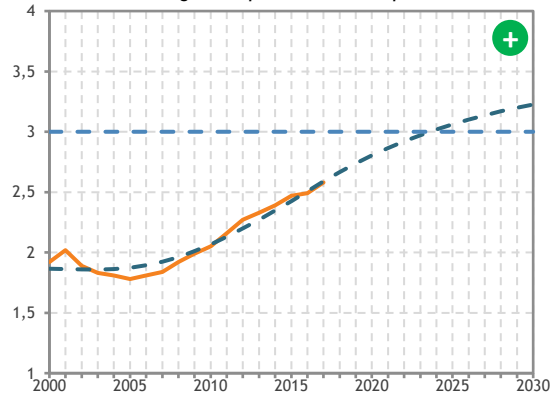
26. Vervoer van goederen over de weg

Procent van het vervoer in ton-km

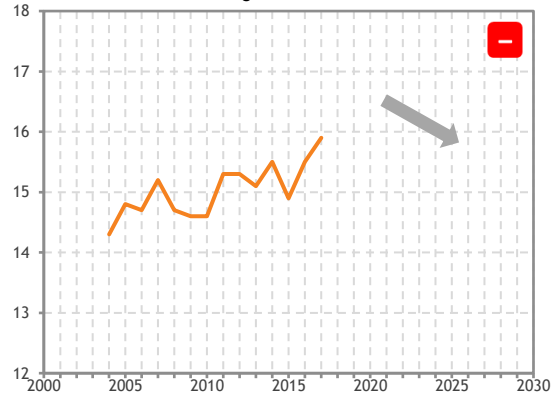
27. Onderzoek en ontwikkeling

Bruto binnenlandse uitgaven in procent van het bbp

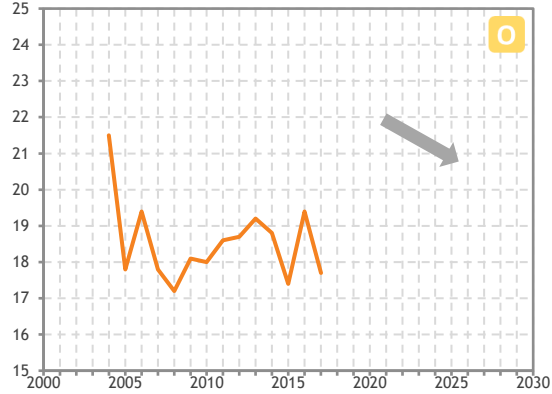
28. Armoederisico

Procent van de totale bevolking

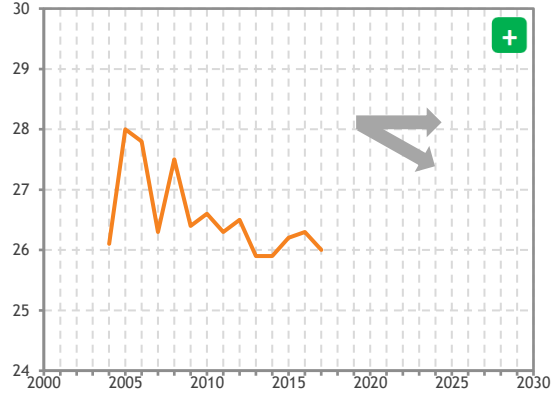
29. Diepte van het armoederisico

Procentuele afstand tot de armoederisicodrempel

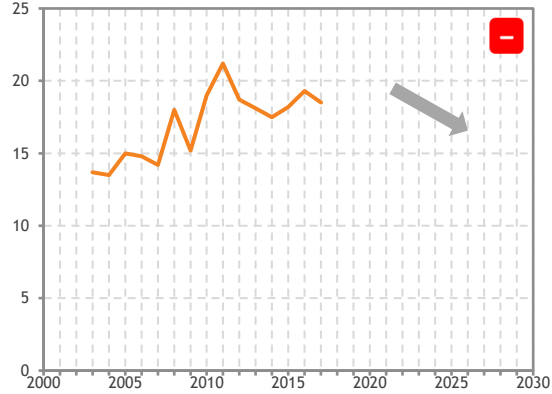
30. Gini-index

Schaal 0-100

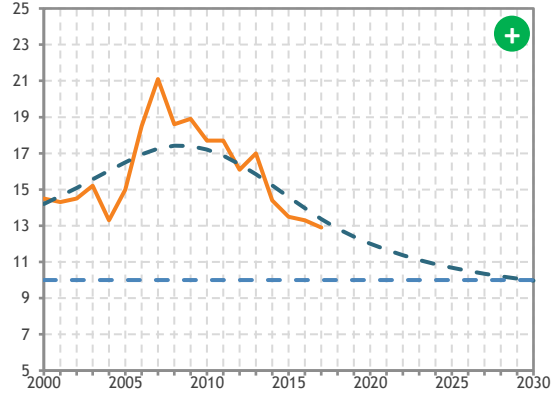
31. Gebrekkige huisvesting

Procent van de totale bevolking

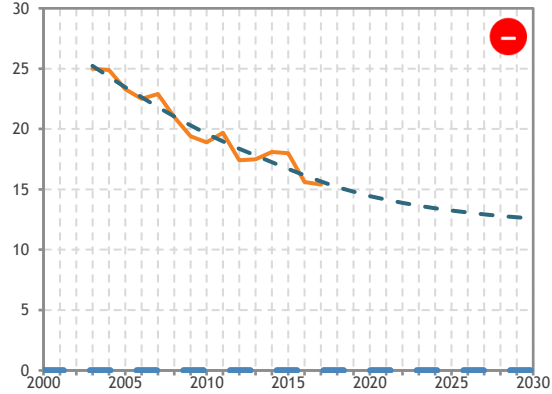
32. Blootstelling aan fijn stof

Microgram PM_{2,5} per kubieke meter, bevolkingsgewogen gemiddelde

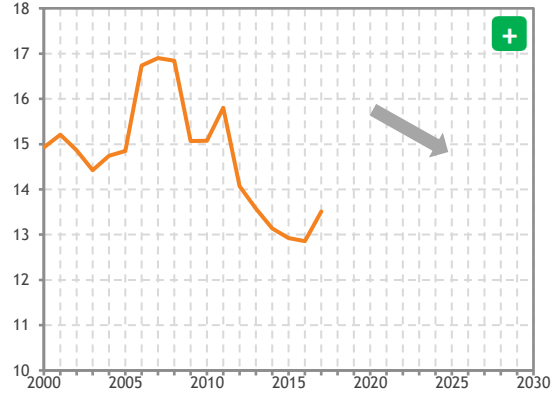
33. Geluidsoverlast

Procent van de bevolking

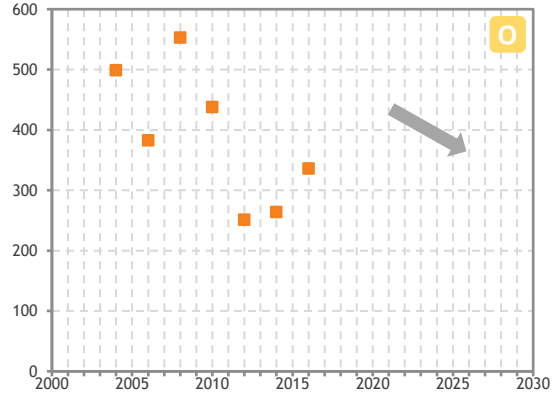
34. Binnenlands materiaalverbruik

Ton per inwoner

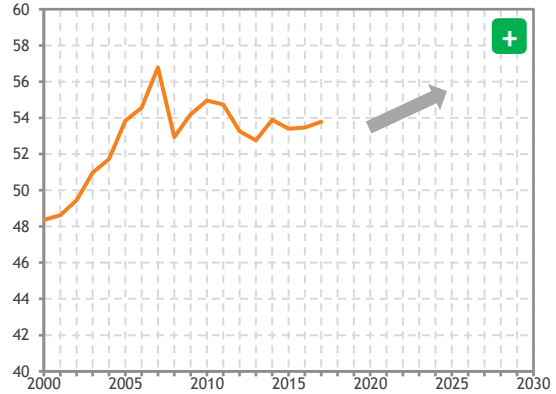
35. Gevaarlijk afval

Kilogram per inwoner

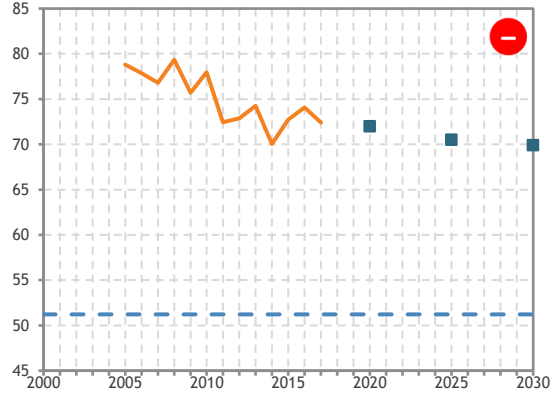
36. Gerecycleerd afval

Procent van het gemeentelijk afval

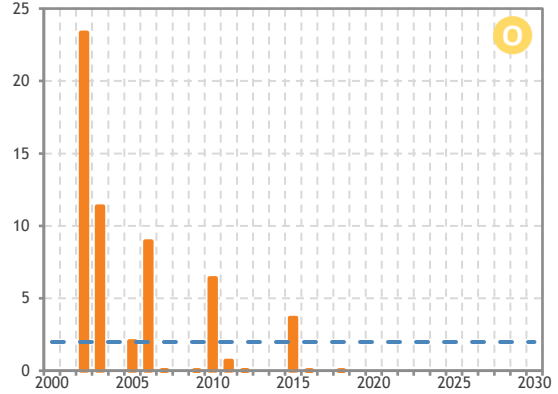
37. Uitstoot van broeikasgassen niet-ETS

Miljoen ton CO₂-equivalent

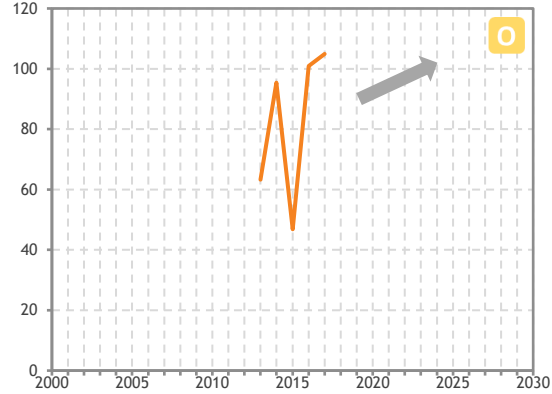
38. Slachtoffers van natuurrampen

Aantal per 100.000 personen

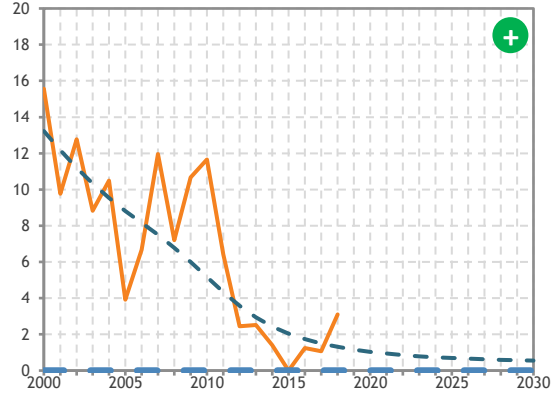
39. Bijdrage aan internationaal klimaatfonds

Miljoen euro

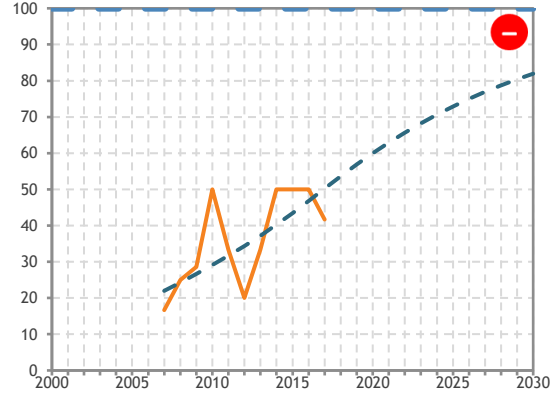
40. Olieverontreiniging

Aantal per 100 vliegtuigen

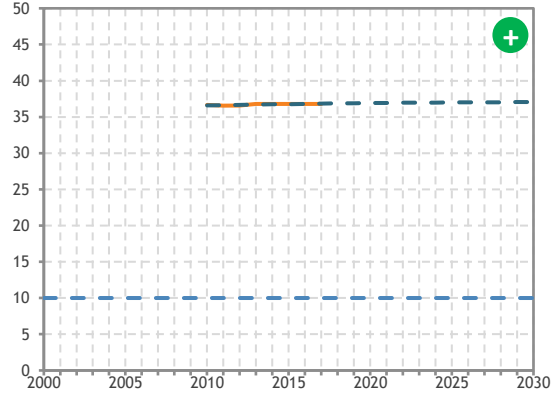
41. Duurzame visvangst

Procent vissoorten binnen duurzame opbrengstwaarden

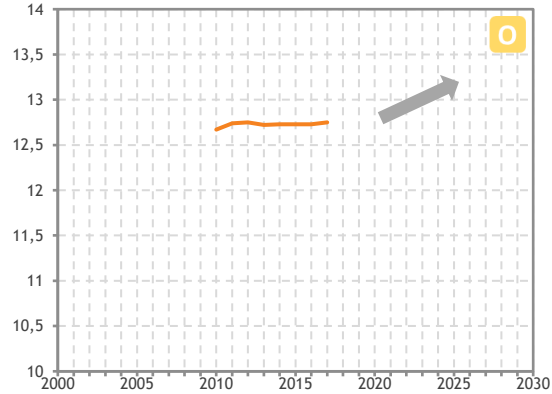
42. Zee-oppervlakte in het Natura 2000-gebied

Procent van de Belgische zee-oppervlakte

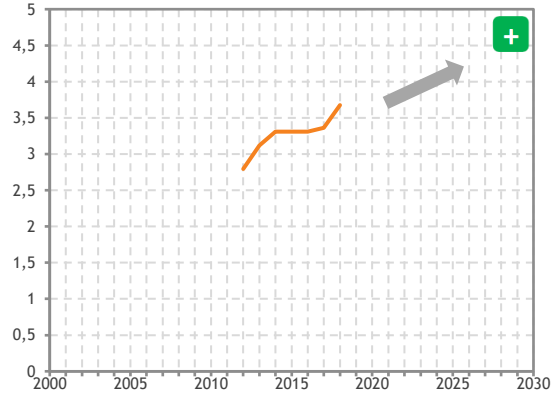
43. Landoppervlakte in het Natura 2000-gebied

Procent van de Belgische landoppervlakte

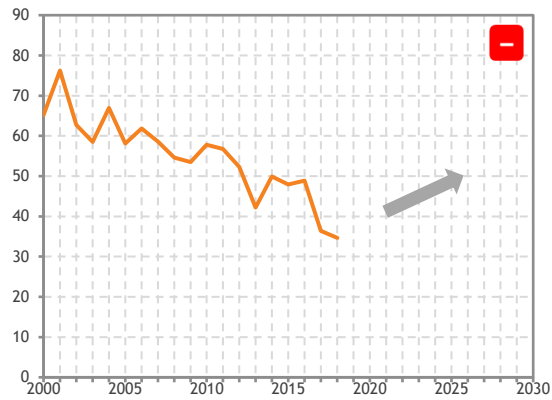
44. Bossen met FSC-label

Procent van beboste oppervlakte

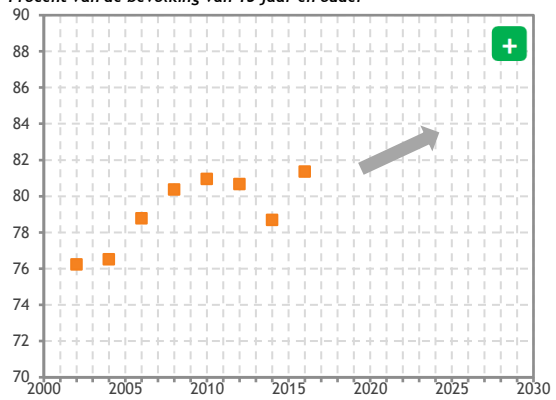
45. Populatie weidevogels

Index 1990 = 100

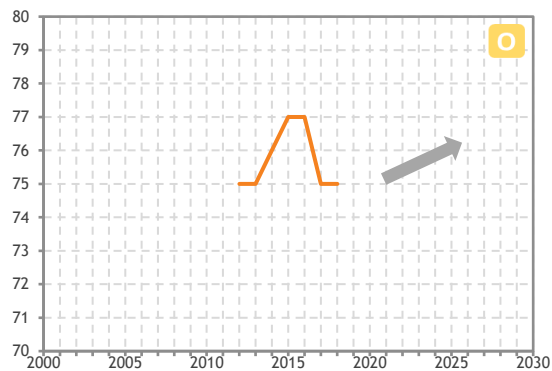
46. Veiligheidsgevoel in de openbare ruimte

Antwoorden 'heel erg veilig' en 'veilig'
Procent van de bevolking van 15 jaar en ouder

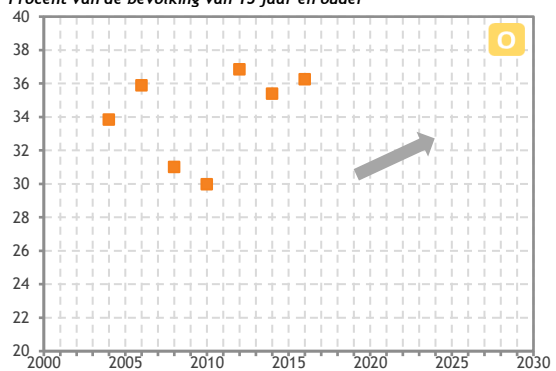
47. Corruptieperceptie-index

Score op 100

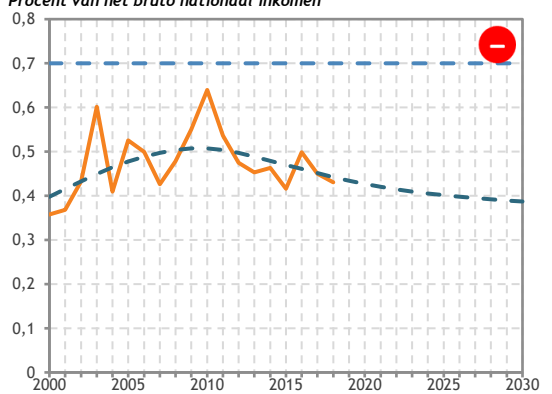
48. Vertrouwen in instellingen

Antwoord van minstens 6 op 10 op de vraag
Procent van de bevolking van 15 jaar en ouder

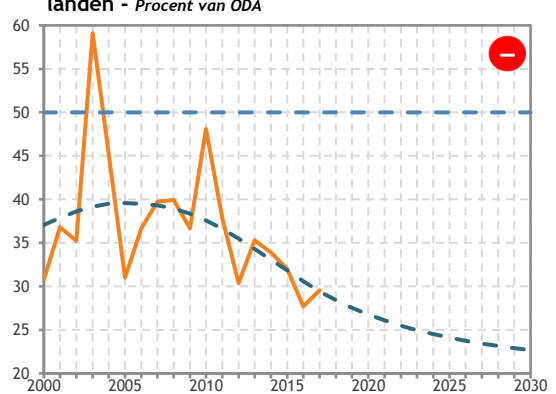

49. Officiële ontwikkelingshulp

Procent van het bruto nationaal inkomen

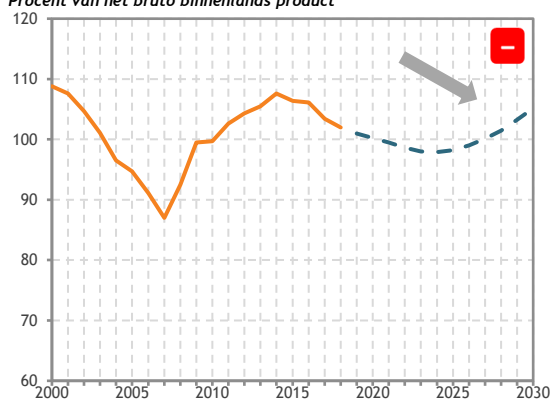

50. Officiële ontwikkelingshulp aan de minst ontwikkelde landen - Procent van ODA

51. Overheidsschuld

Procent van het bruto binnenlands product

2. Evaluatie van het federaal beleid duurzame ontwikkeling

Dit hoofdstuk maakt de balans op van het beleid inzake duurzame ontwikkeling in België. Sinds de VN-conferentie over milieu en ontwikkeling in Rio de Janeiro in 1992 heeft België zich ertoe verbonden de opeenvolgende VN-doelstellingen inzake duurzame ontwikkeling te bereiken. De huidige mondiale duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen van de VN, algemeen gekend onder hun Engelse afkorting: SDG (*Sustainable Development Goals*) moeten bereikt worden in 2030. Die verbintenis is in België vertaald in meerdere strategieën van duurzame ontwikkeling en in doelstellingen: een nationale strategie, gewest- en gemeenschapsstrategieën en een federale strategie.

In dit hoofdstuk wordt hoofdzakelijk het federale niveau bestudeerd, specifiek om te tonen in welke mate en op welke manier de strategie inzake duurzame ontwikkeling, gedefinieerd door de wet van 5 mei 1997 *betreffende de coördinatie van het federale beleid inzake duurzame ontwikkeling*², wordt uitgevoerd.

Er werden instellingen opgericht in het kader van de federale strategie en naar aanleiding van de twee federale plannen inzake duurzame ontwikkeling, gepubliceerd in 2000 en 2004. Dit hoofdstuk toont dat die instellingen werken en nuttige resultaten produceren, ook al werden de bestaande bepalingen inzake duurzame ontwikkeling weinig uitgevoerd door de regering sinds de goedkeuring van de SDG's in 2015.

Er wordt een evaluatie van het proces, de betrokkenheid van de actoren en de inhoud van de *outputs* uitgevoerd. Worden de gevraagde acties uitgevoerd en zijn ze ambitieus genoeg? Stemt de inhoud ervan overeen met wat de wet vraagt? Houdt het beleid rekening met de SDG's sinds de lancering ervan in 2015? Is het verband met duurzame ontwikkeling louter formeel of bieden ze daarentegen ondersteuning voor beleidsmaatregelen die leiden tot een duurzame ontwikkeling? Op deze vragen probeert dit hoofdstuk, dat de structuur van de wet van mei 1997 volgt, een antwoord te bieden.

2.1. Governance van duurzame ontwikkeling in België - een overzicht

Deze paragraaf stelt een overzicht voor van de federale beleidsmaatregelen inzake duurzame ontwikkeling: de doelstellingen, de actoren en hun hefbomen, hun wisselwerking en werking, en de evaluatie van die beleidsmaatregelen.

2.1.1. Verbintenissen afkomstig van de Verenigde Naties

Sinds de Rio-conferentie van 1992 tot de duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen van 2015 via de Millenniumdoelstellingen van 2000 heeft België, vertegenwoordigd door verschillende ministers, deelgenomen aan de werkzaamheden van de Verenigde Naties voor een duurzame ontwikkeling en heeft het de verbintenis aangegaan om zijn beleidsmaatregelen aan te passen om de gedefinieerde doelstellingen te bereiken.

² Deze wet werd acht keer gewijzigd: in 2010 werd de wet aanzienlijk gewijzigd en de laatste keer in 2014. In dit hoofdstuk wordt de tekst van de geconsolideerde versie gevolgd (BS, 2014a).

Om de Belgische verbintenissen uit te voeren, werd een nationale strategie, sinds 1992 gevraagd door de VN, gepubliceerd in 2017, terwijl een eerste kadertekst dateert van 2005. De tekst is weinig ambitieus en dient vooral om de strategieën van de verschillende entiteiten met elkaar te verbinden (zie 2.2). Bovendien werden de acties die zijn aangekondigd voor het begin van de periode 2017-2019 niet allen uitgevoerd. Nog steeds op nationaal niveau, maar om de geboekte vooruitgang op te volgen en die voor te stellen aan de Verenigde Naties, heeft de *Voluntary National Review* van 2017 (VNR, Vrijwillige Nationale Doorlichting, zie 2.3) tot doel de ambitie van België in het bereiken van de SDG's aan te tonen. Dat rapport kan worden beschouwd als het eerste evaluatierapport (inventaris van de toestand) voorzien door de nationale strategie. Die twee teksten worden op politiek niveau vervaardigd en onderworpen aan adviezen en kritiek van de adviesraden.

De 17 duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen van de *Agenda 2030 voor duurzame ontwikkeling* zijn een politiek compromis op mondiaal niveau. Die doelstellingen worden ook SDG's (*Sustainable Development Goals*) genoemd en dienen als basis voor de werkzaamheden rond duurzame ontwikkeling in België en de rest van de wereld. Op federaal niveau werd er reeds eerder, als toepassing van een wijziging van de wet van mei 1997, een *Federale beleidsvisie op lange termijn inzake duurzame ontwikkeling* goedgekeurd bij koninklijk besluit in 2013 (BS, 2013a). De doelstellingen van die visie tegen 2050 stemmen in hoge mate overeen met de SDG's van de Verenigde Naties (tegen 2030). In de praktijk werden de Belgische doelstellingen van de langetermijnvisie vervangen door de meer globale SDG's. De twee sets van doelstellingen blijven van toepassing in België en de SDG's kunnen worden beschouwd als tussentijdse doelstellingen (tot 2030) voor de visie tegen 2050. De samenhang ervan zou evenwel kunnen worden versterkt door een officiële tekst die hun verbanden verklaart.

Die SDG's moeten als een geheel worden beschouwd: "*We kondigen vandaag 17 Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen aan met 169 daaraan gekoppelde subdoelstellingen die geïntegreerd en ondeelbaar zijn*" (VN, 2015, §18). De beleidsmaatregelen kunnen alleen leiden tot de gewenste situatie als de impact ervan op het geheel van de doelstellingen wordt beschouwd in een geïntegreerde systeemvisie van hun toepassing. Zoals uitgelegd in hoofdstuk 3, kan bijvoorbeeld de koopkracht van de benadeelde huishoudens worden verhoogd door een daling van de energieprijzen of door rechtstreekse financiële steun. De eerste steunmaatregel is ongunstig voor de doelstellingen van het energie- en klimaatbeleid, wat niet het geval is voor de tweede steunmaatregel (zie 3.2). Op nationaal niveau maakt de opsplitsing van de bevoegdheden, kenmerkend voor de Belgische Staat, de uitvoering van transversale maatregelen moeilijk. Des te meer omdat duurzame ontwikkeling geen politieke prioriteit lijkt te zijn.

Het federale niveau heeft een strategie ontwikkeld om het beleid inzake duurzame ontwikkeling te coördineren. Die strategie wordt in het volgende punt in detail besproken. In het vervolg van dit hoofdstuk (paragrafen 2.2 tot 2.9) wordt de uitvoering van die strategie tijdens de afgelopen 20 jaar besproken. De besluiten van de evaluaties worden gebruikt als inleiding voor elke paragraaf.

2.1.2. Federale strategie: van een cyclus naar een waaier aan afzonderlijke maatregelen

De federale strategie inzake duurzame ontwikkeling wordt georganiseerd door de wet van 5 mei 1997 *betreffende de coördinatie van het federale beleid inzake duurzame ontwikkeling* en de latere wijzigingen

(hoofdzakelijk 2010 en 2014). De wet preciseert dat: "*8° de cyclus van de federale plannen en rapporten inzake duurzame ontwikkeling: het periodieke plannings- en rapportagemechanisme alsmede het consultatief proces, zoals ingesteld door deze wet, die gericht zijn op een continue verbetering van de kwaliteit van het beleidsproces inzake duurzame ontwikkeling. Die cyclus vormt de federale strategie inzake duurzame ontwikkeling en strekt tot de volledige tenuitvoerlegging van de opeenvolgende VN-conferenties over duurzame ontwikkeling sinds de Conferentie van Rio in 1992*" (BS, 2010a, art.2).

Hoewel het deel rapportering op schema bleef met de publicatie van acht federale rapporten inzake duurzame ontwikkeling (zie 2.6), gevolgd door dit negende rapport, heeft de publicatie van de federale plannen inzake duurzame ontwikkeling problemen ondervonden (zie 2.4). Dat wil niet zeggen dat er niets is gebeurd, aangezien de actoren uit het maatschappelijk middenveld en de overheidsdiensten hun rol hebben vervuld en er een verscheidenheid aan acties werden uitgevoerd, hoewel het deel planning sinds 2009 op de achtergrond is geraakt en de vele acties dus meer onsamenhangend zijn uitgevoerd. De uitvoering van de wet kan dus worden geanalyseerd door de klemtoon te leggen op de andere pijlers van de wet, die worden uitgevoerd zonder deel te nemen aan een formele cyclus plan-rapport.

De sectorale beleidsmaatregelen die betrekking hebben op de verschillende componenten van duurzame ontwikkeling worden inderdaad uitgevoerd: armoedebestrijding, milieubescherming, gendergelijkheid enz. Er zijn echter weinig transversale maatregelen en die vormen de meerwaarde vormen van de plannen (zie 2.4).

2.1.3. Federale actoren en hefboomen

De wet geeft opdrachten aan verschillende actoren, opdrachten die samen het federale beleid voor duurzame ontwikkeling vormen. Dat beleid heeft tot doel België op een constante en doeltreffende wijze naar een duurzame ontwikkeling te laten evolueren.

De burgers worden enkel geconsulteerd in het kader van de raadpleging over het federaal plan inzake duurzame ontwikkeling. Bepaalde burgerorganisaties en andere groepen (werkgevers, vakbonden enz.) zijn daarentegen vertegenwoordigd in de Federale Raad voor Duurzame Ontwikkeling. Die Raad heeft als opdracht de algemene bevolking of bepaalde groepen te sensibiliseren, bijvoorbeeld door de persprijs uit te reiken, de kennis over duurzame ontwikkeling te vergroten en adviezen uit te brengen (zie 2.7). Het doel van die adviezen is de regering te informeren over de mening van de georganiseerde burgers over het gevoerde of geplande beleid.

De regering voert het ontwikkelingsbeleid uit door maatregelen te nemen in het kader van de wet (goedkeuring van het federaal plan inzake duurzame ontwikkeling) maar ook door maatregelen te nemen, die min of meer gunstig zijn voor een duurzame ontwikkeling, in het kader van het normale beleid. Duurzame ontwikkeling lijkt geen actieprioriteit te zijn geweest voor de federale regering over de beschouwde periode, zoals blijkt uit de geringe uitvoering van de verbintenissen uit de *Voluntary National Review* die in 2017 aan de VN werd voorgelegd (zie 2.3), het ontbreken van een nieuw federaal plan inzake duurzame ontwikkeling (zie 2.4), de beperkte aanwezigheid van de SDG's en duurzame-ontwikkelingsconcepten in de beleidsnota's (zie 2.5) en de louter formele uitvoering van de regelgevingsimpactanalyses (zie 2.9).

De overheidsdiensten die de regeringsmaatregelen moeten uitvoeren en monitoren, zijn op verschillende manieren betrokken. Vanuit het oogpunt van de wet verloopt die betrokkenheid vooral via de werkzaamheden van de Interdepartementale Commissie Duurzame Ontwikkeling (ICDO, zie 2.8) en de federale rapporten inzake duurzame ontwikkeling (zie 2.6). De kennis over het beleid en de toekomstverkennende scenario's die uit deze laatste voortvloeien, zouden de regeringen moeten helpen hun beleid te verbeteren om doeltreffender te evolueren naar een duurzame ontwikkeling. De acties in het kader van de ICDO zijn gericht op de integratie van een duurzame ontwikkeling in het intern beheer van de overheidsdiensten, die meetbare resultaten hebben opgeleverd in termen van energiebesparing of waterverbruik (zie 2.8.1). Meer algemeen heeft de uitwerking van actieplannen door de ICDO, om een duurzame ontwikkeling van de samenleving te bevorderen via de opdrachten van die federale overheidsdiensten, wisselende successen geboekt (zie 2.8.2).

2.2. Nationale strategie voor duurzame ontwikkeling en Interministeriële Conferentie Duurzame Ontwikkeling

In mei 2017 kreeg België eindelijk een nationale strategie voor duurzame ontwikkeling (NSDO). Die werd voorbereid door de Interministeriële Conferentie Duurzame Ontwikkeling (IMCDO). Negen adviesraden formuleerden in 2016 een gezamenlijk advies over het ontwerp van NSDO. Daarover waren ze "globaal niet tevreden" en de voorstellen vonden ze "onvoldoende". De NSDO-tekst die de regeringen uiteindelijk hebben aangenomen, verschilt nauwelijks van de ontwerp-tekst. De NSDO bestaat uit een nieuwe overkoepelende kadertekst en de bestaande strategische documenten over duurzame ontwikkeling van de federale staat, de gemeenschappen en de gewesten. De nieuwe kadertekst bevat twee delen: een gezamenlijke visie over de gewenste toekomst van België op basis van de duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen van de Verenigde Naties (VN) en zes thema's met concrete acties voor de periode 2017-2019. De verschillende regeringen slaagden er wel in een weinig ambitieuze NSDO-tekst aan te nemen, maar eind mei 2019 werd slechts een gering aantal van de aangekondigde acties gerealiseerd. Bovendien blijkt dat ook voor andere thema's een sterkere samenwerking nodig is om de doelstellingen te bereiken. Na 2017 zijn de IMCDO-werkzaamheden op het politieke niveau echter stilgevallen.

2.2.1. Totstandkoming en inhoud van de nationale strategie voor duurzame ontwikkeling

a. Proces van lange duur

België heeft er zeer lang over gedaan om een nationale strategie voor duurzame ontwikkeling (NSDO) uit te werken. In *Agenda 21* uit 1992 stelde de Conferentie van de Verenigde Naties inzake Milieu en Ontwikkeling dat regeringen een NSDO dienen in te voeren (VN, 1992, art. 8.7). In de *EU-strategie voor duurzame ontwikkeling* uit 2001 verzocht de Europese Raad de EU-lidstaten hun eigen NSDO op te stellen (EU, 2001, n° 23). In 2002 stelde het *Implementatieplan van de Wereldtop voor duurzame ontwikkeling* dat Staten NSDO's zouden moeten formuleren en uitwerken en beginnen met de implementatie in 2005 (VN, 2002, art. 162.b). In die context formuleerde de *Interministeriële Conferentie voor Duurzame Ontwikkeling ad hoc* in 2005 een *kadertekst* voor een NSDO voor België (IMCDO *ad hoc*, 2005). Die kadertekst werd gepresenteerd als de eerste fase van de NSDO en hij kondigde als tweede fase een

concreet traject voor de ontwikkeling van een NSDO aan. Maar die tweede fase liet op zich wachten en de NSDO kwam er niet. Dat veranderde pas nadat de VN in 2015 de Agenda 2030 voor duurzame ontwikkeling hadden aangenomen (VN, 2015).

Die Agenda 2030 bevat 17 duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen of SDG's (*Sustainable Development Goals*) en 169 subdoelstellingen. Om die doelstellingen tegen 2030 te realiseren, is samenwerking vereist, zowel tussen overheden van verschillende beleidsniveaus, als tussen verschillende beleidsdomeinen en ook tussen overheden en andere actoren. De SDG's creëerden een nieuw kader voor het duurzame-ontwikkelingsbeleid en daarin hebben NSDO's een centrale rol (VN, 2015; onder meer art. 63 en 78). De SDG's brachten ook beweging in het Belgische NSDO-proces. In 2016 werd de Interministeriële Conferentie Duurzame Ontwikkeling (IMCDO) opnieuw opgestart. Ze bestaat uit de leden die in de verschillende regeringen in België bevoegd zijn voor duurzame ontwikkeling. Ze kreeg onder meer de opdracht een NSDO uit te werken (FIDO, 2019). Over de NSDO-ontwerptekst (IMCDO, 2016) formuleerden negen adviesraden een gezamenlijk advies (FRDO *et al.*, 2016). In mei 2017 heeft het Overlegcomité tussen de federale regering en de regeringen van de gemeenschappen en gewesten, de NSDO uiteindelijk goedgekeurd (ICDO, 2018a, p. 4).

b. Gezamenlijk advies van negen adviesraden over het ontwerp van Nationale strategie duurzame ontwikkeling

Over het ontwerp van kadertekst voor de NSDO hebben de betrokken adviesraden gezamenlijk een advies geformuleerd (FRDO *et al.*, 2016). De negen adviesraden zijn: voor het federale niveau de Federale Raad voor Duurzame Ontwikkeling (FRDO), voor Vlaanderen de Sociaal-Economische Raad van Vlaanderen (SERV) en de Milieu- en Natuurraad van Vlaanderen (Minaraad), voor Wallonië de *Conseil wallon de l'environnement pour le développement durable* (CWEDD) en de *Conseil économique et social de Wallonie* (CESW), voor Brussel de Economische en Sociale Raad van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (ESRBHG) en de Raad voor het Leefmilieu van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (RLBHG), en voor de Duitstalige Gemeenschap de *Wirtschafts- und Sozialrat der Deutschsprachigen Gemeinschaft Belgiens* (WSR) en de *Verbraucherschutzzentrale* (VSZ).

De raden vinden een NSDO "noodzakelijk" om de Agenda 2030 in België uit te voeren (nr. 1 van het advies), maar volgens hen zijn de voorstellen "onvoldoende" om de doelen te halen en bevatten ze "te weinig concrete maatregelen" (nr. 2). Daarom zijn de raden "globaal niet tevreden" over de tekst (nr. 2). Ze betreuren ook dat een analyse van de actuele situatie (nr. 5) en de internationale dimensie van het beleid (nr. 4) ontbreken. Ze pleiten ervoor beleidscoherentie als criterium te hanteren en bij de beoordeling daarvan willen ze als belanghebbenden ook zelf betrokken worden (nr. 6). Voor de adviesraden is de keuze van de acties "niet geheel duidelijk" en zelf wensen ze dat de NSDO thema's opneemt waarvoor een urgentie bestaat, bijvoorbeeld mobiliteit, circulaire economie, energie en luchtkwaliteit (nr. 10). Ten slotte formuleren ze enkele specifieke opmerkingen over specifieke acties (nr. 11 tot en met 21).

c. Inhoud van de Nationale strategie duurzame ontwikkeling

De goedgekeurde NSDO van mei 2017 (IMCDO, 2017a) bestaat uit een nieuwe overkoepelende kadertekst en de bestaande strategische documenten over duurzame ontwikkeling van de federale Staat, de gemeenschappen en de gewesten. In de inleiding van de kadertekst noemen de federale en de

deelstaatregeringen de Agenda 2030 voor duurzame ontwikkeling "*ons kompas voor de volgende 15 jaar*" en ze wijzen er ook op dat duurzame ontwikkeling sinds 2007 in de Belgische Grondwet staat (p. 5).

Het eerste deel van de kadertekst is de gezamenlijke visie over de gewenste toekomst van België. Die toekomstvisie steunt op de zeventien SDG's uit de Agenda 2030 en ze is gestructureerd volgens de vijf P's (van *People, Planet, Prosperity, Peace, Partnership* of Mensen, Planeet, Welvaart, Vrede, Partnerschap). De tekst parafraseert de SDG's. Hij verwijst een of meer keren naar elk van de zeventien duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen en toont zo ook de onderlinge samenhang van die doelen.

Het tweede deel van de kadertekst presenteert zes thema's waarvoor de overheden samen concrete acties zullen uitvoeren. Het zijn zes 'samenwerkingswerven' (p. 12) voor de komende twee jaar. Die acties zijn aanvullend bij wat de verschillende overheden zelf al van plan zijn om de SDG's te bereiken. Voor elk werf zal het maatschappelijk middenveld uitgenodigd worden om te participeren.

1. Bewustmaking voor de SDG's: de IMCDO zal hierover onder meer twee evenementen per regeerperiode organiseren.
2. Voortgang, opvolging en evaluatie van de SDG's: hierover zal de IMCDO onder meer twee keer per regeerperiode rapporteren.
3. Duurzame overheidsopdrachten: om duurzame consumptie en productie te stimuleren, werken de overheden reeds samen in een technische werkgroep van de IMCDO en in een ICDO-werkgroep. Gezamenlijk criteria en praktische instrumenten ontwikkelen, is een van de aangekondigde NSDO-acties.
4. Duurzaam wonen en bouwen: hierover werd reeds een gezamenlijke organisatie opgericht. De overheden willen dat overleg versterken en zullen onder meer een evaluatietool voor milieuprestaties afwerken.
5. Duurzame voeding: een concrete actie is de organisatie van een nationaal overlegplatform hierover.
6. Instrumenten voor duurzame ontwikkeling: de regeringen zullen die instrumenten in kaart brengen, versterken en ontwikkelen.

In vijf bijlagen die op de kadertekst volgen, vermeldt de NSDO de bestaande strategische documenten van de federale overheid en de deelstaten over duurzame ontwikkeling:

- de federale strategie voor duurzame ontwikkeling,
- Visie 2050 – een langetermijnstrategie voor Vlaanderen,
- de tweede Waalse strategie voor duurzame ontwikkeling,
- het gewestelijk plan voor duurzame ontwikkeling van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest,
- duurzame ontwikkeling binnen het Regionaal Ontwikkelingsconcept van de Duitstalige Gemeenschap.

2.2.2. Beoordeling van de tekst en de acties van de Nationale strategie duurzame ontwikkeling

a. Nationale strategie duurzame ontwikkeling: een weinig ambitieuze tekst

Eigenlijk is de NSDO niet meer dan een kadertekst die de bestaande duurzame-ontwikkelingsstrategieën van de federale overheid en de deelstaten overkoepelt met een gezamenlijke visie voor duurzame ontwikkeling op basis van de SDG's en een aantal acties voor zes thema's.

Het ontwerp van die kadertekst werd in 2016 door negen adviesraden met een "onvoldoende" beoordeeld. Met dat advies werd zeer weinig rekening gehouden. De kadertekst die de regeringen in 2017 hebben aangenomen, verschilt immers nauwelijks van het ontwerp en zou ongetwijfeld eenzelfde onvoldoende krijgen. Maar uit het advies valt wel niet eenvoudig af te leiden hoe de NSDO er voor de adviesraden concreet zou moeten uitzien en hoe ze operationeel kan gemaakt worden. Dat geldt ook voor de *Boodschap van de FRDO voor de nieuwe federale regering* van december 2018. Daarin vraagt de raad een "geloofwaardige nationale strategie", met beleidscoherentie als "doorslaggevend criterium" en een "globaal instrument [...voor] *ex ante evaluatie*" (FRDO, 2018, nr. 18 en 19).

De NSDO heeft zeer lang op zich laten wachten. Blijkbaar gaf de goedkeuring van de SDG's in 2015, met daarbij ook de rapportering aan de VN, de nodige impulsen om een NSDO aan te nemen. Dat leidde in 2017 tot wat kan gezien worden als een beperkte NSDO. Die NSDO biedt minder dan wat de kadertekst uit 2005 in het vooruitzicht stelde. Aan de basis ervan ontbreekt immers de "*beschrijving en analyse van de actuele situatie in België*" en ook de "*strategische doelstellingen, operationele subdoelstellingen en concrete acties*" (IMCDO *ad hoc*, 2005, nr. 10.a en nr. 10.c) ontbreken of blijven onvoldoende. Uiteraard is de context sinds 2005 aanzienlijk veranderd. Daarvan getuigen onder meer de vijf bijlagen bij de NSDO. In 2005 bestonden de strategieën van de deelstaten immers nog niet. Bovendien wordt de federale strategie, die sinds 1997 bestaat, nu heel anders toegepast dan in 2005: toen was er een federaal plan voor duurzame ontwikkeling aangenomen; sindsdien is er geen enkel nieuw plan meer goedgekeurd. Het politieke landschap voor duurzame ontwikkeling in België is dus veel ingewikkelder geworden; dat verklaart deels de moeilijkheid om overeenstemming te vinden over een nationale strategie.

De NSDO bevat slechts een beperkt aantal acties binnen zes 'samenwerkingswerven'. Maar ook op verscheidene andere gebieden zullen de doelstellingen niet bereikt worden bij ongewijzigd beleid. Dat blijkt uit de evaluatie van de indicatoren in hoofdstuk 1 van dit rapport. Gezien de bevoegdheidsverdeling in België is een sterkere samenwerking op die gebieden nodig, bijvoorbeeld voor mobiliteit, uitstoot van broeikasgassen, armoede, gezondheid enz.

b. Nationale strategie duurzame ontwikkeling: uitblijvende acties

Als de beoordeling ook met de NSDO-praktijk rekening houdt, rijst de vraag of zelfs die weinig ambitieuze NSDO nog te hoog gegrepen is. Van de aangekondigde acties werd er immers slechts een gering aantal gerealiseerd. De IMCDO droeg bij aan de redactie van de *Voluntary National Review* (Vrijwillige Nationale Doorlichting; zie 2.3; Belgium, 2017). Dat rapport werd in juli 2017 gepresenteerd aan het *United Nations High-Level Political Forum on Sustainable Development*. Dit kan beschouwd worden

als de eerste SDG-rapportering die werd aangekondigd in de NSDO. Van de tweede aangekondigde rapportering, "*in het eerste trimester van 2019*", is in mei 2019 niets zichtbaar.

Voorts organiseerde de IMCDO op 22 november 2017 een informatieve dag over *De duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen in België: rapportering en toekomstige acties* (IMCDO, 2017b). Op het programma stonden toespraken, panelgesprekken en rondetafels. Die conferentie was het eerste evenement gericht op communicatie en bewustmaking over de SDG's in het kader van de NSDO. Over het tweede aangekondigde evenement, "*in het eerste trimester van 2019*", is in mei 2019 niets bekend.

Over de werking van de IMCDO en over andere acties uit de NSDO is weinig of geen informatie publiek beschikbaar. Omdat systematische informatie ontbreekt, werd contact opgenomen met medewerkers van het Federaal Instituut voor Duurzame Ontwikkeling (FIDO) en van de Vlaamse overheid die als laatste als voorzitter en secretariaat van de IMCDO fungeerde. Daaruit blijkt dat de NSDO-werkzaamheden na de conferentie van november 2017 zijn stilgevallen. Die stilstand is politiek: sindsdien werden er geen politieke initiatieven meer genomen. Daarentegen is bijvoorbeeld de technische werkgroep van de IMCDO over duurzame overheidsopdrachten wel nog actief gebleven (ICDO, 2019a en België, 2018).

2.3. Voluntary National Review

De eerste *Voluntary National Review* (VNR; Vrijwillige Nationale Doorlichting), *Pathways to Sustainable Development. First Belgian National Voluntary Review on the Implementation of the 2030 Agenda* (Belgium, 2017), dat in juli 2017 aan de VN voorgesteld werd, geeft een algemeen overzicht van de situatie in België ten opzichte van elke SDG en maakt een stand van zaken op van het huidige gevoerde beleid om de doelstellingen te behalen. Op basis hiervan zullen toekomstige rapporten een evaluatie van deze acties kunnen maken. In afwachting van toekomstige evaluaties van een volgend VNR, bevat hoofdstuk 1 van dit federaal rapport een balans van een vijftigtal indicatoren (waaronder die van de statistische bijlage van de VNR) en evalueert hun evolutie ten opzichte van de doelstellingen voor 2030.

De VNR geeft een inventaris van bestaande acties, waarvan de impact niet wordt geëvalueerd in de VNR en ook niet in dit federaal rapport. De VNR neemt ook verschillende nieuwe transversale initiatieven op. Het is echter zo dat de meeste van die initiatieven nog niet ten uitvoer zijn gelegd.

Uit de voorbereiding van de VNR blijkt dat een interfederale samenwerking kan werken, vooral wanneer er sprake is van een kwestie van vertegenwoordiging van België naar de rest van de wereld.

2.3.1. Voorbereiding van de Voluntary National Review

België heeft in juli 2017 zijn eerste *Voluntary National Review* (VNR, Vrijwillige Nationale Doorlichting) voorgesteld aan de VN (België, 2017). *Agenda 2030 voor duurzame ontwikkeling* die de SDG's vastlegt, zet de Staten er toe aan regelmatig (in de praktijk om de 4-5 jaar) de geboekte vooruitgang te evalueren (VN, 2015, art. 79 en 84). Deze nationale rapporten dragen bij aan de werkzaamheden van het Politiek Forum op Hoog Niveau (*High level political forum on sustainable development* - HLPF) van de VN om een

mondiale jaarlijkse balans op te maken van de geboekte vooruitgang naar de SDG's. In totaal hebben 102 landen een of meer VNR's opgesteld op drie jaar tijd (22 landen in 2016, 43 in 2017 en 46 in 2018).

De voorbereiding van de VNR werd gestuurd door een werkgroep die werd voorgezeten door de eerste minister en waarin de verschillende deelstaten van het land vertegenwoordigd waren. De delen over het uitgevoerde beleid in België werden opgesteld door de leden van de Interministeriële Conferentie Duurzame Ontwikkeling (IMCDO); de Federale overheidsdienst Buitenlandse Zaken heeft de delen over de buitenlandse acties van België opgesteld en het Interfederaal Instituut voor de Statistiek (IIS) heeft de statistische bijlage voorbereid.

Er werd een raadplegingsproces met het maatschappelijk middenveld opgestart via verschillende adviesraden. In een eerste fase hebben de leden van die raden hun bijdrage aan de voorbereiding van het rapport doorgestuurd. In een tweede fase heeft de IMCDO aan de verschillende betrokken adviesraden een advies gevraagd over een voorlopige versie van de VNR. De Federale Raad voor Duurzame Ontwikkeling (FRDO) en de Raad voor het Leefmilieu van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (RLBHG) hebben een advies uitgebracht, maar door de zeer korte adviestermijn kon het goedkeuringsproces door de andere raden niet worden voltooid.

De termijn om de eerste VNR te realiseren tussen de formele beslissing die dateert van oktober 2016 en de presentatie ervan in juli 2017 was zeer kort. Het ging om het tweede HLPF na de goedkeuring van de SDG's in september 2015. Door de presentatie van die VNR aan de VN kon België zich gunstig positioneren op het internationale toneel. Het nieuwe karakter van de rapporteringsprocessen over de SDG's verklaart deels de korte voorbereidingstermijnen. Desalniettemin kon dit project tot een goed einde worden gebracht door een efficiënte samenwerking tussen de verschillende entiteiten van het land. Er werd een raadpleging van het maatschappelijk middenveld georganiseerd. De verworven kennis moet een langere voorbereidingstijd voor de volgende VNR mogelijk maken, die niet vóór 2020 zal worden gepresenteerd.

2.3.2. Inhoud van de Voluntary National Review

De inleiding, die ondertekend werd door de eerste minister, herhaalt het engagement dat België tijdens de goedkeuring van de SDG's in 2015 is aangegaan, namelijk "*to spare no effort in working towards the SDGs*" (alles in het werk te stellen om de SDG's te bereiken). Er wordt uitgelegd dat die VNR een algemeen overzicht geeft van de acties die in België worden ondernomen om de SDG's te bereiken.

Het eerste hoofdstuk beschrijft de institutionele verankering van duurzame ontwikkeling in België: de inschrijving in de Grondwet, de duurzame-ontwikkelingsstrategieën op de verschillende beleidsniveaus en de coördinatiemechanismen. De IMCDO, waarin de bevoegde ministers voor duurzame ontwikkeling en ontwikkelingssamenwerking van de verschillende regeringen vertegenwoordigd zijn, speelt een centrale rol in deze coördinatie.

Hoofdstuk 2 van de VNR maakt bondig de balans op van de situatie in België voor elk van de 17 SDG's. Het vermeldt ook enkele van de belangrijkste beleidsmaatregelen die op dat gebied zijn uitgevoerd of gepland. Het is het belangrijkste deel van het rapport. Zoals uitdrukkelijk wordt erkend in zowel de inleiding als het besluit van het rapport betreft het enkel een niet-exhaustieve inventaris van de reeds

uitgevoerde beleidsmaatregelen, op basis waarvan toekomstige VNR's de vooruitgang naar de SDG's kunnen evalueren. In het eerste hoofdstuk van dit federaal rapport inzake duurzame ontwikkeling wordt een evaluatie van de situatie in België voorgesteld, op basis van de vooruitgang van 51 indicatoren naar hun doelstellingen. De beleidsmaatregelen die in hoofdstuk 2 van de VNR worden voorgesteld zijn reeds ten uitvoer gebracht. Het is dus niet meer relevant om de efficiëntie ervan te evalueren (zijn ze uitgevoerd?). Het zou daarentegen wel nuttig zijn om de effectiviteit ervan te evalueren (welke impact hebben ze gehad?), wat gedetailleerde studies zou vereisen voor elke beleidsmaatregel en buiten het kader van dit federaal rapport valt.

Hoofdstuk 3 van de VNR beschrijft een aantal acties in het domein van informatie en bewustmaking van het grote publiek en het maatschappelijk middenveld. Het geeft ook een overzicht van verschillende transversale initiatieven, waarvan sommige elders in dit hoofdstuk 2 van het federaal rapport uitgebreid aan bod komen. Op federaal niveau gaat het om de volgende initiatieven.

- De integratie van de SDG's in de werkzaamheden van de parlementaire commissies en de organisatie van een jaarlijks debat in de Commissie Buitenlandse Betrekkingen – elk jaar over een andere SDG – die leiden tot een resolutie die tijdens de plenaire vergadering wordt besproken. De verslagen van de werkzaamheden van de commissies maken tot mei 2019 geen melding van die integratie, noch van die debatten. Bovendien is het, gezien de scheiding der machten tussen de wetgevende en de uitvoerende macht, legitiem om te vragen hoe de uitvoerende macht, die de VNR heeft opgesteld, de Kamer zou kunnen vragen om de organisatie van haar werkzaamheden te veranderen. Een mogelijkheid zou zijn dat te doen via de jaarlijkse presentatie van de algemene beleidsnota's.
- De organisatie van een grootschalig evenement met betrokkenheid van het maatschappelijk middenveld na de evaluatierapporten van de NSDO (twee keer per legislatuur). Op 22 november 2017 werd een eerste evenement georganiseerd door de IMCDO na de publicatie van de VNR, die beschouwd wordt als het eerste voorziene evaluatierapport van de NSDO. Eind mei 2019 was er nog geen tweede evenement georganiseerd of gepland.
- De integratie van de SDG's en van de Agenda 2030 voor duurzame ontwikkeling in het gevoerde beleid en in de beleidsverklaringen. Het gaat onder andere over de integratie van de SDG's in de algemene beleidsnota's die jaarlijks door elke minister worden voorgesteld. Daarin wordt echter tot op heden zeer weinig melding gemaakt van de SDG's (zie 2.5).
- De invoering sinds 2010 van een *ex-ante*-regelgevingsimpactanalyse (RIA) over de beslissingen van de ministerraad. Het gebruik van de RIA wordt bestudeerd in punt 2.9.2; het blijkt dat het gebruik ervan louter formeel is en te laat in het voorbereidingsproces van de beleidsmaatregelen komt om tot verbetering te kunnen leiden.
- Het bestaan sinds 2013 van een *Federale beleidsvisie op lange termijn inzake duurzame ontwikkeling* (zie 2.1). Die visie zou een van de grondslagen kunnen zijn voor een concrete omzetting van de SDG's voor België, zoals voorgesteld door het federaal rapport 2017 (TFDO, 2017). Naast de duurzame-ontwikkelingsstrategieën van elke deelstaat en de federale overheid, is die omzetting nog niet op een gecoördineerde manier gebeurd.

- De voorbereiding van een federaal plan inzake duurzame ontwikkeling aan het begin van de legislatuur (zie 2.4). De huidige regering, die sinds 2014 geïnstalleerd is, heeft geen plan ingediend om het verlengde FPDO 2004-2008 op te volgen.
- De publicatie van federale rapporten inzake duurzame ontwikkeling in twee delen tijdens de vijf jaar van de legislatuur (zie 2.6). Die rapporten werden regelmatig gepubliceerd.
- De voorbereiding door de ICDO van interdepartementale beleidsmaatregelen zoals duurzame overheidsaankopen (zie 2.8.1.a), maatschappelijk verantwoord ondernemen (zie 2.8.1.a) en de ongelijkheden op het gebied van gezondheid (zie 2.8.2.b). De eerste twee initiatieven werden ten uitvoer gebracht.

Hoofdstuk 4 van de VNR sluit af door, onder andere, de nadruk te leggen op de pedagogische rol van het voorbereidingsproces van dit evaluatierapport, die het mogelijk heeft gemaakt bepaalde mechanismen voor intra- en intergouvernementele samenwerking te versterken.

Tot slot presenteert een bijlage van de VNR 34 opvolgingsindicatoren voor de SDG's (twee per SDG). Deze bijlage toont de evolutie van die indicatoren, zonder de geboekte vooruitgang naar hun doelstellingen te evalueren. Een dergelijke evaluatie wordt gemaakt in de balans die is opgenomen in hoofdstuk 1 van dit *Federaal rapport inzake duurzame ontwikkeling* die deze 34 indicatoren bevat en er een indicator per SDG aan toevoegt.

2.4. Federaal plan inzake duurzame ontwikkeling

De eerste twee federale plannen voor duurzame ontwikkeling, voor de periodes 2000-2004 en 2004-2008, werden goedgekeurd in het tempo dat door het wettelijk kader van mei 1997 werd vereist. Maar de opeenvolging van cycli werd onderbroken toen het derde Ontwerpplan 2009-2012 door de regering had moeten worden aangenomen. Hiervoor zijn verschillende redenen opgegeven: evaluatie van de werking en herziening van de wet in 2010, uitwerking en goedkeuring van de *Federale beleidsvisie op lange termijn inzake duurzame ontwikkeling* in 2013, nieuwe herziening van de wet in 2014, goedkeuring van de VN-doelstellingen voor duurzame ontwikkeling in 2015. Deze laatste zijn in september 2015 aangenomen, maar er is sindsdien geen plan aangenomen noch een verklaring gegeven. In 2019 is het Plan 2004-2008 dus nog steeds van kracht, aangezien het geldig is tot de vaststelling van het volgende plan.

De Interdepartementale Commissie Duurzame Ontwikkeling (ICDO) heeft nochtans niet alleen een Ontwerpplan 2009-2012 opgesteld, maar ook een Voorontwerpplan 2015-2020. Het Voorontwerpplan 2020-2025 wordt door de ICDO voorbereid en zou uiterlijk een jaar na zijn benoeming door de volgende regering moeten worden aangenomen.

Ondanks dat het Voorontwerpplan 2015-2020 (ICDO, 2015) nooit werd goedgekeurd werden bepaalde maatregelen toch uitgevoerd dankzij de proactiviteit van de overheidsdiensten. Dit wordt in deze paragraaf geïllustreerd aan de hand van voorbeelden.

Het ontbreken van een federaal plan voor duurzame ontwikkeling beperkt echter de mogelijkheden voor interdepartementale samenwerking. Vele beleidsmaatregelen dragen bij tot een duurzame

ontwikkeling, maar al te vaak opgedeeld in compartimenten omdat ze beperkt zijn tot de interne werking van een Federale overheidsdienst (FOD)/ Programmatorische overheidsdienst (POD). De in een plan genomen maatregelen versterken de transversale samenwerking en de coherentie van de acties in een logica van integratie van de verschillende componenten van ontwikkeling, een van de basisprincipes van duurzame ontwikkeling zoals gedefinieerd op de Conferentie van Rio in 1992.

2.4.1. Historisch overzicht

De wet van mei 1997 legt een beleidscyclus vast waarin om de vier jaar een *Federaal plan inzake duurzame ontwikkeling* wordt opgesteld. Na de wetsherziening van 2010 wordt dat een vijfjaarlijkse cyclus. Dat plan bepaalt het beleid van de regering inzake duurzame ontwikkeling. De wetsherziening van 2010 preciseert dat het plan "*acties voor interdepartementale samenwerking*" bepaalt, met andere woorden acties die samen uitgevoerd worden door overheidsdiensten die doorgaans niet samenwerken.

De eerste stap voor de opmaak van een dergelijk plan is het opstellen van een voorontwerpplan onder de verantwoordelijkheid van de Interdepartementale Commissie Duurzame Ontwikkeling (ICDO). Zij doet het toekomen aan de minister die het voorlegt aan de ministerraad voor beraadslaging. Vervolgens geeft de Federale Raad voor Duurzame Ontwikkeling (FRDO) zijn advies en wordt de bevolking geraadpleegd. De ICDO bestudeert die adviezen en past het voorontwerp aan om het ontwerpplan op te stellen. Ten slotte stelt de regering het definitieve plan vast en start de uitvoering ervan.

Een eerste plan werd goedgekeurd en betreft de periode 2000-2004 en werd gevolgd door een tweede plan dat de periode 2004-2008 dekt. Die eerste twee plannen werden aangenomen door de regering volgens het tempo zoals beoogd door het wettelijk kader van mei 1997. Maar de opeenvolging van cycli werd onderbroken bij het derde plan. Het Ontwerpplan 2009-2012 werd immers nooit goedgekeurd door de regering hoewel de ICDO een voorontwerpplan heeft uitgewerkt en het aan de regering heeft doen toekomen, die het voor advies aan de FRDO en ter raadpleging aan de bevolking heeft voorgelegd wat tot de aanpassing ervan heeft geleid om tot een ontwerpplan te komen.

Volgens de wet van mei 1997 had de regering het Plan 2009-2012 vóór oktober 2008 moeten goedkeuren. Het regeerakkoord van maart 2008 bepaalde echter: "*met het oog op het versterken van de coherentie van haar handelingen, zal de regering de instrumenten voor de coördinatie van het federale beleid inzake duurzame ontwikkeling evalueren*" (Federale Regering, 2008). Deze evaluatie was eind 2008 echter nog niet afgerond en de goedkeuring van het Ontwerpplan 2009-2012 door de regering zou een tegenovergesteld signaal hebben gegeven ten opzichte van haar bereidheid tot evaluatie en hervorming van de wet (ICDO, 2009).

Na die evaluatie van de wetsinstrumenten vonden in 2009, tot slot, onderhandelingen plaats om het wettelijk kader te herzien. De wet werd herzien in 2010 (BS, 2010a). Die onderhandelingen en de herziening van de wet van 1997 hebben de goedkeuring van het Ontwerpplan 2009-2012 door de regering op hun beurt vertraagd.

Tijdens die periode en ook nadien zijn er verschillende onzekerheden over het gevolg dat werd gegeven aan het Ontwerpplan 2009-2012. Eind 2009 zou er een "*ontwerp van federaal plan 2010-2014 [...] ter goedkeuring bij de regering*" bestaan (Magnette, 2009) en eind 2010 zou "*het ontwerp van federaal plan inzake duurzame ontwikkeling 2009-2012*" als basis voor het volgende plan dienen (BS, 2010b), zonder de periode

te verduidelijken waarop dat volgende plan betrekking zal hebben. De algemene beleidsnota duurzame ontwikkeling voor 2012 vermeldt de "*vaststelling van het Federaal plan inzake duurzame ontwikkeling 2013-2018*" (Vanackere, 2012a) en die voor 2013 preciseert dat er een nieuw plan zal worden opgesteld na de goedkeuring van de langetermijnvisie (Vanackere, 2012b). De langetermijnvisie werd inderdaad goedgekeurd in mei 2013.

Tegelijk werd, door het ontbreken van een Plan 2009-2012, het Plan 2004-2008 verschillende malen verlengd (ICDO, 2010a en BS, 2010b) en blijft uiteindelijk "*geldig tot de vaststelling van het volgend Federaal plan inzake duurzame ontwikkeling*" (BS, 2012).

In januari 2014 laat een nieuwe wetsherziening (BS, 2014a) de vijfjarige cyclus van de federale plannen inzake duurzame ontwikkeling samenvallen met een legislatuur: de regering dient een plan aan te nemen binnen de 12 maanden na haar installatie. In oktober 2014 werd een regering gevormd en ten laatste in oktober 2015 diende dus een Plan 2015-2020 goedgekeurd te zijn (Marghem, 2014). Daartoe heeft de ICDO een Voorontwerpplan 2015-2020 uitgewerkt dat in januari 2015 werd aangenomen door de ICDO en ter goedkeuring naar de regering werd gestuurd vóór de raadpleging, maar die heeft "*nog geen beslissing kunnen nemen over de lancering van de openbare raadpleging*" (ICDO, 2016 en 2017).

Bovendien heeft de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties in september 2015 de duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen (SDG's) aangenomen en de laatste algemene beleidsnota duurzame ontwikkeling voor 2016 die een *Federaal plan inzake duurzame ontwikkeling* vermeldt voor de lopende legislatuur, maakt de link met die doelstellingen door te vermelden: "*Ook in het derde federaal plan voor duurzame ontwikkeling vormen de SDG's een belangrijke leidraad*" (Marghem, 2015). Het zou inderdaad opportuun geweest kunnen zijn de goedkeuring van het plan met enkele maanden uit te stellen om rekening te houden met de SDG's, maar het plan dat werd vermeld in die algemene beleidsnota voor 2016 bestaat tot op vandaag nog niet.

Het Plan 2004-2008 is dus nog steeds van kracht in 2019 aangezien er nog geen "*volgend federaal plan*" bestaat (BS, 2012).

Na een onderbreking van de cyclus met 3 jaar, concludeerde het *Federaal rapport inzake duurzame ontwikkeling 2011*: "*Die onderbreking van de continuïteit van de cycli uit de wet betreffende de coördinatie van het federale beleid inzake duurzame ontwikkeling, kan ernstige gevolgen hebben voor dat beleid, maar ook voor de geloofwaardigheid van de voorontwerpplannen in de toekomst, bijvoorbeeld als die ter raadpleging worden voorgelegd*" (TFDO, 2011). Met een onderbreking die 12 jaar zou moeten duren, tot de goedkeuring van een plan door de volgende regering in de loop van 2020, blijft dat besluit volledig relevant. Meerdere Federale overheidsdiensten geven trouwens aan dat "*het ontbreken van een federaal plan voor duurzame ontwikkeling (FPDO) een obstakel vormt voor de mogelijkheden van acties met overleg. Deze laatste versterken immers de transversale samenwerkingsverbanden alsook de coherentie van de acties*" (ICDO, 2017).

In 2018 heeft de ICDO de werkzaamheden opgestart om het Voorontwerpplan 2020-2025 op te stellen (ICDO, 2018a). Om de regering in staat te stellen binnen het jaar na haar installatie een plan aan te nemen, moet de ICDO immers een voorontwerpplan opstellen en goedkeuren dat het voorwerp kan uitmaken van een raadpleging, vervolgens kan worden aangepast en ten vroegste in juni 2020 kan worden aangenomen door de regering, met andere woorden één jaar na de verkiezingen van 2019. De

uiteindelijke einddatum voor de goedkeuring van het plan zal afhankelijk zijn van de datum van de benoeming van de regering. In haar beleidsnota voor 2019 (Marghem, 2018a) meldt minister Marghem dat dit plan zal steunen op de resultaten van de *gap-analysis* die uitgevoerd werd om de afstand tussen de bestaande situatie en de SDG's te meten die door het beleid overbrugd moet worden (ICEDD & IDO, 2017) en dat de verschillende belanghebbenden reeds betrokken zullen worden bij de opmaak van het voorontwerpplan.

2.4.2. Welke uitvoering van het Voorontwerpplan 2015-2020?

Ondanks dat het Voorontwerpplan 2015-2020 (ICDO, 2015) nooit werd goedgekeurd werden bepaalde maatregelen toch uitgevoerd dankzij de proactiviteit van de overheidsdiensten. Dit wordt geïllustreerd aan de hand van voorbeelden. Het is inderdaad onmogelijk om volledig te zijn, aangezien er geen georganiseerde opvolging is.

Om die voorbeelden te identificeren heeft de Task Force Duurzame Ontwikkeling van het Federaal Planbureau (TFDO) zich, om dit rapport op te stellen, gebaseerd op haar kennis over de verschillende thema's die aan bod komen in het voorontwerpplan (VOP). Vervolgens heeft ze de ICDO geraadpleegd om de uitvoering van die geïdentificeerde voorbeelden te bevestigen. Tot slot heeft de TFDO een voorbeeld per component geselecteerd met voorkeur voor de interdepartementale maatregelen, aangezien dat de toegevoegde waarde is van het *Federaal plan inzake duurzame ontwikkeling* zoals gedefinieerd in de wet van mei 1997.

Daarnaast was het ook de bedoeling om gemiste kansen voor transversale samenwerking naar voren te brengen, maar dit was niet mogelijk. Het is inderdaad heel moeilijk om te bewijzen dat er op een bepaald gebied helemaal niets is gedaan. Maar ook al werden er maatregelen genomen, werden ze uitgevoerd in het kader van een enkele FOD/POD. Indien ze in het kader van het plan waren uitgevoerd, die uit principe bestaat uit interdepartementale maatregelen, zouden ze in samenwerking met andere diensten uitgevoerd zijn en/of gericht geweest zijn op synergiën met andere acties. Het is deze transversale logica van integratie van de componenten, een van de basisprincipes van duurzame ontwikkeling zoals in 1992 gedefinieerd op de Conferentie van Rio, die ontbreekt in afwezigheid van een plan.

a. Sociale component

De tekst van het Voorontwerpplan 2015-2020 (art. 6.2) vermeldt: "*De duurzaamheid van voedselpakketten verbeteren: Vanaf 2015 en gedurende de hele periode van het plan zullen de POD Maatschappelijke Integratie en de federale partners nieuwe acties uitwerken om de voedselbanken, de OCMW's, de erkende verenigingen, de begunstigden enz. zo goed mogelijk te begeleiden en te ondersteunen in die omschakeling*".

Het Fonds voor Europese hulp aan de meest behoeftigen (FEAD) bestaat sinds 2014. Dankzij dat fonds ontvangt België via de Europese Unie middelen om voedselhulp of materiële bijstand te bieden aan de minstbedeelden. België heeft ervoor gekozen om de middelen van het Fonds te gebruiken voor voedselhulp: voedselpakketten worden samengesteld om tegemoet te komen aan de behoeften van de minstbedeelden en worden door de OCMW's en voedselbanken aan de begunstigden uitgedeeld. Concreet werd het beheer van die middelen toevertrouwd aan de POD Maatschappelijke Integratie die de technische voorschriften van de producten opstelt op basis van een gezamenlijk overleg met de

experten van de FOD Volksgezondheid en Leefmilieu, overeenkomstig de omzendbrief van 16 mei 2014 inzake duurzame overheidsopdrachten.

Vanaf 2015 zijn talrijke acties opgezet om de duurzaamheid van de voedselpakketten te verbeteren. Hieronder vindt u enkele voorbeelden (POD MI, 2018a en 2018b):

- regelmatig overleg organiseren met de sectoren van de voedselhulp om het systeem te verbeteren (voedselbanken, OCMW's, de ngo-partners, het Rode Kruis enz.);
- de voedingskwaliteit van de producten verbeteren dankzij de adviezen van de experts van de FOD Volksgezondheid waardoor een andere lijst van producten kon worden gedefinieerd, die gebaseerd is op voedingswaarde in plaats van calorie-inname;
- recepten vermelden op de verpakkingen van de producten, om het gebruik ervan te stimuleren (en verspilling te verminderen) bij het doelpubliek;
- het doelpubliek raadplegen om beter te beantwoorden aan hun verwachtingen bij de keuze van de producten;
- meer aandacht voor kinderarmoedebestrijding in de verdeling van de pakketten;
- introductie van minstens één product van de eerlijke handel in het lastenboek;
- afwezigheid van GGO's (genetisch gemodificeerde organismen) in de granen;
- de bescherming van het blik tegen corrosie in de conservenblikken.

b. Milieucomponent

De tekst van het Voorontwerpplan 2015-2020 (art. 4.1) vermeldt: *"Het debat rond de transitie naar een koolstofarme samenleving stimuleren en promoten: Vanaf 2016 zullen het DG Leefmilieu en alle andere administraties betrokken bij die transitie (FOD Economie, FOD Mobiliteit en Vervoer, FOD Financiën, FOD Werkgelegenheid, Regie der Gebouwen, POD Wetenschapsbeleid enz.) hun inspanningen afstemmen om het publieke debat rond de noodzaak van een koolstofarme samenleving te voeren"*.

De Dienst Klimaatverandering heeft, op vraag van de minister van Energie, Leefmilieu en Duurzame Ontwikkeling, Mevr. Marghem, een nationaal debat georganiseerd over de koolstofarifiering in die sectoren. Dat nationaal debat werd op twee manieren georganiseerd. Enerzijds werden er twee evenementen met een ruime deelname (startevenement in januari 2017 en slotevenement in juni 2018) georganiseerd om een politieke impuls te genereren voor de vier technische sectorale workshops die tussen die twee evenementen werden georganiseerd. Die workshops hadden als doel, in een beperkte groep van experts en belanghebbenden, technische kwesties te bespreken over respectievelijk bouw, vervoer, andere sectoren en transversale problematieken (vier workshops georganiseerd tussen mei 2017 en maart 2018). Anderzijds werd er een publieksenquête (april 2018) gehouden over de perceptie van de Belgen over de invoering van een koolstofarifiering (Klimaat, 2018). Een eindrapport werd gepubliceerd op de slotconferentie van juni 2018 (Climact *et al.*, 2018).

c. Economische component

De tekst van het Voorontwerpplan 2015-2020 (art. 2.1) vermeldt: *"Het federale stappenplan inzake efficiënt gebruik van hulpbronnen en circulaire economie in de praktijk brengen: De FOD Economie en het DG Milieu van*

de FOD Volksgezondheid zullen ervoor zorgen dat dat stappenplan snel wordt goedgekeurd door de Regering en geleidelijk wordt geïmplementeerd door alle FOD's/POD's en door de betrokken stakeholders".

In het vooruitzicht van de goedkeuring van het federale stappenplan uit het VOP werd begin 2016 een voorbereidend onderzoeksdocument *Potentieel van de circulaire economie in België - Samenvatting* (PwC, 2016) gepubliceerd. Op donderdag 27 oktober 2016 hebben de vice-eerste minister en minister van Economie, M. Peeters, en de minister van Leefmilieu en Duurzame Ontwikkeling, Mevr. Marghem, een roadmap met 21 maatregelen voorgesteld die ze willen uitvoeren om "*de innovatie te ondersteunen, de competitiviteit van ondernemingen te versterken, de consument beter te beschermen en ons milieukapitaal op te waarderen*" (Marghem en Peeters, 2016). De acties zijn vooral gericht op de verbetering van het productdesign zodat ze gemakkelijker herstelbaar, herbruikbaar en recycleerbaar zijn. In 2018 vermeldt de algemene beleidsnota *Duurzame Ontwikkeling* dat al deze maatregelen ten uitvoer werden gebracht (Marghem, 2018a).

Eveneens in 2018 hebben nieuwe debatten actoren samengebracht uit het maatschappelijk middenveld, onderzoekers, academici en politieke en administratieve verantwoordelijken evenals personen die innoverende projecten hebben ontwikkeld in circulaire economie. Het doel van die debatten was om de ideeën en ervaringen van mensen met zeer uiteenlopende achtergronden met elkaar te vergelijken om de dynamiek van de in 2016 aangenomen roadmap voort te zetten en te verdiepen, om voorstellen te formuleren van tijdens de volgende legislatuur uit te voeren federale acties (FOD Volksgezondheid en Leefmilieu, 2018) en om een nieuw permanent proces van co-opbouw van de circulaire economie in België op te starten. Tijdens een nieuwe reeks thematische en transversale workshops in 2019 werden de belanghebbenden samengebracht om de resultaten verder uit te diepen en de samenhang tussen de Belgische institutionele actoren van de circulaire economie te versterken (Goldschmidt, 2019). "*Het doel van de missie is het federale beleid ter ondersteuning van de circulaire economie op lange termijn te plaatsen om de overheidsinitiatieven te bestendigen en de private investeringen te versterken*" (Marghem, 2018a).

2.5. Algemene beleidsnota's

De algemene beleidsnota's zijn intentieverklaringen van ministers, die jaarlijks door de Kamer van Volksvertegenwoordigers worden gepubliceerd. Ze worden hier geanalyseerd om de plaats van duurzame ontwikkeling in het geplande beleid te bepalen. De beleidsnota's *Duurzame ontwikkeling* worden afzonderlijk geanalyseerd om te bepalen hoe de wet van mei 1997 ten uitvoer wordt gelegd.

In tegenstelling tot wat bij de Verenigde Naties en in het regeerakkoord werd aangekondigd, koppelen de ministers hun beleid niet aan de duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen van de Verenigde Naties, de SDG's, in hun beleidsnota's. Die nota's verwijzen inderdaad niet naar de verwezenlijking van Agenda 2030 en de SDG's.

Wanneer duurzame ontwikkeling in de beleidsnota's aanwezig is, lijkt ze slechts een communicatierol te vervullen en wordt ze niet geïntegreerd in de essentie van het voorziene beleid, met uitzondering van het beleid inzake ontwikkelingslanden en enkele andere specifieke gevallen. Het is ook niet zeker of het begrip duidelijk is voor de meesten die de beleidsnota's opstellen. Duurzame ontwikkeling wordt immers vaak gebruikt als synoniem voor bescherming van het milieu of energiebesparingen.

De aankondiging in de beleidsnota *Duurzame ontwikkeling* van 2017: "Voor de eerste piste [naar aanleiding van een *gap-analyse* van de verschillen tussen de doelstellingen gedefinieerd in de SDG's en het Belgische federale beleid] heb ik mijn collega-ministers en staatssecretarissen gevraagd om op basis van de resultaten van de *gap-analyse*, voor wat hun beleidsdomeinen betreft, aan te geven welke acties zij nog mogelijk zien om binnen deze legislatuur uit te werken en te implementeren" (Marghem, 2017a) heeft geen enkele zichtbare reactie opgeleverd in de beleidsnota's van 2018 van de andere ministers.

Sommigen doen echter aan duurzame ontwikkeling zonder dit te specificeren, zoals de beleidsnota *Noordzee*, een tekst waarin de term duurzame ontwikkeling twee keer wordt aangehaald (alleen voor het milieu) en niet verwijst naar SDG 14: *Behoud en maak duurzaam gebruik van oceanen, zeeën en mariene hulpbronnen voor duurzame ontwikkeling*, noch naar de *Federale beleidsvisie op lange termijn inzake duurzame ontwikkeling* van 2013 (De Bakker, 2017a). De tekst van die visie voor de Noordzee beschouwt wel de lange termijn, de integratie van de sociale, milieu- en economische functies van de Noordzee en verschillende belanghebbenden hebben deelgenomen aan de redactie ervan, waarbij expliciet rekening werd gehouden met de bestaande wetenschappelijke gegevens (De Bakker, 2017b).

Uit de analyse van de beleidsnota's van de minister van Duurzame Ontwikkeling, blijkt dat de wet inderdaad een drijvende kracht is achter de invulling van het beleid voor duurzame ontwikkeling. De actoren en instrumenten van de wet, maar ook de SDG's zijn geïntegreerd in de beleidsnota's. Maar een aantal elementen ontbreken.

- Het internationale aspect is afwezig in deze nota's. Deze dimensie behoort niet tot de bevoegdheid van de minister van Duurzame Ontwikkeling, maar tot die van de minister van Ontwikkelingssamenwerking. Zijn beleidsnota's gaan gedetailleerd in op deze internationale dimensie.
- Het federale plan inzake duurzame ontwikkeling komt niet aan bod als een sturend beleidsinstrument voor duurzame ontwikkeling in de geconsulteerde beleidsnota's (gepubliceerd tussen 2015 en 2017). Dit rapport heeft het er uitgebreid over in 2.4.1. In de beleidsnota van 2018 wordt niettemin vermeld dat er een proces is opgestart om een nieuw federaal plan op te stellen.
- De in de beleidsnota's voorgestelde acties worden gekenmerkt door een gebrek aan flexibiliteit: er wordt geen verandering van het beleid geconstateerd wanneer de verwachte resultaten niet worden gehaald. Uiteindelijk blijkt de belangstelling voor meetbare resultaten niet echt uit deze beleidsnota's.

Tot slot moet worden opgemerkt dat de beleidsnota's betrekking hebben op het toekomstig beleid, maar dat er geen document bestaat waarin wordt uitgelegd welk beleid in het voorgaande jaar is gevoerd. Een document met opvolgingsindicatoren zou nochtans nuttig zijn voor het monitoren van het werkelijk gevoerde beleid, naast de aankondigingen in de beleidsnota's.

2.5.1. Context: beleidsnota's en duurzame ontwikkeling

Een beleidsnota is een verklaring en opsomming van intenties om bepaalde doelstellingen te realiseren of maatregelen te nemen. Het is geenszins uitgevoerd beleid. In die zin moeten ze met de nodige voorzichtigheid benaderd worden: wat aangekondigd wordt, wordt daarom niet noodzakelijk

uitgevoerd. Omgekeerd kunnen er ook maatregelen worden uitgevoerd die niet worden aangekondigd. Desondanks geeft het een zicht op het beleid van een minister: op de omvang, de verschillende beleidsterreinen, de accenten die worden gelegd, de gebruikte beleidsinstrumenten... Elk najaar worden de beleidsnota's op de website van de Kamer van volksvertegenwoordigers gepubliceerd (dekamer.be).

Artikel 6/1 van de wet van mei 1997 die werd herzien in 2014 vraagt om in elke beleidsnota een hoofdstuk op te nemen *"over de economische, sociale en ecologische impact van de verschillende geplande maatregelen en realisaties die gelinkt zijn aan het federaal plan"* (BS, 2014a). Aangezien er al geruime tijd geen nieuw plan inzake duurzame ontwikkeling meer is opgesteld, kunnen de ministers daar moeilijk naar verwijzen (zie 2.4.1). Toch heeft de Belgische federale overheid zich er ook toe verbonden een duurzame ontwikkeling te bereiken. Het regeerakkoord van 2014 vermeldt het voornemen van de regering om: *"Binnen de grenzen van haar bevoegdheden, duurzame ontwikkeling tot een kerndoelstelling van haar beleid te maken"* (Federale Regering, 2014). Sinds september 2015 heeft België zich ertoe verbonden om de mondiale duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen (SDG's) van de Verenigde Naties te bereiken. De *Voluntary National Review* die België in juli 2017 aan de VN heeft voorgesteld, vermeldt: *"Agenda 2030 roept de regeringen op om de mondiale SDG's om te zetten in hun eigen doelstellingen en beleid. De rol van de regeringen bestaat erin een duidelijke ambitie, een langetermijnvisie en doelstellingen voor 2030 vast te stellen en corrigerende maatregelen te nemen om het programma voor 2030 te verwezenlijken. Het feit dat alle entiteiten die deel uitmaken van het Belgische federale systeem in de loop van 2014 hun regeringen hebben gevormd - op een moment dat de contouren van de toekomstige Agenda 2030 duidelijk werden - maakte het voor de ministers gemakkelijker om vanaf het begin van de implementatieperiode van de Agenda individueel en collectief rekening te houden met deze mondiale politieke impuls in hun eigen missie- en beleidsverklaringen"* (Belgium, 2017).

Rekening houdend met die engagementen, en zelfs zonder een nieuw federaal plan inzake duurzame ontwikkeling, zouden de geplande beleidsmaatregelen verankerd moeten zijn in een context van duurzame ontwikkeling. Ofwel door te tonen hoe de wet van mei 1997 wordt uitgevoerd, ofwel door te tonen hoe die beleidsmaatregelen verwijzen naar de mondiale duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen van de VN, de SDG's. Dit punt is bedoeld om vast te stellen welke plaats ministers en staatssecretarissen formeel toebedelen aan duurzame ontwikkeling, en meer in het bijzonder aan de SDG's, in hun beleidsnota's gepubliceerd tussen eind 2015 (ten tijde van de goedkeuring van de SDG's) en eind 2018 (uiterste datum van gegevensinzameling voor dit rapport).

2.5.2. Werkmethode

De beleidsnota's van de minister van Duurzame Ontwikkeling werden afzonderlijk van die van de andere ministers bestudeerd, aangezien hun actiedomein per definitie duurzame ontwikkeling is. Voor de nota's van de minister van Duurzame Ontwikkeling wordt de nadruk vooral gelegd op de toepassing van de wet van mei 1997.

Om een analyse mogelijk te maken, werden de teksten ontleed in 'beleidselementen': aparte tekstfragmenten die inhoudelijk een geheel vormen, onafhankelijk van hoe lang ze zijn. Dit is een subjectief oordeel op basis van een inhoudelijke analyse. Daarna werd er bekeken of ze samenhangen met andere beleidselementen. Ze kunnen gaan over eenzelfde thema of een specifiek onderwerp, te

maken hebben met eenzelfde actor... Tot slot wordt er ook gekeken welke beleidsinstrumenten worden aangewend in de beleidselementen. Op basis van deze analyse worden een aantal (voorzichtige) besluiten getrokken die er rekening mee houden dat een beleidsnota geen uitgevoerd beleid is.

Voor de andere beleidsnota's wordt de nadruk gelegd op de verwijzingen naar een duurzame ontwikkeling en naar de VN-doelstellingen (SDG's). Aangezien het onmogelijk was om de 164 beleidsnota's³ uitgebreid te lezen en te bestuderen in het kader van de voorbereiding van dit rapport, werden automatische zoekopdrachten toegepast op woorden of uitdrukkingen op alle bestanden van de beleidsnota's die in 2015, 2016, 2017 en 2018 werden gepubliceerd (op de Franstalige versies van de bestanden). De gezochte woorden en uitdrukkingen beantwoorden aan:

- rechtstreekse verwijzingen: SDG, DOD, duurzame ontwikkelingsdoelstelling, duurzame ontwikkeling, Agenda 2030 en ook Verenigde Naties en VN wanneer ze gebruikt worden in een context van duurzame ontwikkeling;
- de vijf beginselen van een duurzame ontwikkeling⁴:
 - rekening houden met de mondiale verantwoordelijkheid: uitstoot van verontreinigende stoffen, BKG, broeikasgas, klimaat (aangezien internationale samenwerking een onderwerp is dat officieel en afzonderlijk beschouwd wordt, is het niet opgenomen in deze zoekopdrachten naar geïsoleerde woorden);
 - rekening houden met de billijkheid tussen huidige generaties en toekomstige generaties: generatie, langetermijnvisie;
 - rekening houden met de integratie van de verschillende componenten van ontwikkeling (sociale, milieu- en economische beleidsmaatregelen): cohere*, integr*, samenw* en cooper* (het sterretje betekent dat alleen het gemeenschappelijk deel van de verschillende mogelijke woorden werd gebruikt bij het opzoeken: zo vielen coherent en coherentie onder eenzelfde opzoeking), RIA en regelgevingsimpactanalyse;
 - rekening houden met de voorzorg ten opzichte van ernstige risico's en nood aan preventieve acties: wetensch* (wetenschap, wetenschappelijk);
 - rekening houden met de participatie van burgers: participatie, raad (als het gaat om een raad waar vertegenwoordigers van het maatschappelijk middenveld aanwezig zijn), advies.

Omdat deze termen vaak in één zin zijn gegroepeerd, wordt het aantal vermeldingen van tekstonderdelen over het onderwerp genoteerd om dubbeltelling te voorkomen. Het volgende voorbeeld toont dat als verschillende van de opgezochte termen in eenzelfde zin zijn gegroepeerd dat als één vermelding wordt beschouwd. "*Het genderspect binnen de 2030 Agenda voor Duurzame Ontwikkeling (2030 Agenda) en de Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen (DOD's) van de Verenigde Naties zijn een bijzonder aandachtspunt voor het federale gelijke kansenbeleid*" (Sleurs, 2016). Daarnaast worden de vermeldingen in titels van hoofdstukken of formuleringen zoals de handtekening "*De minister van Energie, Leefmilieu en Duurzame Ontwikkeling*" in de beleidsnota's Energie of Milieu niet meegeteld.

³ Meer bepaald, 41 in 2015, 42 in 2016, 40 in 2017 en 41 in 2018.

⁴ Die transversale beginselen zijn afkomstig van de verklaring van Rio van 1992 en worden sinds 1999 door de TFDO gebruikt om de vereiste acties voor een duurzame ontwikkeling te bepalen (TFDO, 2002, p. 12).

De term 'duurzaam' wordt vaak alleen gebruikt of in uitdrukkingen zoals 'duurzame economie' ("*Duurzame economie is belangrijk omdat we de competitiviteit van onze economie en de economische aantrekkelijkheid van ons land willen versterken*"; Peeters, 2017, p.10). Hij wordt hier niet opgenomen als die niet beantwoordt aan een specifieke duurzame ontwikkelingsinhoud "*mensen die duurzaam bijdragen aan de sociale zekerheid*" (De Block, 2017, p.7); "*Het beschikbare talent moet beter, maar ook duurzamer ingezet worden*" (Vandeput, 2016, p.5); "*kwalitatieve, moderne, duurzame, voor iedereen toegankelijke, geconnecteerde, interoperabele en voor haar gebruikers succesvolle werkomgevingen [aanbieden]*" (Jambon, 2018).

2.5.3. Resultaten

a. Andere beleidsnota's dan die van de minister voor Duurzame Ontwikkeling

In de beleidsnota's (met uitzondering van deze over Duurzame ontwikkeling die in punt 2.5.3.b aan bod komen) wordt weinig gebruikgemaakt van de termen 'duurzame ontwikkeling', 'duurzame ontwikkelingsdoelstellingen', 'Agenda 2030', 'SDG', 'DOD' en 'Verenigde Naties' en 'VN' wanneer die termen worden gebruikt in een context van duurzame ontwikkeling. In 2015 maakte 24% van de beleidsnota's minstens één keer melding van een van die termen (10 nota's op 41), 26% in 2016 (11 op 42) en 18% in 2017 (7 op 40). In 2018 is dat opnieuw 24% (10 op 41 beleidsnota's). De ministers die verantwoordelijk zijn voor beleidsnota's waarin deze termen niet voorkomen, voeren een beleid dat min of meer rechtstreeks bijdraagt aan een duurzame ontwikkeling, en ministers die deze termen gebruiken, hebben niet noodzakelijkerwijs een koploperspositie op het vlak van duurzame ontwikkeling. Dat deze termen ontbreken geeft echter aan dat dit beleid wordt gepresenteerd zonder een formeel kader voor duurzame ontwikkeling en er niet op gericht is de duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen van de VN te verwezenlijken.

De nota's die gebruik maken van de gekozen termen zijn hoofdzakelijk de nota's *Internationale ontwikkeling* (De Croo, 2015 tot 2018), *Buitenlandse zaken* (Reynders, 2015 tot 2018) en *Gelijke kansen* (Sleurs, 2015 en 2016; dit is niet meer het geval na de verandering van staatssecretaris in februari 2017). Enkel twee beleidsnota's *Leefmilieu* (Marghem, 2016c en 2017c) en een nota *Gelijke kansen* (Sleurs, 2016) citeren een specifieke SDG (met nummer) als te behalen doelstelling.

In andere beleidsnota's wordt nooit één van die termen gebruikt: de beleidsnota's *Werk, Energie, Grootstedenbeleid, Personen met een beperking, Zelfstandigen, Federale culturele instellingen, Sociale integratie, Justitie, Bestrijding van sociale fraude, Mobiliteit, Pensioenen, KMO's, Wetenschapsbeleid, Privacy, Veiligheid en binnenlandse zaken* en *Oorlogsslachtoffers*.

In een aantal beleidsnota's situeert de vermelding van de duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen zich in de toelichting van het algemeen kader en komt niet meer terug in de rest van de tekst. Alleen de beleidsnota's *Internationale ontwikkeling* gebruiken voortdurend Agenda 2030 als basis voor de aangekondigde beleidsmaatregelen. Met uitzondering van drie voorbeelden op vier jaar tijd (op een totaal van 164 beleidsnota's), stellen de ministers nooit hun beleid voor als een bijdrage voor het bereiken van een van de SDG's, ook al bestaat er in feite een SDG die een doelstelling voor dat beleid is. Sommige gebruiken duurzame ontwikkeling als een synoniem voor milieu, met formules als "*integreren van sociale en duurzaamheidsclausules*" in de overheidsopdrachten (Borsus, 2016) of "*dit is een*

allesomvattende en universele agenda die de ambitie heeft om een geïntegreerd antwoord te bieden op de dubbele doelstelling van armoedebestrijding en duurzame ontwikkeling" (De Croo, 2015 om te spreken over het programma 'Agenda 2030'). Toch tonen bepaalde beleidsnota's vooruitgang in de integratie van duurzame ontwikkeling: in de nota van de *Regie der gebouwen* evolueert de titel duurzame ontwikkeling die uitsluitend in het teken stond van energiebesparingen naar de integratie van duurzaamheidscriteria van materialen en behoud van biologische diversiteit in de nota van 2018 (Jambon, 2015 tot 2018).

Aanwezigheid van termen gelinkt aan de vijf beginselen van duurzame ontwikkeling

Termen die beantwoorden aan de vijf beginselen van duurzame ontwikkeling zijn veel vaker aanwezig in de beleidsnota's dan rechtstreekse verwijzingen naar duurzame ontwikkeling en naar de SDG's van Agenda 2030 van de VN. De aanwezigheid van de termen betekent echter niet dat er rekening wordt gehouden met duurzame ontwikkeling, maar wel met elementen die overeenkomen met een van de operationele beginselen ervan.

Mondiale verantwoordelijkheid: de termen broeikasgas, BKG, uitstoot van verontreinigende stoffen zouden een belang kunnen tonen voor de gevolgen van onze consumptie- en productiepatronen op de rest van de wereld. Ze worden zelden gebruikt en verwijzen enkel naar nationale gevolgen. Dit punt werd reeds aangestipt in de studie van Bachus *et al.* (2018, p.28): "*wat betreft de bewustwording van de gevolgen van zijn productie- en consumptiepatronen op andere landen in de wereld, loopt België ver achter, bijvoorbeeld in vergelijking met Duitsland*". Met de verantwoordelijkheid voor ontwikkelingssamenwerking wordt wel goed rekening gehouden, in de beleidsnota *Internationale ontwikkeling* (De Croo, 2015 tot 2018) en door verwijzingen naar internationale hulp in andere nota's.

Billijkheid tussen generaties: de behoeften van de toekomstige generaties zijn aanwezig in bepaalde beleidsnota's die verband houden met sociale en economische kwesties: *Armoedebestrijding* (generationele armoede; Sleurs, 2015), *Werk* (ons sociaal model vrijwaren voor toekomstige generaties; Peeters, 2015), *Sociale Zaken, Pensioenen en Financiën*, maar ook *Leefmilieu* en *Noordzee*. Maar er zijn geen verwijzingen naar de notie van langetermijnvisie, behalve in de beleidsnota *Noordzee* van 2016, op horizon 2050 (De Bakker, 2017a).

Beleidsintegratie: in de meeste beleidsnota's worden termen die overeenkomen met interacties tussen verschillende beleidsdomeinen vermeld. Of het nu gaat om samenwerking tussen federale ministers, tussen de verschillende bestuursniveaus in België of met de rest van de wereld. Bijvoorbeeld: "*gelet op de noodzaak om de coherentie tussen de doelstellingen van het klimaatbeleid en de actie op andere domeinen te verzekeren, zal [de minister] ook bijzondere aandacht besteden aan de voorstellen betreffende de energie-efficiëntie, de hervorming van de energiemarkt, de governance van de Energie-Unie, enz.*" (Marghem, 2016b). De uitdrukking beleidscoherentie is vooral aanwezig in de beleidsnota's *Internationale ontwikkeling* (De Croo, 2015 tot 2018).

Een bijzonder geval betreffende de beleidsintegratie is de Regelgevingsimpactanalyse, de RIA die nagaat of de geplande beleidsmaatregelen geen negatieve impact hebben in andere domeinen. In de beleidsnota's van 2015 tot 2018 doen de ministers die de RIA aanhalen dit alleen om aan te dringen op een betere integratie van hun domein in de test, niet omdat ze overwegen om hun beleid op een dergelijke analyse te baseren. De regelgevingsimpactanalyse wordt voorgesteld in de beleidsnota

Administratieve vereenvoudiging die belast is met dit dossier en streeft naar "*Minder maar betere RIA's*" (Francken, 2017). In paragraaf 2.9 wordt de RIA uitgebreid voorgesteld.

Voorzorg met betrekking tot wetenschappelijke onzekerheid: het voorzorgsprincipe wordt vermeld in de nota's *Gezondheidsbeleid 2016* voor bloeddonatie (De Block, 2016) en tweemaal in de beleidsnota *Energie* over mogelijke elektriciteitstekorten (Marghem, 2016b en 2017b). De beleidsnota's *Leefmilieu* (Marghem, 2018b) en *Noordzee* (De Bakker, 2018) halen die term ook elk één keer aan. Wetenschappelijke adviezen gebruiken om het beleid voor te bereiden komt vaker voor: bijvoorbeeld "*Een ad hoc wetenschappelijk platform met Belgische en internationale experts zal relevante wetenschappelijke criteria definiëren en een visiedocument uitschrijven*" betreffende de voorwaarden voor de donatie van bloed door homoseksuele en biseksuele mannen (De Block, 2015).

Participatie: de betrokkenheid van adviesraden (met vertegenwoordigers van het maatschappelijk middenveld) komt vooral voor in de sociale beleidsnota's: *Werk, Pensioen, Sociale Zaken* enz. Raadplegingen van adviesraden samengesteld uit experts worden ook regelmatig aangekondigd.

b. Beleidsnota's Duurzame ontwikkeling

De delen duurzame ontwikkeling in de overkoepelende nota's van de minister van Energie, Leefmilieu en Duurzame Ontwikkeling van 2015, 2016, 2017 en 2018 telden respectievelijk 9, 12, 8 en 5 pagina's met 17, 31, 22 en 9 'beleidselementen'. Hoewel de structuur van de nota's varieert, is er toch een sterke inhoudelijke overeenkomst. Er worden heel wat verschillende beleidsinstrumenten ingezet, maar het zijn vooral ondersteunings-, coherentie en communicatie instrumenten. Er zijn relatief weinig beleidselementen die gebruiken maken van economische en regulerende instrumenten.

Inhoud van de beleidsnota's Duurzame ontwikkeling

Voor een groot deel besteden de beleidsnota's *Duurzame ontwikkeling* aandacht aan de instrumenten en actoren van de wet van mei 1997 *betreffende de coördinatie van het federale beleid inzake duurzame ontwikkeling*. De Federale Raad voor Duurzame Ontwikkeling (FRDO), de Task Force Duurzame Ontwikkeling (TFDO) van het Federaal Planbureau (FPB), de Interdepartementale Commissie voor Duurzame Ontwikkeling (ICDO) en het Federaal Instituut voor Duurzame Ontwikkeling (FIDO) evenals hun acties worden uiteraard vermeld. Ook de *Federale beleidsvisie op lange termijn inzake duurzame ontwikkeling*, de regelgevingsimpactanalyse (zie 2.9) en de Interministeriële Conferentie Duurzame Ontwikkeling (IMCDO, zie 2.2) komen aan bod in de beleidsnota's *Duurzame ontwikkeling* (Marghem, 2015a tot 2018a).

Daarnaast is er aandacht voor de rol die de SDG's spelen bij het beleid. Voor een deel hebben die een impact op de activiteiten van de bovengenoemde actoren en instrumenten. Door de jaren heen zijn er 14 beleidselementen die uit de SDG's voortvloeien.

De beleidsnota's melden dat het in 2017 is dat België voor de eerste keer communiceerde over de vooruitgang naar de SDG's in de *Voluntary National Review* (VNR) en melden dat de voorbereiding van een nieuwe VNR in 2018 zal starten. De *Federale beleidsvisie op lange termijn inzake duurzame ontwikkeling* en de *Nationale strategie voor duurzame ontwikkeling* moeten eraan aangepast worden. Ook heel wat

werkzaamheden van de FRDO, het FPB, de ICDO, de IMCDO en de minister zijn erop gericht. Alle ministers wordt ook gevraagd aan te geven hoe ze bijdragen tot de SDG's, wat opgenomen had moeten worden in hun in 2018 gepubliceerde beleidsnota's.

De SDG's op zich leiden ook tot een aantal beleidsacties; daarvan getuigen in de vier beleidsnota's tien andere beleidselementen. Zo kondigde de minister de benoeming aan van 'SDG-ambassadeurs' en later *SDG-voices* om de SDG's te promoten. De minister zette in op partnerschappen met het middenveld om de SDG's kenbaar te maken en de genomen verbintenissen te realiseren. Verder werd er een website, die onder andere initiatieven voor de SDG's oplijst, uitgewerkt en is er een nieuwsbrief. Ook komt er een tool zodat bedrijven in kaart kunnen brengen welke bijdrage ze leveren aan de realisatie van de SDG's. Tot slot vond het SDG-forum plaats en werd een onderzoek uitgevoerd over de megatrend grondstoffenschaarste en de impact daarvan op de realisatie van de SDG's.

Naast de SDG's hebben de beleidsnota's *Duurzame ontwikkeling* ook aandacht voor:

- het *Nationaal Actieplan Ondernemingen en mensenrechten* (NAP; 9 beleidselementen; zie 2.8.2);
- de rol van de overheid (18 beleidselementen). Daarbij vervult de overheid een voorbeeldfunctie en gaat het vaak om de interne werking, maar daarnaast gaat het er ook om meer rekening te houden met duurzame ontwikkeling bij de overheidsopdrachten om een ruimere impact te hebben op de economie (zie 2.8.1);
- diverse andere beleidselementen:
 - een conferentie organiseren in 2017 om het twintigjarig bestaan van de wet te vieren;
 - het internationale DO-beleid mee vormgeven;
 - samenwerken met de *European Sustainable Development Network*;
 - een aantal pilootprojecten organiseren over transparante en duurzame productieketens in de textiel- en confectiesector.

Beleidsinstrumenten in de beleidsnota's Duurzame ontwikkeling

Naast de inhoudelijke samenhang wordt bekeken welke beleidsinstrumenten de beleidsnota's en de beleidselementen gebruiken. Daarvoor grijpt dit rapport terug naar de typologie van de beleidsinstrumenten uit het *Federaal rapport duurzame ontwikkeling 2015* (TFDO, 2015), die zelf onder meer gebaseerd is op eerdere federale rapporten en een *Working paper* uit 2005 (Delbaere *et al.*, 2005). Dat federaal rapport gebruikt vier categorieën: instrumenten voor beleidscoherentie en -ondersteuning, regelgevende, economische en communicatie-instrumenten. Daarbij wordt de eerste categorie verder onderverdeeld in:

- ex-ante-evaluatie van voorgesteld beleid om de impact van gepland beleid te onderzoeken;
- onderzoek en ontwikkeling die de overheid wil stimuleren;
- beleidsdoelstellingen die de overheid vooropstelt om het beleid richting te geven;
- programmerende instrumenten om via programma's van uiteenlopende maatregelen het beleid vorm te geven;

- partnerschappen die de overheid opzet om een beleid met andere partners samen te realiseren;
- opvolgingsinstrumenten voor het gevoerde beleid en de evolutie van de samenleving om door ex-post-evaluatie lessen te trekken en een leercyclus in te stellen die leidt tot een verbetering van het beleid.

De indeling in categorieën is altijd subjectief: zo hebben maatregelen bijna altijd een regelgevend luik of vragen ze een budget, zijn veel maatregelen in meerdere categorieën in te delen en bestaan sommige maatregelen zelf uit meerdere (sub)maatregelen die gebruik maken van meerdere beleidsinstrumenten. De beleidselementen uit de passages waarin de minister verwijst naar het FPB en de FRDO werden geacht gebruik te maken van opvolgingsinstrumenten (voor het FPB) en partnerschappen (voor de FRDO).

Het is duidelijk dat de beleidselementen veelal gebruik maken van instrumenten voor beleidscoherentie en -ondersteuning (61) en communicatie-instrumenten (14) en zelden van regelgevende (1) en economische (3) instrumenten. Binnen die eerste categorie is er vooral veel aandacht voor programmerende instrumenten (18), partnerschappen (17) en opvolgingsinstrumenten (15) en eerder weinig voor onderzoek en ontwikkeling (6), ex-ante-evaluatie (3) en beleidsdoelstellingen (2). Er zijn weinig 'harde' maatregelen (maatregelen die regelgevende en economische instrumenten gebruiken) en het beleid steunt eerder op 'zachte' maatregelen (maatregelen die andere instrumenten gebruiken) om de beleidsdoelstellingen te bereiken.

2.6. Federaal rapport inzake duurzame ontwikkeling

Het *Federaal rapport inzake duurzame ontwikkeling* is een van de elementen voorzien in de wet van mei 1997 *betreffende de coördinatie van het federale beleid inzake duurzame ontwikkeling* en de herzieningen ervan. Het wordt opgesteld door het Federaal Planbureau. Aangezien de evaluator zichzelf niet kan beoordelen, beperkt deze paragraaf zich tot het opmaken van een inventaris van de werkzaamheden die in het kader van de wet zijn uitgevoerd.

De rapporten leveren informatie die nuttig kan zijn voor de overheden bij de voorbereiding van beleidsmaatregelen door het gevoerde beleid te evalueren, contrasterende toekomstverkennde scenario's te beschrijven en aanbevelingen voor de nabije toekomst te formuleren. Ze informeren ook de bevolking over de evolutie van België naar een duurzame ontwikkeling.

De wet bepaalt dat die rapporten twee types inhoud bevatten:

- de beschrijving en de evaluatie van de bestaande situatie en het gevoerde beleid. Dat impliceert het gebruik van indicatoren om de beschrijving van de situatie te onderbouwen en van statistische methoden om de trends van die indicatoren ten opzichte van de cijferdoelen en doelstellingen waartoe België zich heeft verbonden, te evalueren. De evaluatie van het beleid kan gericht zijn op de analyse van de uitvoering van het federaal plan voor duurzame ontwikkeling of van gevalsstudies in een poging om gepubliceerde intenties, beleid en ontwikkelingen met elkaar te verbinden.
- De toekomstverkenning, die scenario's ontwikkelt om de mogelijke beleidsmaatregelen te beschrijven om de duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen te bereiken waartoe België zich

verbonden heeft. Die scenario's zijn geen kant-en-klare aanbevelingen, maar een inspiratiebron om het debat te voeden over een transitie naar een duurzame ontwikkeling.

De wet van mei 1997 bepaalde dat om de twee jaar een rapport moest worden opgesteld dat beide types inhoud bevatte en waarin niet werd verwezen naar specifieke doelstellingen. Bij de herziening van 2010 werd het rapport in twee delen opgesplitst, die afzonderlijk worden gepubliceerd tijdens een cyclus van 5 jaar en de noties stand van zaken en evaluatie van het beleid werden aangevuld met de notie van evaluatie van het gevoerde beleid om de doelstellingen te behalen die in de langetermijnvisie (LTV) zijn vastgelegd (BS, 2013). Sinds de publicatie van de mondiale duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen van de Verenigde Naties (SDG's) waartoe België zich heeft verbonden, werd de langetermijnvisie in de praktijk vervangen door deze doelstellingen die voor de hele wereld gelden (met 2030 als tijdshorizon) die compatibel zijn met de LTV (met 2050 als tijdshorizon) en kunnen beschouwd worden als een tussenstap om het te bereiken.

2.6.1. Lijst van de gepubliceerde rapporten met hun kenmerken

De rapporten worden ongeveer om de twee jaar gepubliceerd, behalve in 2013, aangezien de voorbereidende werkzaamheden van de *Federale beleidsvisie op lange termijn inzake duurzame ontwikkeling* (BS, 2013a) voor vertraging hebben gezorgd bij de finalisering van het rapport van dat jaar. Dit rapport is het negende.

Op weg naar duurzame ontwikkeling? (TFDO, 1999)

In het eerste rapport inzake duurzame ontwikkeling wordt een stand van zaken gegeven van de eerste vijf jaar van het federale beleid (van 1992 tot 1997) in het kader van de aangegane verbintenissen tijdens de Conferentie van de Verenigde Naties in Rio in 1992. In dat rapport werd de definitie van duurzame ontwikkeling geoperationaliseerd aan de hand van vijf transversale beginselen van de Rio-verklaring.

Een stap naar duurzame ontwikkeling? (TFDO, 2002)

Dit rapport staat in het teken van een studie van tien probleemstellingen van duurzame ontwikkeling waarvoor de federale overheid bevoegd is. Daarin worden het besluitvormingsproces en de doelstellingen van duurzame ontwikkeling op verscheidene niveaus (federaal, Europees, mondiaal) geanalyseerd.

Ontwikkeling begrijpen en sturen (TFDO, 2005)

De *governance* wordt geanalyseerd via het *Federaal plan inzake duurzame ontwikkeling 2000-2004* en de federale sectorale plannen. Daartoe werd het TransGovern-model ontwikkeld dat een systeembenadering van het gevoerde beleid mogelijk maakt. Overige innovaties: de definitie van doelstellingen van duurzame ontwikkeling (DOD's) die voortvloeien uit wereldwijde verbintenissen, en de eerste tabel met indicatoren van duurzame ontwikkeling (IDO's).

De transitie naar een duurzame ontwikkeling versnellen (TFDO, 2007)

In dit rapport worden twee scenario's voorgesteld, waarvan het ene scenario de nadruk legt op een grotere internationale samenwerking en grootschalige technologische vooruitgang en het andere scenario op de nationale ambities en de belangrijke wijzigingen in het individuele gedrag. De twee scenario's bereiken tegen 2050 ambitieuze doelstellingen. Om deze backcastingscenario's op te stellen, werden een methodologische studie en een participatieve toekomstverkenningsoefening voor duurzame ontwikkeling uitgevoerd.

Indicatoren, doelstellingen en visies van duurzame ontwikkeling (TFDO, 2009)

Dit rapport maakt de balans op van een tabel van 88 indicatoren van duurzame ontwikkeling (IDO) en toont hoe verschillende langetermijnvisies kunnen worden geformuleerd rond langetermijndoelstellingen die kunnen worden gemeten door de IDO's. Om de balans van de indicatoren op te stellen, werd een evaluatiemethode van de afstand van de indicatoren van duurzame ontwikkeling ten opzichte van de beleidsdoelstellingen van duurzame ontwikkeling ontwikkeld.

Twintig jaar politiek engagement voor duurzame ontwikkeling? (TFDO, 2011)

De balans van 20 jaar van de wet van mei 1997 en dus van de strategie voor duurzame ontwikkeling wordt opgemaakt aan de hand van een tabel van 25 sleutelindicatoren en de evaluatie van 11 thema's die elk worden geïllustreerd door een studie van gevoerde beleidsmaatregelen om de DOD's te bereiken die overeenkomen met die thema's.

Onze consumptie en productie houdbaar maken (TFDO, 2015)

In dit rapport worden twee systemische scenario's voorgesteld die gericht zijn op de vraagstukken van transitie naar duurzame consumptie- en productiepatronen en die leiden tot een maatschappij in duurzame ontwikkeling in 2050. Dat rapport maakt de eerste evaluatie op van de vooruitgang naar de doelstellingen van de *Federale beleidsvisie op lange termijn inzake duurzame ontwikkeling*.

De mondiale duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen concretiseren (TFDO, 2017)

Dit rapport vertaalt de duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen van de Verenigde Naties (SDG's) voor België. Het meet de vooruitgang van België naar die doelstellingen en onderzoekt tot slot het verschil tussen bestaande scenario's en die doelstellingen.

2.6.2. Ondersteunende werkzaamheden voor die rapporten

Een website waarop relevante indicatoren (indicators.be) worden verzameld en meerdere publicaties (zie [plan.be/Thema's/Duurzame ontwikkeling](http://plan.be/Thema's/Duurzame%20ontwikkeling)) geven meer specifieke informatie over bepaalde punten die in de rapporten aan bod komen. Zo bestudeert het *Suspens* onderzoeksproject, gefinancierd door het federale wetenschapsbeleid, de interactie tussen sociale en milieudoelstellingen in het kader van de transitie naar een koolstofarme samenleving, door sociale en milieuv variabelen op gezinsniveau te integreren in een PEACH2AIR-databank, die gebruikt kan worden om beleidsmaatregelen te modelleren (Frère *et al.*, 2018).

2.7. Federale Raad voor Duurzame Ontwikkeling

De Federale Raad voor Duurzame Ontwikkeling (FRDO) is een overlegorgaan dat verschillende vertegenwoordigers van het maatschappelijk middenveld groepeerd. Binnen de FRDO kan dat maatschappelijk middenveld deelnemen aan het opstellen van het beleid inzake duurzame ontwikkeling van de federale overheid. Zijn activiteiten worden in dit punt beschreven, maar worden niet geëvalueerd in dit rapport, dat zich toespitst op de acties van de overheidsdiensten en van de federale regering.

De FRDO heeft vier opdrachten. De eerste en belangrijkste opdracht van de Raad is "*advies te verlenen over maatregelen betreffende het federale en Europese beleid inzake duurzame ontwikkeling*". Dat advies kan worden uitgebracht op initiatief van de Raad of op vraag van de federale overheid, namelijk de ministers en staatssecretarissen, de Kamer van volksvertegenwoordigers en de Senaat. Twee andere opdrachten van de Raad hebben tot doel het debat te verruimen naar het volledige maatschappelijk middenveld door "*de actieve medewerking op te wekken van de openbare en particuliere organisaties alsook de burgers*" en tegelijk "*een forum te zijn waar gedebatteerd kan worden over duurzame ontwikkeling*". Tot slot heeft de Raad als opdracht "*wetenschappelijke studies voor te stellen in domeinen die verband houden met duurzame ontwikkeling*". In lijn met die opdrachten publiceert de Raad een driemaandelijks nieuwsbrief (FRDO-Info, www.frdo-cfdd.be) en reikt hij elk jaar een *Persprijs duurzame ontwikkeling* uit.

Er zijn momenteel vierentwintig leden van de Raad die een stemrecht hebben. Ze worden benoemd bij Koninklijk besluit voor een hernieuwbaar mandaat van vijf jaar en vertegenwoordigen het maatschappelijk middenveld op het gebied van milieu, ontwikkelingssamenwerking, werknemers en werkgevers en jongerenorganisaties. Daarnaast zijn er ook leden met raadgevende stem. Het betreft vertegenwoordigers van de wetenschappelijke gemeenschap, de consumentenorganisaties, de federale overheid, de gemeenschappen en gewesten, evenals andere instellingen en adviesraden die bevoegd zijn voor kwesties over duurzame ontwikkeling.

In het kader van de cyclus van federale plannen en rapporten over duurzame ontwikkeling moet de Raad (binnen 60 dagen) volgens de wet van mei 1997 een advies uitbrengen over het Voorontwerp van het federaal plan inzake duurzame ontwikkeling opgesteld door de ICDO en goedgekeurd door de ministerraad.

Tussen 1998 en 2017 heeft de FRDO 246 adviezen gepubliceerd, ofwel gemiddeld 12,5 adviezen per jaar. Een meerderheid van die adviezen werd uitgebracht op vraag van de overheid (88% van de adviezen die jaarlijks zijn gepubliceerd sinds 1998). In 2018 werden 12 adviezen goedgekeurd. Van die adviezen kwamen drie op eigen initiatief van de Raad, terwijl de andere adviezen hoofdzakelijk werden uitgebracht op vraag van de minister van Energie, Leefmilieu en Duurzame Ontwikkeling. In datzelfde jaar heeft de Raad vier conferenties of seminaries georganiseerd, met name over de financiering van de transitie in België. Nog in 2018 heeft de Raad een studie besteld over de impact van de SDG's op het beleid over duurzame ontwikkeling in Europa. De Raad blijft dus een dynamische actor in de federale strategie voor duurzame ontwikkeling.

2.8. Interdepartementale Commissie Duurzame Ontwikkeling

De Interdepartementale Commissie Duurzame Ontwikkeling (ICDO) werd opgericht door de wet van mei 1997 en is actief sinds september 1997. Op basis van de herziene wet is ze samengesteld uit een vertegenwoordiger van elke federale overheidsdienst of programmatorische federale overheidsdienst, en van het ministerie van Landsverdediging. Elke gemeenschapsregering en elke gewestregering wordt door de minister uitgenodigd om eveneens een vertegenwoordiger in de Commissie aan te wijzen. Het Federaal Planbureau wordt door een waarnemer vertegenwoordigd.

De ICDO vervult binnen de beleidscyclus verschillende opdrachten:

- het geven van aanwijzingen aan het Federaal Instituut voor Duurzame Ontwikkeling (FIDO) en thema's aan het Federaal Planbureau bij hun opdrachten bedoeld in de wet en het waken over hun goede verloop;
- het coördineren van het rapport van de leden van de ICDO;
- het voorbereiden van het voorontwerpplan;
- het formuleren van een voorstel met betrekking tot de raadplegingsmodaliteiten van de bevolking over het voorontwerpplan;
- het publiceren van een jaarlijks rapport over haar eigen werkzaamheden van het voorbije jaar.

De volgende punten tonen aan de hand van enkele voorbeelden de vele activiteiten die de ICDO met de hulp van het FIDO in de loop der tijd heeft uitgevoerd. Meer in het bijzonder de invloed die zij hebben gehad binnen de federale overheidsdiensten, of het nu gaat om de integratie van duurzame ontwikkeling in hun intern beheer (2.8.1) of meer in het algemeen om de bevordering van een duurzame ontwikkeling van de samenleving via de opdrachten van deze federale overheidsdiensten (2.8.2). Deze voorbeelden illustreren dat, dankzij de plannen voor duurzame ontwikkeling die voor de periode 2000-2008 werden goedgekeurd en de vernieuwingen die ze mogelijk hebben gemaakt, de federale overheidsdiensten actief zijn op het vlak van duurzame ontwikkeling en dat ook na die periode zijn gebleven, ondanks het ontbreken van nieuwe plannen.

2.8.1. Ondersteuning voor de federale overheidsdiensten

De ICDO ondersteunt de federale overheidsdiensten. Ze hebben niet alleen een rol te spelen op het gebied van duurzame ontwikkeling wanneer ze hun opdrachten vervullen, maar ook op het gebied van het interne beheer binnen een logica van voorbeeldrol van de overheid. Daartoe werden meerdere maatregelen, die hun oorsprong vinden in de Federale plannen inzake duurzame ontwikkeling 2000-2004 en 2004-2008, ingevoerd door de jaren heen, te beginnen bij de cellen duurzame ontwikkeling in elke overheidsdienst (BS, 2004). Dat intern beheer krijgt vorm door verschillende initiatieven en drie daarvan worden hieronder uitvoerig besproken: de bestuursovereenkomsten, de interne zorgsystemen en de duurzame overheidsopdrachten. Er werden ook andere initiatieven genomen, in het bijzonder op het vlak van duurzame voeding, duurzame evenementen en duurzame mobiliteit.

Het FIDO centraliseert de gegevens over de invoering van die maatregelen in het kader van het jaarlijkse activiteitenverslag van de ICDO waarvoor het FIDO als secretariaat fungeert. Het FIDO baseert zich op

een online gegevensbank die bestemd is om "informatie te verzamelen over de integratie van duurzame ontwikkeling in het beleid van de federale overheidsdiensten" (ICDO, 2017). Onder meer die instrumenten maken het mogelijk om de gegevens te verkrijgen van de verschillende FOD's die hieronder zijn overgenomen, hoewel niet alle FOD's de gegevens op dezelfde manier aanleveren.

a. Bestuursvereenkomsten

Een koninklijk besluit van 4 april 2014 bepaalt dat duurzame ontwikkeling opgenomen moet worden in de bestuursvereenkomsten. "Art 11bis, §2 de bestuursvereenkomst bevat minstens volgende elementen: [...] 5° De strategische doelstellingen en de volgens het SMART-principe (Specifiek, Meetbaar, Aanvaardbaar, Realistisch en Tijdsgebonden) geformuleerde operationele doelstellingen die betrekking hebben op de verbetering van de interne werking en het beheer van de federale overheidsdienst en waarbij volgende domeinen ook aan bod komen: [...] d) Duurzame ontwikkeling" (BS, 2014c).

Op 21 mei 2015 "heeft [de ministerraad] kennis [genomen] van het voorstel van het College van voorzitters van de federale overheidsdiensten betreffende de gemeenschappelijke doelstellingen in het kader van de bestuursvereenkomsten 2016-2018" (Ministerraad, 2015). Dat voorstel omvat vier specifieke doelstellingen inzake duurzame ontwikkeling (FIDO, 2015a):

- "een beheerssysteem hanteren waarbij de lasten onder controle blijven (gebaseerd op de internationale richtlijnen op het vlak van maatschappelijke verantwoordelijkheid (ISO26000 – zie ook het instrument "zelfevaluatiekader maatschappelijke verantwoordelijkheid CARS", ontwikkeld door de FOD P&O – of het behoud van het EMAS-certificaat),
- jaarlijks een actieplan voor duurzame ontwikkeling opmaken (KB van 22 september 2004) en integreren in de bestuursvereenkomst,
- Een geregelde en kwalitatieve dialoog aanvatten met de stakeholders over zijn werking en beleid,
- Om de twee jaar rapporteren over zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid aan de hand van de richtlijnen van het Global Reporting Initiative (GRI)".

Om de Federale (FOD's) en Programmatorische (POD's) overheidsdiensten bij te staan bij de uitvoering van de noodzakelijke acties, heeft het FIDO twee handboeken opgesteld aan de hand van proefprojecten die op voorhand zijn uitgevoerd met bepaalde FOD's/POD's: *Handboek voor het opmaken van het Actieplan Duurzame Ontwikkeling in een Federale Overheidsdienst* (FIDO, 2015a) en *Leidraad voor het opstellen van GRI G4-verslagen door overheidsdiensten* (FIDO, 2015b).

De 13 bestuursvereenkomsten van de FOD's en POD's die eind 2015 zijn goedgekeurd, bevatten allemaal minstens één verwijzing naar het concept van duurzame ontwikkeling. Eén bestuursvereenkomst verwijst naar de SDG's (Bestuursvereenkomsten, 2018).

Elf daarvan bevatten een artikel in het teken van duurzame ontwikkeling dat is opgesteld aan de hand van het besluit van het College van voorzitters. Dat besluit wordt soms als dusdanig overgenomen, zonder betrokkenheid van de FOD/POD. Een FOD/POD voegt daar zelfs aan toe dat dat alleen zal gebeuren als er bijkomende budgettaire middelen beschikbaar zijn om dat te doen. Die rechtvaardiging wordt ook opgenomen door één van de twee FOD's/POD's die geen specifiek artikel heeft in het teken

van duurzame ontwikkeling. Het punt over de belanghebbenden wordt doorgaans niet alleen aangekaart vanuit het standpunt van duurzame ontwikkeling, maar ook in een bredere context.

b. Interne zorgsystemen

Het *Federaal plan inzake duurzame ontwikkeling 2000-2004* voorziet reeds een maatregel die een milieuzorgsysteem in de overheidsdiensten invoert (Federale Regering, 2000, § 157). Die maatregel wordt bevestigd in het Plan 2004-2008 dat ook het volgende preciseert: "*Dit milieuzorgsysteem zal geleidelijk worden aangevuld met economische en sociale aspecten*" (Federale Regering, 2004, § 31709). Aangezien het *Federaal plan inzake duurzame ontwikkeling 2004-2008* nog steeds geldig is (zie 2.4.1), is die maatregel ook nog steeds van kracht.

Om die maatregel concreet in te vullen, preciseert de ministerraad in zijn besluit van 20 juli 2005 over het milieubeheer binnen de federale overheidsdiensten wat er wordt verwacht: "*iedere overheidsdienst [zal] uiterlijk in 2007 gewaarmerkt worden met het door de Europese Commissie erkende EMAS-label*" (Ministerraad, 2005). Dat besluit werd door de ministerraad bevestigd op 20 juli 2012 "*De ministerraad herhaalt zijn engagement om het EMAS-milieuzorgsysteem in alle federale en programmatorische overheidsdiensten in te voeren*" (Ministerraad, 2012a en 2012b).

Het regeerakkoord van 9 oktober 2014 gaat nog verder op dat gebied: "*Het beschikken over interne milieuzorgsystemen en het gebruiken van consequente duurzaamheidscriteria bij aankoop en gedrag (bv. verplaatsingen, gebouwen, materialen, voeding) zal gekoppeld worden aan de werkingsuitgaven rekening houdend met de budgettaire middelen. De overheidsdiensten die onvoldoende inspanningen doen op het gebied van duurzaamheid, zullen minder geld krijgen voor hun werking*" (Federale Regering, 2014).

De federale instellingen werden daarin ondersteund door het Federaal Instituut voor Duurzame Ontwikkeling. Die ondersteuning was aanzienlijk tijdens de eerste jaren, maar is door de tijd heen afgenomen en begin 2018 volledig stopgezet als gevolg van de herorganisatie van de werkmiddelen, met een voorkeur voor strategische in plaats van operationele benaderingen.

Aangezien de EMAS-registratie (*Eco Management and Audit Scheme* of Milieubeheer- en milieuauditsysteem) werd aangevoerd als zorgsysteem door het besluit van de ministerraad, is het dit systeem dat hier aan bod komt. In bepaalde federale instellingen worden evenwel andere zorgsystemen gebruikt zoals ISO14001 (*International Organization for Standardization* of Internationale Organisatie voor Normalisatie) en het label 'ecodynamische onderneming' van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. De eerste federale instellingen worden vanaf 2006 geregistreerd en dat aantal stijgt geleidelijk. Eind 2018 hadden 16 federale instellingen de EMAS-registratie, met een totaal van 41 sites in België, waarvan 5 instellingen al meer dan 10 jaar die registratie hebben (EC, 2019). Er moet worden opgemerkt dat bepaalde federale instellingen de registratie hebben gehad, maar die niet meer hebben in 2018. Daarvoor kunnen verschillende redenen worden aangestipt: overgang naar ISO14001 of naar het label 'ecodynamische onderneming' van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, herstructurering van de instelling, verhuizing enz. In een aantal gevallen is dit een tijdelijke stopzetting.

Het doel van een dergelijk milieuzorgsysteem is uiteraard de milieu-impact verminderen, zowel het verbruik van hulpbronnen als de afvalproductie. Op basis van de jaarlijkse milieuverklaringen

(Milieuverklaringen, 2018), verplicht in het kader van de EMAS-registratie, is het mogelijk om te berekenen in welke mate de federale instellingen werkelijk hun hulpbronnenverbruik en afvalproductie hebben verminderd.

Het is zeer moeilijk om een causaal verband aan te tonen tussen een uitgevoerde beleidsmaatregel en een eventueel resultaat ervan. Daartoe moet een studie gemaakt worden om de impact van het beleid te isoleren van andere maatschappelijke factoren die een invloed kunnen hebben op de geobserveerde effecten. In dit geval lijkt het niettemin redelijk om te stellen dat er een verband bestaat tussen de invoering van een EMAS-systeem in een instelling en de vermindering van de milieu-impact van deze instelling.

Er werd dan ook een indicator berekend voor acht stromen: papierverbruik, verbruik van stookolie of gas voor verwarming, elektriciteitsverbruik, waterverbruik, duurzame mobiliteit, rest-, PMD- (plastic flessen en flacons, metalen verpakkingen en drankkartons) en papierafval. De gegevens over alle stromen zijn niet noodzakelijk beschikbaar voor alle federale instellingen. De indicatoren en de gewenste richting van hun evolutie zijn opgenomen in tabel 8 en werden als volgt berekend.

- Voor elk stroom werd de jaarlijkse groeivoet (stijging of daling) berekend op basis van het eerste en laatste jaar van de periode waarvoor de gegevens beschikbaar waren. Er moet opgemerkt worden dat alleen rekening houden met die twee jaren de resultaten kan vertekenen, als er bijvoorbeeld in één van de twee jaren een uitzonderlijk verbruik was, zoals een groot waterlek.
- Die indicatoren worden berekend voor elk van de geregistreerde sites en maken het mogelijk om, binnen alle federale sites waarvoor gegevens beschikbaar zijn voor een bepaalde stroom, het aandeel van de federale sites met een EMAS-registratie te berekenen die in de gewenste richting evolueren.

Tabel 8 Evolutie in de gewenste richting

Indicator	Gewenste richting	Aandeel van de federale sites die in de gewenste richting evolueren	Aantal federale sites waarvoor gegevens bestaan voor die stroom ⁵
Papierverbruik	Daling	88,9%	27
Verbruik stookolie/gas	Daling	63,5%	38
Elektriciteitsverbruik	Daling	76,9%	39
Waterverbruik	Daling	64,1%	39
Duurzame mobiliteit (alle vervoersmiddelen, met uitzondering van de individuele wagen)	Stijging	34,6%	26
Productie van restafval	Daling	69,4%	36
Productie van PMD-afval	Daling	46,9%	32
Productie van papierafval	Daling	44,0%	25

Globaal genomen tonen die indicatoren dat de negatieve milieu-impact van de EMAS-geregistreerde sites daalt. Het is waarschijnlijk dat een dergelijke registratie de instellingen ertoe aanzet resultaten te boeken, aangezien de EMAS-verordening bepaalt dat de instellingen doelstellingen voor voortdurende verbetering moeten hebben en dat ze daartoe acties moeten opzetten.

Dat milieuzorgsysteem bestrijkt uiteraard niet het volledige domein van duurzame ontwikkeling. Daarom heeft het FIDO in 2014 een proefproject gestart met zes vrijwillige federale overheidsdiensten die begeleid werden. In 2015 hebben vijf van die diensten een eerste rapport gepubliceerd over hun

⁵ Het Europese EMAS-register vermeldt in totaal 41 sites, maar door de verhuizing van Beliris naar het hoofdkantoor van de FOD Mobiliteit is er slechts één site voor die laatste. Het maximum aantal sites in deze berekening is dus 40.

prestaties op economisch, milieu- en sociaal gebied en op het gebied van *governance*. Dat rapport weerspiegelt de positieve en negatieve impact van hun activiteiten en diensten. Parallel daarmee heeft het FIDO een methodologisch handboek gepubliceerd, specifiek toegespitst op de federale overheidsdiensten om hen te ondersteunen bij de opmaak en redactie van een *Global Reporting Initiative*-rapport (FIDO, 2015b). In 2018 zijn er nog maar twee FOD's die een dergelijk GRI-rapport publiceren, terwijl het College van voorzitters heeft besloten om "*om de twee jaar [te] rapporteren over zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid aan de hand van de richtlijnen van het Global Initiative Reporting*" (zie a).

Om de FOD's in deze aanpak aan te moedigen, heeft het FIDO in 2018 een nieuw proefproject opgestart om de FOD's te ondersteunen bij de analyse van hun materialiteit in de zin van de GRI-richtlijnen en om de resultaten van deze analyse te toetsen met de SDG's. Vier FOD's nemen deel aan dit project. Aangezien het begin 2019 nog loopt, zijn de resultaten nog niet beschikbaar (ICDO, 2019a).

c. Duurzame overheidsopdrachten

Duurzame overheidsopdrachten zijn een belangrijk luik van een zorgsysteem voor duurzame ontwikkeling, aangezien ze instellingen ertoe aanzetten sociale en milieucriteria op te nemen in die overheidsopdrachten als aanvulling op prijs- en kwaliteitscriteria. Het FIDO heeft op dat gebied verschillende instrumenten ontwikkeld. De behoefte aan duurzame overheidsopdrachten is opgenomen in de federale plannen inzake duurzame ontwikkeling (§158 van het Plan 2000-2004 en §31714 van het Plan 2004-2008). Op basis daarvan werd een omzendbrief goedgekeurd in 2005 en bijgewerkt in 2014 door de *Omzendbrief integratie van duurzame ontwikkeling, met inbegrip van sociale clausules en maatregelen voor kleine en middelgrote ondernemingen, in het kader van overheidsopdrachten geplaatst door federale aanbestedende instanties* (BS, 2014b).

Over de omzendbrief van 2014 is in 2017 een monitoringrapport (Grandia *et al.*, 2017) en in 2018 een evaluatierapport opgesteld (FIDO, 2018a). Uit de monitoring ervan blijkt dat er binnen de Belgische overheden zeven belangrijke criteria voor duurzame aankopen bestaan: ecologie, circulaire economie, sociaal, lokaal en KMO, ethische handel, innovatie en duurzame labels. Sinds 2014 gaat er evenwel minder aandacht uit naar de criteria 'ecologie' en 'duurzame labels' (Grandia *et al.*, 2017). Naar aanleiding van deze monitoring- en evaluatierapporten wordt de omzendbrief van 2014 herzien en zou een nieuwe omzendbrief moeten worden goedgekeurd in de loop van 2019 (ICDO, 2018b).

Om te helpen bij de uitvoering van die omzendbrieven, heeft het FIDO reeds in 2002 onder meer een website *Gids voor duurzame aankopen* (<https://www.gidsvoorduurzameaankopen.be/nl>) opgericht (ICDO, 2010a). Deze website wordt voortdurend bijgewerkt, onder meer op basis van overleg met de betrokken sectoren. De website geeft aanwijzingen over de integratie van duurzame criteria en clausules in de bestekken van de overheden, waarbij rekening wordt gehouden met het reglementair kader van de overheidsopdrachten. Daarom richt deze website zich vooral naar aankopers uit overheidsdiensten, maar het is ook een inspiratiebron voor alle aankopers van een organisatie die duurzame producten en diensten willen kopen (ICDO, 2018c).

2.8.2. Duurzame ontwikkeling in de samenleving bevorderen

Voor de werkzaamheden van de ICDO die de bevordering van een duurzame ontwikkeling van de samenleving beogen via de opdrachten van de federale overheidsdiensten, wordt er gefocust op twee actieplannen die de ICDO heeft uitgewerkt. Het Plan over de gezondheidsongelijkheden (punt b) werd niet publiek beschikbaar gesteld nadat de minister van Volksgezondheid kennisgenomen heeft van het voorstel van plan. Het *Nationaal Actieplan Ondernemingen en Mensenrechten* (NAP; punt a) is tot stand gekomen en een beleid kan dus gevoerd worden op dit vlak. Het NAP zou dwingender mogen zijn om de zorgplicht beter af te dwingen.

a. Nationaal Actieplan Ondernemingen en Mensenrechten

Historiek

Op 16 juni 2011 nam de Mensenrechtenraad van de Verenigde Naties de *Guiding Principles on Business and Human rights* (UNGPs) aan in de resolutie 17/4, ook wel het *protect, respect and remedy-framework* genoemd, verwijzend naar de drie pijlers waaruit het bestaat:

- de verplichting van de Staat om personen te beschermen tegen schendingen van mensenrechten door derden, inclusief ondernemingen (protect);
- de verantwoordelijkheid van bedrijven om de mensenrechten te respecteren (respect);
- de noodzaak om slachtoffers van mensenrechtenschendingen toegang te verschaffen tot effectieve remediëring (remedy).

In oktober van dat jaar verzocht de Europese Commissie in een mededeling over de vernieuwde EU-strategie voor Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen "*de EU-lidstaten om uiterlijk eind 2012 nationale plannen te ontwikkelen voor de toepassing van de UN Guiding Principles*" (EC, 2011, p. 16).

De COORMULTI (het interfederale overlegplatform Multilaterale Coördinatie van de FOD Buitenlandse Zaken om de Belgische positie te bepalen in multilaterale zaken) besprak daarom op 15 maart 2013 de taak om een nationaal actieplan (NAP) ondernemingen en mensenrechten op te stellen en vertrouwde ze toe aan de ICDO-werkgroep voor maatschappelijke verantwoordelijkheid⁶ met vertegenwoordigers van de federale en gewestelijke instellingen. Een subwerkgroep daarvan met enkel federale vertegenwoordigers bepaalde de federale bijdrage van het actieplan. Hierbij werd de herziening van het *Federaal actieplan maatschappelijk verantwoord ondernemen in België* geïntegreerd bij het opstellen van het NAP. Dat *Federaal actieplan maatschappelijk verantwoord ondernemen* werd door de ministerraad op 21 december 2006 (Ministerraad, 2006) aangenomen en paste in de uitvoering van het *Federaal plan inzake duurzame ontwikkeling 2004-2008*. Het werd al eens bijgewerkt door de ICDO-werkgroep in 2010.

⁶ Die werkgroep wordt ook de werkgroep MVO/MVI (maatschappelijk verantwoord ondernemen en maatschappelijk verantwoord investeren) genoemd, een werkgroep die werd opgericht in 2007 door de twee werkgroepen MVO en MVI samen te voegen (ICDO, 2010b).

De verdere stappen in de totstandkoming⁷ van het NAP waren de volgende.

- Een bevraging van de belanghebbenden en een mapping over de inspanningen van de Belgische Staat op het vlak van ondernemingen en mensenrechten werden gebruikt om een concreet actieplan op te stellen. In 2014 werd verder voornamelijk gewacht op het standpunt van de nieuwe regering⁸.
- Een uitgebreide raadpleging in 2015 van de belanghebbenden in drie fases op basis van het voorontwerp van NAP: eerst een schriftelijke vraag aan de belanghebbenden om concrete voorstellen te doen voor acties die moeten ondernomen worden en om het NAP te verbeteren, daarna ontmoetingen met belanghebbenden en tot slot het officieel voorleggen van het voorontwerpplan aan nationale en gewestelijke adviesraden (FRDO, Centrale Raad voor het Bedrijfsleven, Nationale Arbeidsraad enz.).
- De resultaten van de raadpleging werden verwerkt en het NAP werd afgewerkt en op 5 juli 2016 aan de regering overgedragen. Er werd vanaf dan al gewerkt aan de uitvoering van de acties ook al was het NAP nog niet officieel aanvaard. Op 20 juli 2017 nam de ministerraad akte van het eerste NAP Ondernemingen en Mensenrechten en in januari 2018 heeft de ICDO een eerste stand van zaken van de uitvoering opgesteld (Ministerraad, 2017 en ICDO, 2017).

Het NAP vermeldt 33 acties die zich vooral richten op de eerste, en in mindere mate op de derde pijler van de UNGP's. In het voorwoord wordt ook vermeldt dat het NAP zich niet enkel beperkt tot mensenrechten, maar zich ook richt op bepaalde aspecten van maatschappelijke verantwoordelijkheid.

De werkgroep van de ICDO en het Federaal Instituut voor Duurzame Ontwikkeling (FIDO) zijn (geheel of gedeeltelijk) verantwoordelijk voor de uitvoering van de acties 1, 2, 3, 4, 13, 14, 16, 18 en 20. Voor de andere acties zijn de FOD's en de gewesten verantwoordelijk.

Evaluatie

Hoewel het NAP geen einddatum vermeldt, is het nog een jong plan in volle uitvoering. Een evaluatie van de impact is dan per definitie onmogelijk. Het is echter mogelijk om het voorbereidingsproces en de uitvoering ervan te analyseren. Het FIDO volgt het NAP op en daaruit blijkt dat al meer dan 80% van de acties in uitvoering is (ICDO, 2019b).

Het bestaan van de ICDO-werkgroep heeft ongetwijfeld een positieve bijdrage geleverd bij de totstandkoming van het plan, net als het internationale draagvlak voor de UNGPs en de vraag van de EU om een actieplan te ontwikkelen. Dit thema leefde overigens ook bij de Kamerleden: vooraleer het NAP werd vermeld in het regeerakkoord werden er drie parlementaire vragen gesteld over het actieplan en/of de UNGPs en ook nadien werden er drie vragen gesteld over de stand van zaken van het NAP (Kamer van volksvertegenwoordigers, 2019).

⁷ Die ontwikkeling van het NAP, vanaf de verklaarde intentie om een NAP op te stellen tot de publicatie ervan, nam volgens het *Danish Institute for Human Rights* (Morris, 2018) 52 maanden in beslag. Enkel in Zwitserland, Polen en Spanje duurde de uitwerking langer.

⁸ Het engagement van de regering werd bevestigd op p. 205 van het regeerakkoord: "*Een eerste Nationaal Actieplan "Bedrijven en Mensenrechten" zal worden uitgewerkt in samenwerking met de bevoegde departementen en entiteiten*" (Federale Regering, 2014).

Het actieplan levert een bijdrage aan het beleid voor maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO): de 33 acties samen zorgen voor een geheel van beleidsmaatregelen die de MVO-agenda invullen. Het is niet zo eenvoudig uit te maken wanneer het beleid zich richt tot 'ondernemingen en mensenrechten' en wanneer tot 'bepaalde aspecten van maatschappelijke verantwoordelijkheid'. Zo moet er ook vermeld worden dat, ook al vermeldt het actieplan expliciet zich niet te richten tot de tweede pijler van de UNGP's, de tussentijdse evaluatie van de ICDO uit januari 2018 bij minstens negen van de 33 acties de tweede pijler vermeldt als pijler waarop de actie zich richt.

Verder zijn er een aantal zaken die een twijfel werpen op de potentiële effectiviteit van het NAP.

- Het NAP vermeldt geen einddatum. Ook is er, volgens het advies van de FRDO, "*bij veel voorstellen [...] geen sprake van een concrete timing, het vastleggen van middelen of het aanduiden van een eindverantwoordelijke*" (FRDO, 2015, p. 2). Dit is ook niet opgenomen in het definitieve plan. De actievoorstellen laten dus wel toe dat er wordt over gerapporteerd, maar maken het moeilijk om uit te maken of ze geslaagd zijn. Een studie van het Onderzoeksinstituut voor Arbeid en Samenleving (HIVA) komt tot de vaststelling dat "*het [...] geen uitvoerbaar plan*" is (Huyse en Verbrugge, 2018, p. 10), aangezien het lijkt of er geen middelen zijn voorzien.

Nochtans bestaat er een tabel met verantwoordelijken, middelen en wordt er verondersteld dat het NAP een driejarig plan is en dus in 2020 eindigt. Het FIDO leverde ook inspanningen om relatief snel na de aanvaarding van het NAP een stand van zaken te geven en een jaarlijkse monitoring te voorzien die gebaseerd is op deze tabel (ICDO, 2019c).

- De nationale actieplannen van Duitsland en Nederland en vooral van Frankrijk bevatten meer bindende elementen, noodzakelijk voor een correcte toepassing en afdwingbaarheid van de zorgplicht (Huyse en Verbrugge, 2018, p. 9). Dat inzicht is de laatste jaren gegroeid (Huyse en Verbrugge, 2018, p. 38). Het Belgische NAP is echter weinig bindend en blijft beperkt tot vrijwillige acties van de bedrijven door hen vanuit de overheid te sensibiliseren en stimuleren zonder ze harde verplichtingen op te leggen (Huyse en Verbrugge, 2018, p. 10).
- Het NAP richt zich niet op alle drie pijlers van de UNGPs. Voor wat betreft de tweede pijler, geeft het NAP dit zelf aan: "*Aangezien deze tweede pijler zich uitsluitend toespitst op de initiatieven van ondernemingen zelf, gaat het nationaal actieplan hier niet op in*" (Federale Regering, 2017, p. 11). Nochtans geven de UNGP's zelf aan dat de overheid een rol heeft in het uitwerken ervan. Wat betreft de derde pijler vindt de FRDO het behandelen ervan "*te beperkt en vrijblijvend*" (FRDO, 2015, p. 2).

Met het NAP Ondernemingen en Mensenrechten is België het 8^e land in Europa dat een invulling geeft aan de UNGPs en zo tegemoetkomt aan de specifieke vraag van de Europese Commissie. Het zet daarmee een belangrijke eerste stap in een vertaling van een internationaal kader naar een Belgische context. Het lijkt wel dat het toekomstig beleid een concreter en dwingender karakter moet krijgen om de zorgplicht beter af te dwingen.

b. Plan gezondheidsongelijkheden

Gezondheidsongelijkheden zijn niet verenigbaar met de SDG's (zie bijvoorbeeld subdoelstelling 3.8 over universele toegang tot gezondheidszorg, ziekteverzekering en geneesmiddelen). Daarom stelt de

Federale beleidsvisie op lange termijn inzake duurzame ontwikkeling ook in doelstelling 4: "het verschil tussen de levensverwachting in goede gezondheid naargelang van het opleidingsniveau en naargelang het geslacht zal met gemiddeld 50% verlaagd worden". Gezondheidsongelijkheden verminderen is ook een strategische doelstelling van *Health2020*, het Europese kader voor het gezondheidsbeleid van de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO, 2019). Verder had ook de *Equity Action* (gezamenlijke actie van de EU en de lidstaten) als doel de ongelijkheden op gezondheidsgebied te verminderen door het beleid op nationaal en regionaal niveau te helpen verbeteren en de bijdrage van de belanghebbenden te benutten (Eurohealthnet, 2019)⁹. In deze context werkte de Interministeriële Conferentie Volksgezondheid aan beleidsvoorstellen.

De vraag tot oprichting van een ad hoc werkgroep van de Interdepartementale Commissie Duurzame Ontwikkeling (ICDO) met de opdracht om een nationaal actieprogramma uit te werken, kwam dan ook van de Interministeriële Conferentie Volksgezondheid. Cruciaal voor de strijd tegen gezondheidsongelijkheden is immers een *health in all policies*-benadering dat aandacht heeft voor de gezondheidsproblematiek in alle beleidsdomeinen. Deze beleidsdomeinoverschrijdende aanpak sluit natuurlijk goed aan bij de Interdepartementale Commissie.

De ICDO-werkgroep gezondheidsongelijkheden werd opgericht door de plenaire vergadering van de ICDO op 24 september 2013 met als doel een nationaal actieprogramma uit te werken om de bestaande ongelijkheden inzake gezondheid tegen 2050 met de helft te verminderen, in overleg met alle betrokken overheidsdiensten. Dat doel is dus welomschreven: gekwantificeerd en met een vervaldatum.

Het activiteitenverslag van de ICDO van 2015 meldt dat het nationaal actieprogramma al een budget heeft voor zes van de negen acties in de begroting van het RIZIV. Die acties worden ook opgevolgd. De toegevoegde waarde van het plan voor een beleid van duurzame ontwikkeling ligt dan vooral in het belang dat het plan hecht aan het principe *health in all policies* en de overeenkomstige acties (waaronder de training in *Health Impact Assessment*, een ex-ante evaluatie van alle beleidsvoorstellen over de effecten ervan op de gezondheid van (delen) van de bevolking). Daarvoor werd ook een extra budget gevraagd van 65.000€.

Het nationaal actieplan is echter nooit aangenomen en het activiteitenverslag van de ICDO van 2016 stelt enkel: "het kabinet van Minister De Block heeft kennis genomen van het voorstel van Nationaal Actieplan van de adhoc werkgroep gezondheidsongelijkheden van de Interdepartementale Commissie Duurzame Ontwikkeling. De werkgroep wordt bedankt voor de werkzaamheden en vroeg de ontheffing van haar opdracht" (ICDO 2016, p. 24). Het ontwerp van nationaal actieplan is ook niet gepubliceerd.

De toegevoegde waarde van de werkzaamheden van de werkgroep moeten kritisch worden bekeken: ondanks de inzet van experts in de materie, levert dit geen extra beleidsacties op die de gezondheidsongelijkheden verminderen naast die van, bijvoorbeeld, de FOD Volksgezondheid, die dit thema uitdrukkelijk opneemt in zijn nieuwe bestuursovereenkomst. De intentie bestaat overigens om de werkzaamheden van deze werkgroep terug op te nemen en de werkgroep te reactiveren (Gerits, 2019).

⁹ De Federale overheidsdienst Volksgezondheid, Leefmilieu en Veiligheid van de voedselketen, het Agentschap zorg en gezondheid van de Vlaamse overheid en het *Agence pour une vie de qualité* van de Waalse overheid doen overigens ook mee aan de nieuwe gemeenschappelijke actie van JAHEE (*Joint Action Health Equity in Europe*) met een klemtoon op *health and equity in all policies*.

2.9. Duurzame-ontwikkelingseffectbeoordeling op federaal niveau

Een duurzame-ontwikkelingseffectbeoordeling is een beoordeling tijdens de voorbereidingsfase van een beleidsmaatregel van de al dan niet bedoelde sociale, milieu- en economische effecten van die maatregel en van mogelijke alternatieven. Die beoordeling houdt rekening met de doelstellingen van duurzame ontwikkeling. Ze beoogt een verbetering van de kwaliteit van het besluitvormingsproces en van de uiteindelijk genomen beslissing.

In 2007 voerde een ministeriële omzendbrief een duurzame-ontwikkelingseffectbeoordeling op federaal niveau in, genaamd DOEB. Het *Federaal plan inzake duurzame ontwikkeling 2000-2004* kondigde een dergelijke effectbeoordeling aan. In 2014 is de DOEB-regelgeving, onder invloed van de OESO, veranderd. Een duurzame-ontwikkelingseffectbeoordeling is vanaf dan bij wet een onderdeel van een bredere regelgevingsimpactanalyse (RIA), die publiek beschikbaar wordt gesteld.

In de praktijk blijkt de RIA, en zijn voorganger de DOEB, een louter formele procedure te zijn, zonder invloed op de verbetering van de kwaliteit van het besluitvormingsproces en van de uiteindelijk genomen beslissing. Om dit doel te bereiken, moeten impactanalyses verschillende beleidsopties meer empirisch onderbouwen en, om beleidsrelevant te zijn, aansluiten op de in 2015 goedgekeurde duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen van de VN. Ook moeten de betrokken beleidsverantwoordelijken in een vroegere fase van het politiek-ambtelijke beleidsvoorbereidingsproces op een transparante wijze kunnen beschikken over de impactanalyses. De actuele beleidspraktijk en -cultuur laat dit amper toe. Hervormingsvoorstellen van het bevoegde regeringslid over de RIA blijven vaag.

De volgende punten beschrijven en evalueren achtereenvolgens de DOEB en de RIA in detail.

2.9.1. Duurzame-ontwikkelingseffectbeoordeling

Een duurzame-ontwikkelingseffectbeoordeling (DOEB) komt voor het eerst aan bod in het *Federaal plan inzake duurzame ontwikkeling 2000-2004*. Dit plan omschrijft een DOEB als "*een methode voor het bestuderen door de administratie van mogelijke effecten (sociaal, economisch en ecologisch) van een voorgesteld beleid vooraleer de uiteindelijke beslissing wordt genomen*" (Federale Regering, 2000). Het plan voorziet dat de capaciteitsopbouw voor de DOEB in de overheidsdiensten zou worden versterkt. De toenmalige Programmatorische overheidsdienst Duurzame Ontwikkeling (POD DO) werd belast met het uitwerken van een methodologie, die ter beschikking zou worden gesteld van de federale overheidsdiensten, in het bijzonder de aldaar opgerichte Cellen duurzame ontwikkeling. Die hebben onder meer als opdracht DOEB's uit te voeren of te coördineren (BS, 2004).

De DOEB is op 15 maart 2007 bij ministeriële omzendbrief ingevoerd (ICDO, 2009, p.17). Alle dossiers die goedgekeurd moeten worden door de ministerraad van de federale regering zijn vanaf dan onderworpen aan de DOEB-procedure. Die procedure voorziet drie volgende categorieën.

- volgende dossiers zijn vrijgesteld van een DOEB: autoregulering van de federale overheid, regelgeving inzake begroting en begrotingstechnieken, instemming met internationale verdragen en akkoorden en de voorontwerpen van wet en/of ontwerpen van koninklijk besluit en/of ministerieel besluit zonder inhoudelijke of regelgevende impact, of met een louter formeel karakter.

- Voor de andere dossiers moet worden onderzocht, op basis van een beperkte analyse, *quickscan* genaamd, of de regelgeving grote gevolgen zal hebben op sociaal, milieu- en economisch vlak. Dit gebeurt aan de hand van een impactmatrix die de korte- en langetermijneffecten van de maatregel tracht in te schatten voor 33 thema's, evenals het niveau waarop ze voelbaar zouden zijn, van het lokale niveau tot buiten Europa. Indien de kans op belangrijke effecten klein wordt geacht, dan volstaat de *quickscan*.
- Zo niet, is een uitgebreide duurzaamheidstest noodzakelijk die de belangrijkste effecten op sociaal, milieu- en economisch vlak beschrijft (op korte of lange termijn alsmede hier of elders in de wereld). Eveneens geeft de uitgebreide duurzaamheidstest aan welke maatregelen genomen (zullen) worden om de ongewenste effecten te beperken en/of de gewenste effecten te versterken.

Voor elke beleidsbeslissing dienen de verantwoording voor de vrijstelling, desgevallend de resultaten van de *quickscan* of een samenvatting van het uitgebreide DOEB-rapport in de nota aan de ministerraad worden toegevoegd.

Tabel 9 geeft de procentuele verdeling van het aantal dossiers behandeld door de ministerraad over de drie DOEB-categorieën in de periode van maart 2007 tot en met december 2013.

Tabel 9 Aantal per jaar ingediende dossiers op de federale ministerraad tussen 16/03/2007 en 19/12/2013, volgens de zetelende regering, en procentuele verdeling naar de drie DOEB-categorieën.

Jaar	Regering	Aantal	Verdeling in % naar DOEB-categorie		
			% Vrijgesteld	% DOEB <i>quickscan</i>	% Uitgebreide DOEB
2007	Regering Verhofstadt II (16/03/2007-7/12/2007)	1.003	97,71	2,09	0,20
2008	Regering Verhofstadt III (21/12/2007- 19/03/2008)	265	96,60	3,40	0,00
	Regering Letermé I (20/03/2008- 19/12/2008)	969	92,26	7,74	0,00
2009	Regering Van Rompuy (16/1/2009- 27/11/2009)	1.110	87,57	12,34	0,09
	Regering Letermé II (27/11/2009- 17/12/2009)	211	88,63	11,37	0,00
2010	Regering Letermé II (08/01/2010- 24/12/2010)	1.533	94,13	5,81	0,07
2011	Regering Letermé II (14/01/2011- 2/12/2011) lopende zaken	1.762	92,45	7,38	0,17
	Regering Di Rupo I (16/12/2011 - 23/12/2011)	144	87,50	12,50	0,00
2012	Regering Di Rupo I (13/1/2012 - 21/12/2012)	2.025	92,10	7,80	0,10
2013	Regering Di Rupo I (11/1/2013 - 19/12/2013)	1.845	73,98	26,02	0,00
	Totaal	10.867	89,42	10,50	0,08

Bron: FPB-analyse van gegevens beschikbaar gesteld door het Federaal Instituut voor Duurzame Ontwikkeling

Uit voorgaande gegevens blijkt dat in de beschouwde periode 10.867 dossiers zijn behandeld door de federale ministerraad. Hiervan ondergingen 0,08% of negen dossiers een uitgebreide DOEB-procedure. In 2007 zijn tijdens de regering Verhofstadt II twee uitgebreide DOEB's uitgevoerd. Tijdens de regering Van Rompuy in 2009 en de regering Letermé II in 2010 zijn telkens 1 DOEB uitgevoerd. Tijdens de regering Letermé II in lopende zaken in 2010 zijn drie DOEB's uitgevoerd. De regering Di Rupo I voorzag voor twee dossiers een uitgebreide DOEB in 2012.

Het blijkt dat in de beschouwde periode 89,4% van alle dossiers vrijgesteld is van de DOEB-procedure en dat een *quickscan* is gebeurd voor 10,5% van alle dossiers (1.141 in totaal). Het aandeel *quickscans* is in de beschouwde periode geëvolueerd. Bij de opstart van de DOEB-procedure bedroeg het aandeel *quickscans* ongeveer 3%. Het blijkt dat de duurzaamheidstesten vaak te laat in het besluitvormingsproces werden uitgevoerd. Daarom kregen de federale ministers begin 2008 de vraag om drie dossiers aan te duiden waarop de duurzaamheidstest zou worden toegepast (ICDO, 2009, p.17). Het is mogelijk dat dit

de stijging van het aandeel *quickscans* gunstig heeft beïnvloed, met name vanaf het tweede kwartaal van 2008 tot eind 2008 (bijna 8%) en gedurende praktisch heel 2009 (rond 12%). Vanaf eind 2009 tot eind 2012 daalde het aandeel *quickscans* tot rond 9%. In 2013 steeg dit aandeel aanzienlijk tot rond 26%.

Een OESO-aanbeveling van 2010 over impactanalyses van regelgevingen stelde dat de federale regering haar ambities met betrekking tot de DOEB zou moeten heroverwegen. De impactanalyses van het federale beleidsniveau lijdten, in meer of mindere mate, onder een reeks problemen, waaronder de tijdigheid van uitvoering, de beperkte draagwijdte van de analyse en het zwakke institutionele kader (OECD, 2010, p.17 en aanbeveling 4.9). Het besluit van het onderzoek van Moris van 2012 stelt dat in dit verband "*de Belgische federale beleidscontext en de manier waarop de DOEB georganiseerd is, ervoor zorgt dat de DOEB op dit moment niet goed tot zijn recht komt*" (Moris, 2012, p.118). De federale overheidsdiensten zelf stelden in de praktijk vast dat de DOEB's meestal slecht begrepen en slecht uitgevoerd zijn (De Vos *et al.*, 2014, p.6). Alle waardevolle ondersteuningsinitiatieven ten spijts waren de federale overheidsdiensten onvoldoende voorbereid op hun complexe taak. Evenmin wordt in de beleidsnota's het voornemen geuit om verdere actie te ondernemen op basis van een duurzame-ontwikkelingseffectbeoordeling. Eveneens was er geen kwaliteitscontroleproces voorzien van de DOEB's, die zelf beschouwd worden als niet-openbare werkdocumenten.

Midden 2010, drie jaar na de invoering van de DOEB, is een duurzame-ontwikkelingseffectbeoordeling opgenomen in de wet over duurzame ontwikkeling (BS, 2010a). Een nieuwe methodologie zou worden bepaald op basis van een koninklijk besluit, dit als antwoord op de OESO-aanbeveling om te onderzoeken hoe de DOEB kan evolueren naar een bredere, geïntegreerde en realistisch haalbare aanpak (OECD, 2017, p.17 en aanbeveling 4.9). De werkzaamheden om die nieuwe methodologie op te stellen gingen midden 2011 van start. Een belangrijk uitgangspunt van de hervorming was "*zo vroeg mogelijk in het proces van de beleidsbepaling verankeringspunten voor de DOEB te vinden (in de managementplannen bijvoorbeeld)*" (ICDO, 2012, p.12). Ook het belang van nauwkeurige procedures en efficiënte begeleidende instrumenten zoals een handleiding en een netwerk van experts of *quality board*, bestaande uit experts van diverse overheidsdiensten, werd erkend. Eind 2013 is die nieuwe procedure er gekomen. Het volgende punt gaat hierop in.

2.9.2. Regelgevingsimpactanalyse

De wet van 15 december 2013 *houdende diverse bepalingen inzake administratieve vereenvoudiging* (BS, 2013b) voert een nieuw ex-ante evaluatie-instrument in, genaamd regelgevingsimpactanalyse (RIA). Een RIA wordt er omschreven als een evaluatie van de potentiële gevolgen van een voorontwerp van regelgeving op de sociale, de milieu- en de economische aspecten evenals op de overheidsdiensten, voorafgaand aan de goedkeuring ervan door de politieke overheid, in dit geval de ministerraad van de federale regering. De doelstelling van dit instrument is het meer objectiveren van beleidsbeslissingen. (Impactanalysecomité, 2015, p.24).

De RIA integreert bestaande ex-ante evaluatie-instrumenten van regelgevingsontwerpen op het vlak van duurzame ontwikkeling en administratieve vereenvoudiging, respectievelijk de DOEB en de Kafka-

test ¹⁰. Ze presenteert ook een impactanalysemethode voor regelgevingsontwerpen voor beleidsdomeinen waarvoor dit nog niet bestaat maar wel nuttig wordt geacht: gelijkheid van vrouwen en mannen, ontwikkelingssamenwerking en KMO's (Impactanalysecomité, 2015, p.5).

De RIA-procedure voorziet twee categorieën.

- Volgende regelgevingsontwerpen zijn vrijgesteld van een RIA: ontwerpen met een louter formeel karakter, die instemmen met internationale verdragen en akkoorden of samenwerkingsakkoorden tussen de Federale Staat en een of meerdere gemeenschappen of gewesten en ten slotte ontwerpen van autoregulering van de federale overheid. Regelgevingsontwerpen met betrekking tot de nationale veiligheid en openbare orde of die bij hoogdringendheid worden genomen, zijn uitgezonderd van een RIA.
- Alle andere regelgevingsontwerpen zijn onderworpen aan een RIA. Met betrekking tot duurzame ontwikkeling betekent dit dat de eventuele positieve of negatieve impact van het regelgevingsontwerp moet worden toegelicht voor 17 thema's. Die thema's zijn kansarmoedebestrijding, gelijke kansen en sociale cohesie, gezondheid, werkgelegenheid, consumptie- en productiepatronen, economische ontwikkeling, investeringen, onderzoek en ontwikkeling, energie, mobiliteit, voeding, klimaatverandering, natuurlijke hulpbronnen, buiten- en binnenlucht, biodiversiteit, hinder en tenslotte overheid. Bij elk thema zijn een aantal sleutelwoorden vermeld die de reflectie over de mogelijke effecten van het regelgevingsontwerp kan ondersteunen. Voor vier andere thema's namelijk gelijkheid van vrouwen en mannen, KMO's, administratieve lasten en beleidscoherentie ten gunste van duurzame ontwikkeling worden eveneens specifieke vragen gesteld over de potentiële impact van het regelgevingsontwerp. Alle 21 thema's sluiten aan bij de domeinen van de *Federale beleidsvisie op lange termijn inzake duurzame ontwikkeling* waarin de federale overheid langetermijndoelstellingen heeft bepaald (BS, 2013a).

De RIA Helpdesk (waarvan het secretariaat verzekerd wordt door de Dienst administratieve vereenvoudiging - DAV) is verantwoordelijk voor de methodologische ondersteuning van federale overheidsdiensten. Het Impactanalysecomité (IAC) heeft een RIA-handleiding opgesteld, beschikbaar op zijn website. Het IAC actualiseert twee keer per jaar op zijn website de lijst met afgewerkte RIA's en evalueert jaarlijks de uitgevoerde RIA's en kan, op verzoek, vooraf de kwaliteit van de impactanalyses analyseren.

Tabel 10 vermeldt het aandeel regelgevingsontwerpen van 2014 en 2015 dat al dan niet onderworpen is aan een RIA. Cijfers voor 2016 zijn (in mei 2019) nog niet publiek beschikbaar gesteld. In 2014 heeft 53% van de 427 regelgevingsontwerpen of 226 in totaal een RIA-procedure doorlopen. Voor de overige 47% (of 201 ontwerpen) is dit niet het geval. In 2015 heeft 39% van de 496 regelgevingsontwerpen of 193 in totaal die procedure doorlopen en 61% (of 303 ontwerpen) niet. In de periode 2007-2013, toen de DOEB-procedure van kracht was, heeft afgerond 90% van alle dossiers die procedure niet doorlopen. De overige 10% kan worden onderverdeeld in dossiers waarvoor een volledige DOEB is uitgevoerd (9 in totaal) en waarvoor een zogenaamde *quickscan* is gebeurd (1.141 in totaal of gemiddeld 163 per jaar).

¹⁰ De Kafka-test werd in 2004 ingevoerd om *ex ante* het effect van alle nieuwe regelgeving, binnen het toepassingsgebied, op de administratieve lasten te evalueren.

Afgaande op voorgaande cijfers worden, sinds de invoering van de RIA, op jaarbasis meer regelgevingsontwerpen door de bevoegde overheidsdienst gescreend.

Tabel 10 Dossiers op de ministerraad naar RIA-categorie in 2014-2016

Jaar	Regering	Aantal	Verdeling % naar RIA-categorie	
			Zonder RIA in %	Met RIA in %
2014	Regering Michel I	427	47%	53%
2015	Regering Michel I	496	61%	39%

Bron: Impactanalysecomité, 2016, p. 8.

De bevoegde overheidsdiensten melden volgende problemen in verband met de RIA-procedure. Ten eerste blijkt dat de impactanalyse niet wordt gestart vanaf het begin van het uitwerkingsproces. Hierdoor ligt de klemtoon van de RIA's eerder op het rechtvaardigen van een beslissing aan het einde van het beslissingsproces dan op het vooraf beschrijven van de beleidsopties (Impactanalysecomité, 2016, pp.22-23 en ICDO, 2018a, p.37). Ten tweede worden de RIA's niet gebruikt door de beleidscoördinatiegroepen die standpunten van ministers voorbereiden voor regelgevingsontwerpen die worden voorgelegd aan de ministerraad. Een regelgevingsagenda die de coördinatie tussen de overheidsdiensten en de politieke instanties vergemakkelijkt, ontbreekt hiervoor (Impactanalysecomité, 2015, p.25). Ten derde is de procedure om de kwaliteit van de RIA te verbeteren en aldus bij te dragen tot een leerproces niet optimaal. Het IAC beschikt immers over slechts vijf werkdagen, om (als het hierom wordt verzocht) vooraf een verslag op te maken over de volledigheid, relevantie en de juistheid van de verstrekte informatie van het RIA-voorstel. Bovendien dienen de auteurs van het RIA-ontwerp de aanbevelingen van dit verslag niet te volgen, noch de eventuele aanbevelingen van het jaarlijkse IAC-verslag (ASA, 2015).

Specifiek met betrekking tot duurzame ontwikkeling blijkt dat de kwaliteit van de antwoorden in het algemeen niet bevredigend is, enkele goede voorbeelden (bijvoorbeeld de FOD Justitie, Impactanalysecomité, 2016, pp.10-12) niet te na gesproken. Onderzoek van het FIDO leert dat, voor zover gekend, alleen 5 van de 14 federale overheidsdiensten over een interne procedure beschikken om een RIA toe te passen (ICDO, 2018a, p.38).

Het IAC wijst dit falend *evidence-based* beleidsvoorbereidingsproces aan een gebrek aan belangstelling vanwege de beleidscellen. De RIA's worden er als een bijkomende administratieve last beschouwd, wat vanzelfsprekend schadelijk is voor hun kwaliteit (Impactanalysecomité, 2016, p.6). Om de kwaliteit van de RIA's te verbeteren, is aldus het IAC, een meer transversale samenwerking noodzakelijk tussen alle betrokkenen bij de beleidsvoorbereiding. Voor wat betreft duurzame ontwikkeling beveelt het IAC aan de ondersteuning van de Cellen duurzame ontwikkeling te versterken. Ook zouden de thema's vermeld op het RIA-formulier, die refereren naar de in 2013 goedgekeurde federale beleidsvisie inzake duurzame ontwikkeling, kunnen worden aangepast aan de duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen, in 2015 goedgekeurd door de VN. Eveneens zou de praktijk om betrokken partijen te raadplegen aangemoedigd kunnen worden, wat de kwaliteit van de gebruikte informatie en de motivering van aanpassingen in regelgevingsontwerpen zou kunnen verhogen (Impactanalysecomité, 2016, p.12).

Onder de titel *Minder maar betere RIA's* neemt het bevoegde regeringslid zich in zijn Algemene beleidsnota van 2017 voor om het "*impact analyse gebeuren*" (sic) te verbeteren en te komen tot betere impactanalyses. De omzetting van de bestaande richtlijnen voor de Europese KMO-test, wat één van de

vijf domeinen is van de RIA, wordt er specifiek vermeld. Voor het einde van 2017 zou een overleg worden opgestart met alle bevoegde regeringsleden voor een onderdeel van de impactanalyse, waarna een aantal concrete bijstellingen zouden worden voorgesteld (Francken, 2017, p.53). De desbetreffende Algemene beleidsnota van 2018 vermeldt niets over RIA's¹¹ (Francken, 2018).

Voorgaande vaststellingen van de federale overheidsdiensten en de beleidsintenties van het bevoegde regeringslid sluiten enigszins aan bij de visie van het Rekenhof dat RIA's enkel als een formeel toetsingskader worden gebruikt, zonder geïntegreerd te zijn in het beleidsproces (Rekenhof, 2018, p.19). Poel *et al.* (2016, p.208) wijzen in dit verband op twee pijnpunten: één bij de RIA zelf en één bij het beleidsvoorbereidingsproces. Vooreerst beantwoordt de RIA in haar huidige vorm niet aan de eisen van een goede regelgevingsimpactanalyse, vooral omdat de RIA niet toelaat om verschillende beleidsopties af te wegen, in het bijzonder op basis van een kwantitatieve effectenanalyse. Een dergelijke afweging is essentieel voor het nemen van *evidence-based decisions*. Ten tweede dient de praktijk van impactanalyses ingang te vinden in de gangbare politiek-ambtelijke processen en heersende beleidscultuur. Dit houdt, aldus voorvermelde auteurs, in dat, om te komen tot een onderbouwde beslissing, de nadruk meer zou moeten liggen op de kwaliteit van het beleidsvoorbereidingsproces zelf (waarvan transparantie een aspect is) dan te focussen op de correcte toepassing van procedures of instrumenten die hetzelfde doel nastreven.

2.10. Subsidies voor duurzame ontwikkeling

Volgens de wijziging van de wet *betreffende de coördinatie van het federale beleid inzake duurzame ontwikkeling* van 2013 kunnen subsidies worden toegekend aan "*organisaties die een project ter bevordering van duurzame ontwikkeling opzetten in België. [...] voor de werking van koepel- of netwerkorganisaties die duurzame ontwikkeling bevorderen in België en die een forumfunctie op dat vlak vervullen. [...] aan internationale organisaties of netwerken voor projecten ter bevordering van duurzame ontwikkeling op mondiaal vlak of binnen de Europese Unie*". De wet preciseert de criteria voor de keuze van de organisaties die subsidies kunnen ontvangen, in welk aandeel van het project en voor welke periode (BS, 2013a).

Er werden inderdaad subsidies toegekend aan drie soorten organisaties voorzien door de wet in de jaren 2015, 2016, 2017 en 2018 (ongeveer 350.000 euro/jaar, FIDO, 2018b). Eenmalige projecten, Franstalige en Nederlandstalige koepelorganisaties, het ESDN (*European Sustainable Development Network*) hebben onder meer subsidies ontvangen de afgelopen jaren.

Een van de voornaamste doelstellingen van die subsidies is om organisaties te ondersteunen die duurzame ontwikkeling bevorderen door de communicatie rond hun verbintenissen te subsidiëren, om het aantal personen dat in contact komt met het onderwerp te vermenigvuldigen. "*Acht organisaties met verschillende achtergrond zullen gedurende het jaar 2017 hun achterban en het grote publiek warm maken om samen met hen initiatief te nemen om de SDGs in België waar te maken. De acht organisaties, die zowel bedrijven, ngo's als steden zijn, worden als het ware Belgische ambassadeurs voor de duurzame ontwikkelingsdoelstellingen. Om hun missie waar te maken ontvingen ze een communicatiebudget van de minister voor Duurzame Ontwikkeling*" (FIDO, 2016).

¹¹ Zie punt 2.5.2 die de algemene beleidsnota's evalueert.

3. De SDG's als governance-instrument

3.1. Inleiding

In dit hoofdstuk wordt aan de hand van twee voorbeelden getoond hoe de impact op de SDG's gebruikt kan worden als criterium om te beslissen tussen alternatieve beleidsmaatregelen. Het lijkt inderdaad pertinent om de maatregelen te bevoordelen die de grootste positieve impact hebben voor de verwezenlijking van de SDG's. Het is inderdaad de bedoeling om de beleidscoherentie tussen de verschillende maatregelen en met de SDG's voorop te stellen (OECD, 2018). Dit is een bezorgdheid gedeeld met de Klimaatcoalitie, die het FPB heeft gevraagd om de impact van het klimaat- en energiebeleid te bestuderen en die het volgende wenst: "*het bereiken van de klimaatenergiedoelstellingen om hand in hand te gaan met en vooruitgang te stimuleren in de richting van duurzame ontwikkeling*" en "*onverwijd af te zien van beleid dat de klimaatcrisis verergert*" (Coalition climat, 2019a en 2019b).

Het eerste voorbeeld is de CO₂-taks. Hieruit blijkt dat sommige van de modaliteiten voor de toepassing van deze taks in het algemeen positieve effecten hebben. Het betreft onder meer het gebruik van de inkomsten uit deze belasting om de socialezekerheidsbijdragen te verlagen of om een energiecheque uit te reiken aan de huishoudens die het meest door deze taks worden getroffen. Sommige modaliteiten hebben daarentegen een negatieve impact op sommige SDG's. In het bijzonder het gebruik van de inkomsten van de taks om de btw op elektriciteit te verlagen heeft een duidelijk negatieve impact, in het bijzonder op SDG 7 (stijging van het energieverbruik, daling van de energie-efficiëntie) en SDG 13 (stijging van de CO₂-uitstoot).

Het tweede voorbeeld zijn de voorgestelde alternatieven voor bedrijfswagens. In dit geval blijkt uit dit hoofdstuk dat het mobiliteitsbudget iets meer zou bijdragen aan de SDG's dan de mobiliteitsvergoeding.

Deze twee gevallen werden gekozen om twee redenen.

- Er zijn over beide onderwerpen studies voorhanden die veel aanwijzingen geven over de potentiële impact van de overwogen maatregelen; daarnaast bestaat er voldoende literatuur over die domeinen om de impact op tal van SDG's op zijn minst kwalitatief te evalueren.
- Voor beide onderwerpen bestaan er verschillende alternatieve voorstellen, wat het mogelijk maakt de respectievelijke impact ervan te vergelijken en nuttige informatie te verstrekken over de te maken keuze tussen de alternatieven.

Deze aanpak is een toepassing van het integratiebeginsel, een van de basisbeginselen van duurzame ontwikkeling, gedefinieerd in de Verklaring van Rio van 1992. Om tot een duurzame ontwikkeling te komen, vereist dat beginsel dat beleidsbeslissingen niet afzonderlijk worden beschouwd, maar dat de interacties in rekening worden gehouden tussen het beleid en de impact ervan in verschillende domeinen.

De 17 SDG's vormen een instrument om dat integratiebeginsel concreet toe te passen. In veel gevallen kan de impact dat het beleid zal hebben op elke SDG worden geëvalueerd.

Het doel van dit hoofdstuk is te tonen dat deze benadering mogelijk is en dat ze toelaat om een onderscheid te maken tussen de voorgestelde alternatieven. Dit hoofdstuk heeft daarentegen niet als doel een uitspraak te doen over de relevantie van de voorgestelde maatregelen, wat een politieke keuze blijft, maar om informatie te verstrekken over de impact van de beschouwde varianten voor deze maatregelen. In een context van coherentie tussen beleid en doelstellingen, lijkt het inderdaad pertinent om maatregelen aan te bevelen die bijdragen tot het bereiken van een zo groot mogelijk aantal SDG's.

3.2. Een taks op de CO₂-uitstoot invoeren

3.2.1. Context

In het kader van de strijd tegen klimaatverandering moet de broeikasgasuitstoot verminderen. In de Europese Unie (EU) is de uitstoot van de meeste industrieën (met inbegrip van de elektriciteitsproductie en de luchtvaart) onderworpen aan het emissiehandelssysteem (*Emissions trading system* of ETS), dat een emissieplafond voor die industrieën vaststelt en op Europees niveau een markt voor emissierechten organiseert (Richtlijn EU/2003/87, EU, 2003).

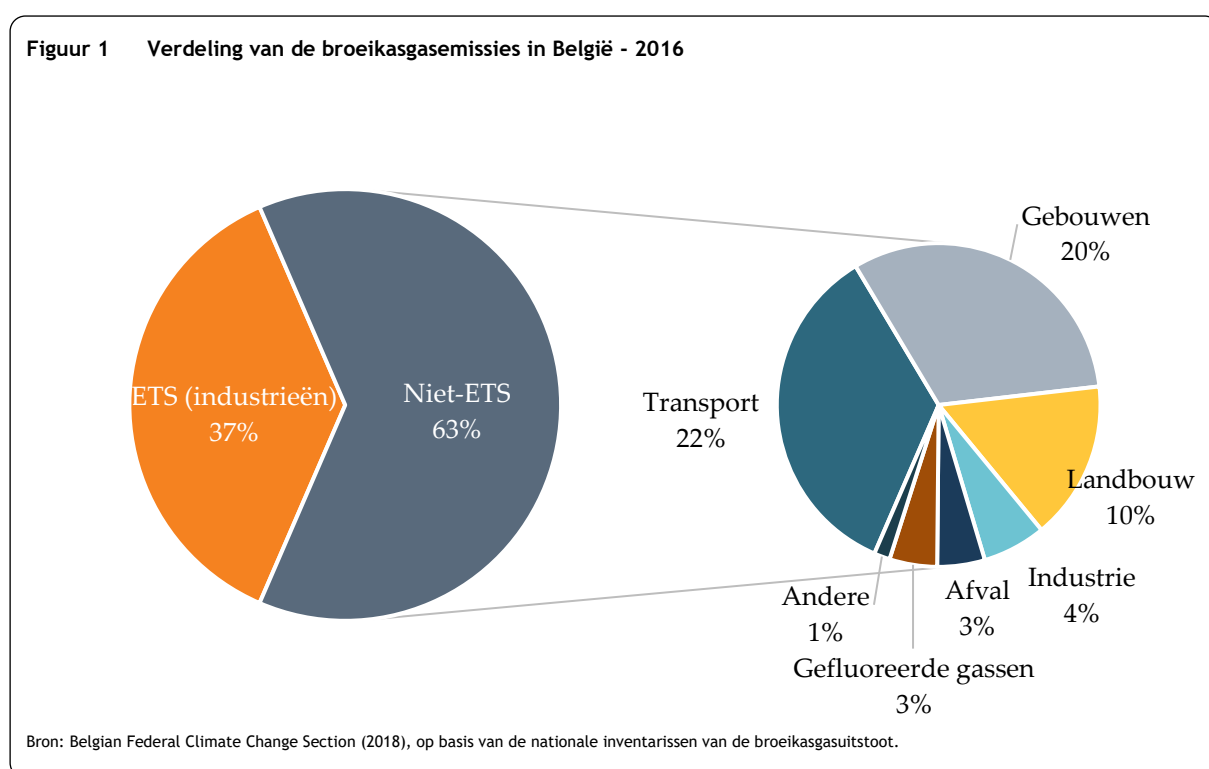
De andere sectoren, voornamelijk vervoer, huisvesting, diensten, niet-ETS-industrieën, landbouw, afval en gefluoreerde gassen, worden niet-ETS-sectoren genoemd. Hun uitstoot van broeikasgassen valt onder de EU-verordening inzake de verdeling van de inspanningen (*Effort Sharing Regulation*, EU/2018/842, EU, 2018), die voor elk land een reductiedoelstelling vaststelt. Voor België bedraagt deze doelstelling 35% tussen 2005 en 2030 waarbij een aantal flexibiliteitsmechanismen aangewend kunnen worden om de doelstelling te helpen bereiken. Terwijl de ETS-sector hoofdzakelijk op Europees niveau wordt beheerd, worden de niet-ETS-sectoren hoofdzakelijk door de Lidstaten beheerd.

Een belangrijke beleidsmaatregel om de broeikasgasuitstoot, in het bijzonder de uitstoot van koolstofdioxide (CO₂), te verminderen, is een prijs vast te stellen voor de broeikasgasuitstoot (Van Ierland, 2004). In de ETS is dat op Europees niveau gebeurd. Om de mogelijkheden hiervoor in de niet-ETS-sectoren in België te analyseren en te evalueren, lanceerde de federale minister van Energie, Leefmilieu en Duurzame Ontwikkeling in januari 2017 een *Nationaal debat over koolstoftarifiering*.

Een tarifiering van de uitstoot van broeikasgassen, in dit geval in de vorm van een taks op de CO₂-uitstoot, zou op verschillende manieren uitgevoerd kunnen worden. De positieve en negatieve impact van elke variant kan verschillen. Een van de uitdagingen van dit nationaal debat was de verschillende implementatiemodaliteiten en de impact ervan te identificeren en de verschillende belanghebbenden hierover te raadplegen. De resultaten van dat debat werden tijdens een conferentie in juni 2018 voorgesteld en gepubliceerd in *Belgian National Debate on Carbon Pricing: Final Report* (Belgian Federal Climate Change Section, 2018). Dit deel van het rapport is grotendeels gebaseerd op de resultaten van dat nationaal debat, waarbij de resultaten van de impactanalyse worden uitgebreid. Terwijl het nationaal debat vooral de budgettaire impact en de impact op de uitstoot van broeikasgassen beschouwt, bekijkt deze paragraaf in welke mate een taks op de CO₂-uitstoot bijdraagt tot de verwezenlijking van alle SDG's.

In het volgende punt worden de verschillende varianten beschreven die in dit nationaal debat worden voorgesteld. In het derde punt wordt de impact van de varianten in verschillende domeinen geanalyseerd, met name de mate waarin elke variant al dan niet bijdraagt tot de verwezenlijking van de SDG's. In het laatste punt wordt er geëvalueerd welke varianten het meest bijdragen tot de vooruitgang in de richting van de SDG's als geheel.

Het doel van dit hoofdstuk is te tonen hoe de SDG's kunnen worden aangewend om de besluitvorming te ondersteunen. Om de analyse in deze paragraaf te vereenvoudigen zonder de relevantie ervan te verminderen, worden alleen de residentiële, de diensten- (beide zijn gegroepeerd in de gebouwensector net als in het eindrapport van het nationaal debat) en de vervoerssectoren in aanmerking genomen. Zij zijn immers verantwoordelijk voor het belangrijkste deel van de uitstoot van de niet-ETS-sectoren. Bovendien zijn de overwogen toepassingen voor de inkomsten uit de koolstoftarifiering, waarop de analyse in deze paragraaf zich grotendeels zal toespitsen, in de andere sectoren vergelijkbaar met die in de gebouwen- en vervoerssectoren.

De overige niet-ETS-sectoren worden om volgende redenen niet beschouwd.

- De niet-ETS-industrie vertegenwoordigt 7% van de uitstoot van broeikasgassen van de niet-ETS-sector. Volgens het eindrapport van het nationaal debat zouden bepaalde industrieën daarvan gedeeltelijk kunnen worden uitgesloten om hun concurrentiepositie niet in gevaar te brengen. Voor andere industrieën moet er rekening worden gehouden met de geldende vrijwillige akkoorden.
- De landbouw is verantwoordelijk voor 16% van de niet-ETS-broeikasgasuitstoot, maar het eindrapport van het nationaal debat geeft aan dat de uitstoot van methaan en distikstofoxide door landbouwactiviteiten (ongeveer 80% van de uitstoot van broeikasgassen van de landbouwsector) gereguleerd moet worden via andere methoden dan een tarifiering van de uitstoot. De energetische

CO₂-uitstoot zou aan de koolstofarifiering onderworpen worden via een accijnsverhoging, net als in de andere sectoren. De voorstellen voor het gebruik van de inkomsten zijn in essentie eveneens vergelijkbaar met de voorstellen voor de andere sectoren, met daarnaast rechtstreekse transfers aan landbouwers of steun aan de sector, maar voor relatief kleine bedragen in vergelijking met die in de twee belangrijkste sectoren.

- De sectoren afval en gefluoreerde gassen vertegenwoordigen samen 10% van de uitstoot van de niet-ETS-sector. De voorstellen voor koolstofarifiering zijn daar sectorspecifiek, terwijl het overwogen gebruik van de inkomsten vergelijkbaar is met dat van de gebouwen- en vervoerssectoren.

3.2.2. Modaliteiten voor de koolstofarifiering en het gebruik van de inkomsten

De voorstellen van het nationaal debat zijn gebaseerd op drie principes:

- budgetneutraliteit, dit wil zeggen dat de inkomsten uit de koolstofarifiering aangewend zouden moeten worden voor een verlaging van andere taken of voor transfers naar consumenten of producenten;
- de langetermijndimensie, dit wil zeggen dat de koolstofarifiering de prijzen op lange termijn moet wijzigen om geleidelijk aan het gedrag aan te passen;
- de noodzaak van andere maatregelen naast de koolstofarifiering om gedragswijzigingen mogelijk te maken, te versterken en aan te moedigen.

In het eindrapport van het nationaal debat worden er drie opties overwogen voor het niveau van de koolstofaks. Er zou in de drie opties een prijs van 10 euro/t CO₂ worden vastgelegd in 2020, die nadien (in reële termen) stijgt tot 2050. Enkel horizon 2030 wordt hier beschouwd, aangezien dat de horizon van de SDG's is.

- In de lage optie (optie A), bedraagt de prijs 40 euro/t CO₂ in 2030, wat overeenstemt met een (tijdens de redactie van het eindrapport opgestelde) schatting van de koolstofprijs in de ETS-sector in 2030.
- In de hoge optie (optie C) bereikt de prijs 100 euro/t CO₂ in 2030. Dat niveau stemt overeen met de hoogste waarde van de door Stiglitz & Stern beschouwde vork (2017). Dat niveau komt ook overeen met de waarden overwogen in de meest ambitieuze landen. In Frankrijk, bijvoorbeeld, bedroeg de overwogen koolstofprijs op het ogenblik van het nationaal debat 100 euro/t CO₂. Die prijs werd sindsdien herzien naar 230 euro/t CO₂ (France Stratégie, 2019).
- Om het merendeel van hun impactanalyses uit te voeren, hebben de auteurs van de studie een tussenniveau (optie B) van 70 euro/t CO₂ in 2030 geselecteerd. Deze optie is ook gekozen in de analyse in deze paragraaf.

In het nationaal debat worden drie manieren overwogen om de inkomsten van de koolstofarifiering te gebruiken:

- een tax shift, waarbij bepaalde taken worden verlaagd, bijvoorbeeld de socialezekerheidsbijdragen of de btw, om de stijging van de CO₂-taken te compenseren;
- een directe herverdeling naar de gebruikers, bijvoorbeeld een energiecheque;
- steunmaatregelen in specifieke domeinen, zoals onderzoek of investeringen in multimodale infrastructuur.

Die drie mogelijkheden worden hieronder voorgesteld voor de gebouwen- en vervoerssectoren.

a. Gebouwen

Voor de bouwsector, zowel residentieel als niet-residentieel (industrieën, diensten enz.), stelt het nationaal debat voor om een koolstoftaks in te voeren via een stijging van de accijnzen op fossiele brandstoffen. Biomassa (hout, pellets enz.) zou hiervan vrijgesteld worden en een specifiek beleid zou hiervoor moeten worden voorzien, onder meer beleid om de luchtverontreiniging te verminderen, aangezien biomassa voor verwarming bijdraagt tot de luchtverontreiniging.

Om de impact op de brandstofprijzen te illustreren: een koolstoftaks van 70 euro/t CO₂ komt overeen met een stijging van de prijs van een liter stookolie met ongeveer 0,18 euro. In de gekozen tarifieringsoptie voor de evaluatie (optie B hierboven) zou de gemiddelde jaarlijkse koolstofbijdrage per gezin 32 euro in 2020 en 127 euro in 2030 bedragen. Maar, aangezien de koolstofarifiering past in een context van afnemende uitstoot van broeikasgassen en dat tegelijkertijd aanvullende maatregelen (renovatie, efficiënte verwarmingssystemen) worden genomen om de energievraag van gebouwen te verminderen, zou de totale energiefactuur van de gezinnen gemiddeld met 10% dalen tussen 2020 en 2030.

Het gaat hier om gemiddelde bedragen en de impact kan per gezin sterk verschillen. De impact van een koolstoftaks van 10 euro/t CO₂ op de armste gezinnen (eerste inkomensdecil) zou volgens de studie 0,21% van hun inkomen bedragen, tegenover 0,06% voor de gezinnen van het 10^e decil (de rijksten). Deze situatie kan ook verschillen tussen gezinnen binnen hetzelfde decil, afhankelijk van de kenmerken van elk gezin en van hun huisvesting.

Zonder compenserende maatregelen is een dergelijke koolstoftaks dus regressief. Bepaalde voorgestelde toepassingen voor de inkomsten uit de taks maken het mogelijk om die regressiviteit te compenseren. Dit zal besproken worden in punt 3.2.3, over de impact op ongelijkheden (SDG 10) en op armoede (SDG 1).

De inkomsten uit die taks zouden 219 miljoen euro in 2020 en 938 miljoen euro in 2030 bedragen (residentiële en niet-residentiële sectoren).

Voor het gebruik van deze inkomsten wordt het volgende overwogen:

- een vermindering van de socialezekerheidsbijdragen;
- een vermindering van de btw op elektriciteit;
- een forfaitaire transfer naar de gezinnen die het risico lopen op energiearmoede, in de vorm van een energiecheque of het financieren van beleidsmaatregelen die gericht zijn op die gezinnen;
- de financiering van renovatieprogramma's van gebouwen;
- de ondersteuning van KMO's in hun inspanningen naar een koolstofarme transitie.

b. Vervoer

Voor de vervoerssector stelt de studie voor een koolstoftaks in te voeren door de accijnzen op fossiele brandstoffen te verhogen, met een specifieke behandeling voor het goederenvervoer om het concurrentievermogen van de sector te vrijwaren. Een alternatief voor de accijnsverhoging zou een kilometerheffing zijn, die ook een optie is in de studie. Deze formule is echter complex om uit te voeren gezien de institutionele structuur van het land. In de studie wordt daarom voorgesteld om te beginnen met een accijnsverhoging, en in deze paragraaf zal alleen dit voorstel in aanmerking worden genomen.

Om de impact op de brandstofprijzen te illustreren: een koolstoftaks van 70 €/t CO₂ komt overeen met een stijging van de prijs van een liter benzine met ongeveer 0,16 euro. In de gekozen tarifieringsoptie voor de evaluatie (optie B hierboven) zou de gemiddelde jaarlijkse koolstofbijdrage per gezin 31 euro in 2020 en 154 euro in 2030 bedragen. De energiefactuur zou echter met gemiddeld 10% dalen tussen 2020 en 2030 door aanvullende maatregelen om te zorgen voor een koolstofarme transitie, en in het bijzonder de technologische verbeteringen.

De individuele impact zal uiteraard afhangen van het gebruikte voertuigtype en het gebruik ervan. Zoals besproken in punt 3.2.3 kan het gebruik van de inkomsten uit de taks de impact ervan voor de gezinnen met het grootste armoederisico matigen.

De inkomsten uit die taks zouden 289 miljoen euro in 2020 en 1.147 miljoen euro in 2030 bedragen (passagiers- en goederenvervoer).

Voor het gebruik van deze inkomsten wordt het volgende overwogen:

- voor het passagiers- en goederenvervoer: een vermindering van de socialezekerheidsbijdragen;
- voor het passagiersvervoer:
 - een vermindering van de btw op elektriciteit;
 - een forfaitaire transfer naar alle gezinnen;
 - de promotie van koolstofarme vervoerswijzen, onder andere elektrische voertuigen, collectief vervoer en actieve vervoerswijzen;
- voor het goederenvervoer:
 - de financiering van multimodale infrastructuur;
 - steun aan onderzoek.

c. Definitie van de geanalyseerde varianten

Op basis van de voorstellen die in de studie voor de gebouwen- en vervoerssectoren zijn geanalyseerd, onderzoekt deze paragraaf slechts één taksvariant en vijf varianten voor het gebruik van de inkomsten. Verschillen tussen de varianten zullen dus alleen zichtbaar worden door het gebruik van de inkomsten.

De koolstoftaks wordt ingevoerd door een accijnsverhoging, volgens optie B van de studie. Het is inderdaad deze optie die voornamelijk wordt gebruikt voor de cijfermatige evaluaties van de studie. In deze optie is de prijs per ton CO₂ 10 euro in 2020 en 70 euro in 2030. Die prijs zal blijven stijgen na 2030.

De koolstofarifiering draagt uiteraard bij tot de vooruitgang naar bepaalde SDG's, maar kan ook de verwezenlijking van andere SDG's afremmen. De stijging van de brandstofprijs zal, bijvoorbeeld, een bijzonder negatieve impact hebben op de gezinnen die voor verplaatsingen vooral afhankelijk zijn van autoritten. Dit is het geval voor de inwoners van afgelegen plattelandsgebieden, of alleenstaande ouders (vaak vrouwen) die veel trajecten moeten afleggen naar het werk, de school en andere activiteiten. Bovendien is de CO₂-taks een indirecte en dus regressieve taks die de inkomensongelijkheid zal vergroten. SDG 5 (gender) en SDG 10 (ongelijkheid) worden dus negatief beïnvloed door de koolstofarifiering. Ondersteunende maatregelen, die in het bijzonder gefinancierd worden door de inkomsten uit de koolstofarifiering, kunnen deze negatieve impact uiteraard compenseren.

Er wordt één niveau van koolstofaks beoogd. De verschillen in impact op de SDG's ontstaan door het verschillend gebruik van de inkomsten. Het is dan ook de impact van de varianten voor de herbestemming van de inkomsten die moet worden geanalyseerd om te helpen bij de besluitvorming.

De volgende varianten voor het gebruik van de inkomsten worden beschouwd:

- een vermindering van de werkgeversbijdragen voor de sociale zekerheid;
- een vermindering van de taksen op elektriciteit;
- een forfaitaire transfer naar alle burgers of gezinnen die een risico lopen op energiearmoede;
- een ondersteuning van de renovatie van gebouwen;
- de promotie van koolstofarme vervoerswijzen. Voor passagiers gaat het om elektrische motoraandrijvingen, collectief vervoer en actieve vervoerswijzen. Voor goederen gaat het om investeringen in de infrastructuur, in het bijzonder voor multimodaliteit, en in O&O.

Andere opties die tijdens het nationaal debat beschouwd werden, zoals steun voor KMO's, zijn hier niet opgenomen, aangezien het slechts gaat om het gebruik van een klein gedeelte van de inkomsten uit de koolstofaks.

In werkelijkheid kunnen de inkomsten voor verschillende opties worden gebruikt. Zo raamt Dobbelaere (2015) voor de variant van de btw-verlaging op elektriciteit, de impact op het overheidstekort na vijf jaar op 220 miljoen euro. Aangezien de inkomsten uit de koolstofarifiering in de gebouwen- en vervoerssectoren in 2020 op 505 miljoen euro worden geraamd, zou 285 miljoen euro beschikbaar blijven voor andere toepassingen. Een van de doelstellingen van de hier gepresenteerde analyse is het helpen definiëren van de meest interessante te combineren varianten om alle beschikbare middelen te gebruiken.

3.2.3. Impact op de SDG's

Niet alle SDG's worden beïnvloed door het gebruik van de inkomsten uit koolstofarifiering, of zeer indirect. Het betreft SDG 2 (geen honger), SDG 4 (onderwijs), SDG 6 (water), SDG 14 (leven in het water) en SDG 15 (leven op het land).

Het is uiteraard nodig om na te gaan tot op welk niveau het nuttig is om de indirecte impact te analyseren. Als de varianten in het gebruik van de inkomsten uit vervoer bijvoorbeeld een impact hebben op de ruimtelijke ordening, zouden ze een impact kunnen hebben op SDG 15. De analyse in dit

deel zal zich beperken tot de belangrijkste indirecte impact, gebaseerd op de geraadpleegde literatuur en deskundigen.

Sommige SDG's worden in alle varianten op dezelfde manier beïnvloed, onder andere omdat de impact van de koolstoftaks (ongeacht de manier waarop de inkomsten worden gebruikt) in alle varianten gelijk is. Dat is bijvoorbeeld het geval voor SDG 5 (gender), zoals hierboven toegelicht. Bij het overwegen van de keuze van de te bevorderen varianten zou het pertinent zijn ernaar te streven de oorspronkelijke discriminerende situatie te verminderen, wat momenteel niet het geval is.

Wat betreft SDG 13 (klimaat) wordt de broeikasgasuitstoot uiteraard beïnvloed door de implementering van een koolstoftaks, aangezien de doelstelling is om de niet-ETS-broeikasgasuitstoot tussen 2005 en 2030 met 35% te verminderen. Die impact is dezelfde in alle varianten voor het gebruik van de inkomsten. Er moet echter rekening mee worden gehouden dat sommige varianten een bijkomende directe impact kunnen hebben op de uitstoot, zoals steun voor de isolatie van gebouwen en koolstofarme vervoerswijzen.

Wat betreft SDG 17 (partnerschappen), zal de invoering van een koolstoftaks een impact hebben op de inkomsten van de Staat en op de overheidsschuld. Gezien het beginsel van budgetneutraliteit dat wordt toegepast in de opties van het nationaal debat, moeten de inkomsten uit de taks echter worden gebruikt voor de financiering van compenserende maatregelen, zoals de verlaging van andere taksen, een ondersteuningsbeleid of financiële transfers. Er is dus a priori geen impact op de overheidsschuld. De geleidelijke vermindering van het gebruik van fossiele brandstoffen zal echter op termijn leiden tot een daling van de accijnsinkomsten. Die impact wordt vermeld, maar wordt niet in rekening gebracht in de analyses van het nationaal debat. Sommige van de in dit hoofdstuk gebruikte studies houden hier rekening mee. Die impact zou echter vergelijkbaar moeten zijn in de verschillende opties voor het gebruik van de inkomsten.

De impact van het gebruik van de inkomsten op de andere SDG's verschilt volgens de bestudeerde variant. Die impact wordt hieronder besproken.

a. Vermindering van de socialezekerheidsbijdragen

In deze variant worden de inkomsten van de koolstoftaks gebruikt om de werkgeversbijdragen voor de sociale zekerheid te verminderen. Aangezien de arbeidskosten in België bijzonder hoog zijn, kan dit gebruik van de inkomsten deze kosten verlagen en de werkgelegenheid bevorderen. Verschillende studies van het FPB zijn toegespitst op energieheffingen en het gebruik van de gegenereerde inkomsten. In *Working Paper 11-09* van het FPB (Bassilière *et al.*, 2009) worden verschillende opties voor de herbestemming van de inkomsten (verlaging van de directe belastingen, verlaging van de persoonlijke socialezekerheidsbijdragen) onderzocht en wordt de vermindering van deze werkgeversbijdragen als de voordeligste optie beschouwd, zowel in termen van werkgelegenheidscreatie als van impact op het bbp. Dezelfde *Working Paper* toont ook dat de impact gunstiger is als die verminderingen op de lage lonen gericht zijn dan als ze worden toegepast op alle inkomensniveaus. In het nationaal debat kwamen alleen bijdrageverminderingen voor alle inkomens aan bod. Deze *Working Paper* raamde de impact van een taks van 17 euro/t CO₂ (met een herbestemming via op de lage lonen gerichte bijdrageverminderingen) op ongeveer 15.000 extra banen na vier of vijf jaar. De impact van een taks van

70 euro/t CO₂ uit het nationale debat zou uiteraard hoger zijn, maar kan niet worden geëxtrapoleerd op basis van deze *Working Paper*.

Impact op SDG 1 (armoede) & SDG 10 (ongelijkheid): de stijging van de werkgelegenheid doet de werkloosheid dalen. De armoede zou dus dalen (SDG 1.2) in de mate dat werklozen werk vinden en hun inkomens stijgen (SDG 10.1). De ongelijkheid zou dus ook afnemen (SDG 10.4). Er moet echter worden nagegaan of een sociaalbijdragevermindering een categorie van werkgelegenheid (met lage, gemiddelde of hoge lonen) bevoordeelt ten opzichte van een andere. Dat zou de impact van die variant op de ongelijkheid wijzigen.

Als de sociaalbijdrageverminderingen op de laagste lonen gericht zijn, is de positieve impact op de werkgelegenheid en het bpp groter dan bij een niet-gerichte vermindering. Volgens Bassilière *et al.* (2009) is de werkgelegenheids groei in dat geval dubbel zo groot. De impact op de ongelijkheid is ook aanzienlijker omdat de laagverloonde banen worden bevoordeeld.

Impact op SDG 7 (energie): aangezien de kosten van de arbeidsfactor verminderen, stijgen de relatieve kosten van de energiefactor, naast de impact van de CO₂-taks. Het energieverbruik zou dus verminderen en de energie-efficiëntie verbeteren (SDG 7.3).

Impact op SDG 8 (werk en groei): in termen van impact op de werkgelegenheid (SDG 8.5) en de economische groei (SDG 8.1), is dat gebruik van de inkomsten het optimale scenario. De daling van de arbeidskosten bevoordeelt de arbeidsintensieve sectoren (SDG 8.2). Deze variant zou eveneens een positieve impact hebben op de productiviteit van de grondstoffen (SDG 8.4), aangezien de relatieve kosten ervan stijgen in verhouding tot de arbeid en omdat de recyclage- en herstellingsactiviteiten, die gunstig zijn voor een circulaire economie, arbeidsintensief zijn. Deze variant zou ook de belangstelling voor zwartwerk verminderen (SDG 8.3) en dus een gunstige impact hebben op een waardig werk voor iedereen (SDG 8.5).

Impact op SDG 12 (consumptie en productie): de stijging van de energieprijzen zou de productiekosten van de grondstoffen verhogen, wat een gunstige impact zou hebben op SDG 12, en meer specifiek op de subdoelstellingen 12.2 (doeltreffend beheer van grondstoffen), 12.3 (vermindering van voedselafval) en 12.5 (vermindering van afval). Die impact wordt versterkt omdat de arbeidskosten dalen en er vaak arbeidsintensieve activiteiten nodig zijn om die subdoelstellingen te verwezenlijken.

Impact op SDG 16 (instellingen): de daling van de arbeidskosten zou het gebruik van zwartwerk verminderen, wat in de richting gaat van subdoelstelling 16.3 over de rechtsstaat.

Deze variant heeft geen grote impact op SDG 3 (gezondheid), SDG 9 (infrastructuur) en SDG 11 (duurzame steden).

b. Vermindering van de btw op elektriciteit

De economische impact van de btw-verlaging op elektriciteit werd bestudeerd in verschillende FPB-werkzaamheden, waaronder een rapport van 2015 (Dobbelaere, 2015). De verlaging van de btw op elektriciteit van 21% naar 6% leidt rekenkundig tot een verlaging van de elektriciteitsprijzen met 12,4%

(als de btw-verlaging volledig wordt doorgerekend aan de consument). Daardoor stijgen de consumptieprijnsindex en de gezondheidsindex dus minder snel. De drempels voor de automatische indexering van de lonen en sociale uitkeringen zullen dus (2 tot 4 maanden) later worden bereikt.

Er is dus een positieve impact op de economische activiteit aangezien de lonen minder snel stijgen. De competitiviteit van de ondernemingen verbetert ten opzichte van hun buitenlandse concurrenten. Ze verhogen hun activiteit en hun uitvoer. In het scenario uit dat FPB-rapport ligt het bbp in 2020 0,09% hoger met 6% btw dan met 21% btw. De werkgelegenheid ligt 0,17% hoger (8.000 banen).

De btw-ontvangsten liggen 572 miljoen euro lager (nog steeds in 2020), maar het overheidstekort neemt slechts toe met 218 miljoen euro. De ontvangsten uit andere belastingen worden immers ook beïnvloed en de overheidsuitgaven dalen (lagere lonen en sociale uitkeringen), wat de daling van de ontvangsten gedeeltelijk compenseert.

De toegenomen werkgelegenheid en de lagere inflatie (in combinatie met het feit dat niet alle componenten van het beschikbare inkomen geïndexeerd zijn) verhogen de koopkracht van de gezinnen. De btw-verlaging op elektriciteit heeft dus een impact van 0,18% op het beschikbaar gezinsinkomen na vier of vijf jaar. Voor de gemiddelde consument wordt de daling van de elektriciteitsprijzen gecompenseerd door de laattijdigere indexering van de lonen en sociale uitkeringen. De gezinnen halen dan ook slechts onrechtstreeks voordeel uit de btw-verlaging op elektriciteit, via een verbetering van de economische activiteit en een stijging van de werkgelegenheid.

Wat de inkomensverdeling betreft, blijkt uit een andere studie van het FPB (EGCW, 2013) dat de impact per persoon een besparing geeft van 50 euro voor personen in het eerste inkomensdecil en 65 euro voor personen in het tiende decil. Aangezien het aandeel van de energie-uitgaven voor lage inkomens echter groter is dan voor hoge inkomens, is het totale effect gunstiger voor lage inkomens dan voor hoge inkomens. Het totale effect is herverdelend ten gunste van de lage inkomens.

Op het vlak van energie en uitstoot van broeikasgassen neemt de elektriciteitsvraag door de btw-verlaging op elektriciteit toe met 0,80% en de uitstoot van broeikasgassen met 0,37% (met de hypothese dat elektriciteit geproduceerd wordt op basis van aardgas; Dobbelaere, 2015).

Impact op SDG 1 (armoede) & SDG 10 (ongelijkheid): de stijging van de werkgelegenheid doet de werkloosheid dalen. De armoede zou dus dalen (SDG 1.2) in de mate dat werklozen werk vinden en hun inkomens stijgen (SDG 10.1). Er is ook een herverdelend effect, zoals hierboven aangegeven (SDG 10.4).

Impact op SDG 7 (energie): de btw-verlaging op elektriciteit doet de elektriciteitsvraag met 0,80% stijgen. Er is dus een toename van het energieverbruik en een daling van de energie-efficiëntie (SDG 7.3) aangezien de stijging van het energieverbruik als gevolg van de stijging van de elektriciteitsvraag groter is dan de bbp-groei.

Impact op SDG 8 (werk en groei): er is een impact op de werkgelegenheid (SDG 8.5) en de economische groei (SDG 8.1), zoals hierboven uitgelegd in de inleiding over deze variant.

Impact op SDG 12 (consumptie en productie): aangezien deze variant het energieverbruik in de hand werkt, is de impact negatief op de bevordering van duurzame consumptie- en productiepatronen.

Deze variant heeft geen grote impact op SDG 3 (gezondheid), SDG 9 (infrastructuur), SDG 11 (duurzame steden) en SDG 16 (instellingen).

c. Forfaitaire transfer naar de gezinnen

De belangrijkste impact van deze variant is dat het beschikbaar inkomen van de gezinnen stijgt, bijvoorbeeld door een energiecheque in te stellen. Er zal dus een toename zijn van de consumptie, en onrechtstreeks, van de productie, de werkgelegenheid en het bbp. Die impact zou echter gering zijn. In *Working Paper 11-09* van het FPB (Bassilière *et al.*, 2009), wordt een scenario voor de herbestemming van de taks door een verlaging van de personenbelasting en de vennootschapsbelasting onderzocht. De verlaging van de personenbelasting is weliswaar niet gelijk aan de hier voorgestelde variant, maar heeft ook een verhoging van het beschikbare inkomen tot gevolg. Het is dus mogelijk om inspiratie te putten uit de resultaten van dat scenario, dat een licht positieve impact op het bbp liet zien, maar een negatieve impact op de werkgelegenheid.

Een forfaitaire transfer naar de gezinnen bevordert de laagste inkomens, die verhoudingsgewijs meer stijgen dan de hoge inkomens. Door de transfer te richten op de lage inkomens, wordt dit herverdelend effect benadrukt.

De uitdaging van een dergelijke transfer is zich te richten op de gezinnen die het meest getroffen worden door de CO₂-taks. Deze gezinnen behoren niet noodzakelijk tot de laagste decielen, maar kunnen zich ook in de middelste decielen bevinden.

Impact op SDG 1 (armoede) & SDG 10 (ongelijkheid): de stijging van het beschikbare inkomen doet de armoede dalen (SDG 1.2). Daarnaast is de forfaitaire transfer gunstiger voor de lage inkomens (SDG 10.1) en vermindert de inkomensongelijkheid (SDG 10.4). In het geval dat de forfaitaire transfer gericht is op de bevolkingsgroepen die het meest aan de stijging van de energieprijzen zijn blootgesteld, zou die impact groter zijn.

Impact op SDG 7 (energie): de gezinnen kunnen hun hoger beschikbaar inkomen gebruiken om de hogere energieprijzen als gevolg van de CO₂-taks te compenseren, maar ook voor andere uitgaven. Er zal dus geen grote impact zijn op het energieverbruik of de energie-efficiëntie.

Impact op SDG 8 (werk en groei): uitgaande van het scenario van een verlaging van de personenbelasting en van de vennootschapsbelasting uit *Working Paper 11-09* (Bassilière *et al.*, 2009), wordt een licht positieve impact op de bbp-groei (8.1) en een licht negatieve impact op de werkgelegenheid (8.5) verwacht. Die impact zou bevestigd moeten worden door een specifieke studie over de forfaitaire transfer.

Deze variant heeft geen grote impact op SDG 3 (gezondheid), SDG 9 (infrastructuur), SDG 11 (duurzame steden), SDG 12 (consumptie en productie) en SDG 16 (instellingen).

d. Steun voor de renovatie van gebouwen

Deze variant is erop gericht de energieprestatie van gebouwen en het gebruik van koolstofarme energiebronnen erin te verbeteren. Het gaat hierbij om financiële steun voor de isolatie en renovatie van gebouwen, onder andere door efficiëntere verwarmings- en ventilatiesystemen, passieve warmtebeschermingssystemen enz. Volgens het derde beginsel dat in de inleiding wordt vermeld, moet deze financiële steun gepaard gaan met andere regelgevings-, sensibiliserings- en steunmaatregelen. Het is inderdaad algemeen bekend dat veel gebouwen waarvoor het rendabel zou zijn om ze te isoleren, niet geïsoleerd zijn. De obstakels voor de uitvoering van deze werkzaamheden zijn dus niet alleen van financiële aard.

Impact op SDG 1 (armoede) & SDG 10 (ongelijkheid): deze variant zou gezinnen met een laag inkomen in staat stellen de energieprestaties van hun huizen te verbeteren. Daardoor zullen hun levensomstandigheden verbeteren en hun energie-uitgaven verminderen. In de mate dat deze subsidies verhoudingsgewijs hoger zijn voor gezinnen met een laag inkomen dan voor gezinnen met een hoog inkomen en georganiseerd zijn om ook ten goede te komen aan de huurders van een woning, zal dit helpen om de armoede terug te dringen (SDG 1.2), basisvoorzieningen toegankelijker te maken (SDG 1.4) en de veerkracht bij extreme klimaatgerelateerde gebeurtenissen te verbeteren (SDG 1.5). Deze variant zou daarom ook relatief gunstiger zijn voor de laagste inkomens, en zo bijdragen tot het verminderen van de ongelijkheid (SDG 10.1).

Impact op SDG 3 (gezondheid): deze variant draagt bij tot het verbeteren van de gezondheid in het algemeen dankzij de afname van de luchtverontreiniging (zie SDG 11).

Impact op SDG 7 (energie): deze variant draagt bij tot de verbetering van de energieproductiviteit (SDG 7.3) van gebouwen en zou bijdragen tot de vermindering van het totale energieverbruik.

Impact op SDG 8 (werk en groei): bouwwerken zijn arbeidsintensief. Deze variant zou dus de werkgelegenheid in die sector doen stijgen (SDG 8.5). De toename van de investeringen die gepaard gaan met deze variant zou ook de economische activiteit ondersteunen (SDG 8.1).

Impact op SDG 9 (infrastructuur): de steun voor de renovatie van gebouwen zou investeringen in dit domein aanmoedigen. Die toename van de investeringen is gunstig voor de ontwikkeling van kwalitatieve infrastructuur (SDG 9.1) en voor de energie-efficiëntie van de ondernemingen die deze gebouwen gebruiken (SDG 9.4).

Impact op SDG 11 (duurzame steden): de verbetering van de energie-efficiëntie van gebouwen zal leiden tot een vermindering van de vervuiling (SDG 11.6). Bovendien zou de renovatie van gebouwen de kwaliteit van de gebouwen en de stedelijke omgeving in het algemeen verbeteren.

Impact op SDG 12 (consumptie en productie): deze variant heeft geen direct meetbare impact op SDG 12 en haar subdoelstellingen. Niettemin maakt de isolatie van gebouwen integraal deel uit van de duurzame consumptie- en productiepatronen die het mogelijk zullen maken om SDG 12 te bereiken. In die zin heeft deze variant een positieve impact op deze SDG.

Deze variant heeft geen grote impact op SDG 16 (instellingen).

e. Promoten van koolstofarme vervoerswijzen

Koolstofarme vervoerswijzen voor passagiers zijn elektrisch aangedreven vervoer (in het bijzonder elektrische auto's), collectief vervoer (trein, tram, bus en metro, maar ook carpooling) en actieve vervoerswijzen (fietsen en te voet). Voor het goederenvervoer gaat het om het spoorvervoer en de waterwegen. Om die vervoerswijzen te promoten, is een betere infrastructuur nodig (platformen voor multimodale shift, oplaadmogelijkheden voor batterijen enz.) via investeringen, een groter aandeel van het wegvervoer voor collectief vervoer en actieve vervoerswijzen, prijsverlagingen enz.

Impact op SDG 1 (armoede) & SDG 10 (ongelijkheid): deze variant heeft geen directe impact op armoede en ongelijkheid. Niettemin, bevordert het de vervoerswijzen die in de eerste plaats worden gebruikt door de laagste inkomens (actieve vervoerswijzen en collectief vervoer, zie Cornelis *et al.*, 2012), wat de toegang tot de basisdiensten voor de meest kansarme gezinnen bevordert (SDG 1.4).

Impact op SDG 3 (gezondheid): het meer frequente gebruik van actieve vervoerswijzen bevordert de fysieke activiteit, wat een positieve impact op de gezondheid heeft. De vermindering van vervuiling (zie SDG 11) heeft ook een positieve impact op de gezondheid.

Impact op SDG 7 (energie): de koolstofarme vervoerswijzen verbruiken minder energie per reizigerskilometer of tonkilometer. Deze variant vermindert het energieverbruik en verbetert de energie-efficiëntie (SDG 7.3).

Impact op SDG 9 (infrastructuur): deze variant steunt onder andere op investeringen in de infrastructuur voor collectief vervoer en de multimodale infrastructuur voor goederen. Er is een gunstige impact op de subdoelstellingen 9.1 en 9.4.

Impact op SDG 11 (duurzame steden): de vervoerswijzen die gebruik maken van fossiele brandstoffen stoten zowel CO₂ als andere verontreinigende stoffen (NO_x, fijn stof enz.) uit. Koolstofarme vervoerswijzen promoten, vermindert dus de vervuiling (11.6). Het gebruik van de actieve vervoerswijzen en het collectief vervoer zal ook een gunstige impact hebben op de verkeersopstoppingen (11.2).

Impact op SDG 12 (consumptie en productie): deze variant heeft geen direct meetbare impact op SDG 12 en haar subdoelstellingen. Niettemin maken de koolstofarme vervoerswijzen integraal deel uit van duurzame consumptie- en productiepatronen die het mogelijk maken SDG 12 te bereiken. In die zin heeft deze variant een positieve impact op deze SDG.

Deze variant heeft geen grote impact op SDG 8 (werk en groei) en SDG 16 (instellingen).

3.2.4. Besluit

Deze casestudy vergelijkt verschillende varianten voor de herbestemming van de inkomsten uit een koolstoftaks in de niet-ETS-sectoren. Er wordt een geïntegreerde of systemische benadering gehanteerd. De impact van elke variant op het bereiken van de 17 SDG's wordt besproken.

Als er een koolstoftaks wordt geïmplementeerd, is er uiteraard een eerste impact op de vermindering van de broeikasgasuitstoot. Dat is de beoogde impact. Ongeacht de gebruikte variant(en) voor de herbestemming van de inkomsten uit de belasting, is die directe impact van de taks gelijk. Die impact wordt vermeld, maar niet in de analyse opgenomen, omdat het niet mogelijk is een onderscheid te maken tussen de voorgestelde varianten.

Tabel 11 vat de impact samen van de varianten op de SDG's. Een plusteken wijst op een positieve impact en een minteken op een negatieve impact. De intensiteit van de impact wordt niet aangegeven. Om de besproken impact nauwkeuriger te kwantificeren, zouden de verschillende varianten geanalyseerd moeten worden op basis van dezelfde hypothesen en met vergelijkbare budgetten. Aangezien de hier gebruikte informatie afkomstig is van bestaande studies, elk met hun eigen hypothesen, kon de omvang van de impact niet nauwkeurig worden vergeleken.

Daarnaast worden de verschillende herbestemmingsopties voor de inkomsten uit een CO₂-taks hier afzonderlijk geanalyseerd. Aangezien al die inkomsten moeten worden gebruikt om te voldoen aan het hierboven voorgestelde beginsel van budgetneutraliteit, zouden in de praktijk verschillende varianten gecombineerd moeten worden. Aan de hand van de hier gemaakte analyse kunnen de varianten worden onderscheiden die het meest bijdragen tot de verwezenlijking van de SDG's en die daarom het meest relevant zouden zijn om uit te voeren.

De meeste van de beoogde varianten hebben voornamelijk een positieve impact, met uitzondering van de btw-verlaging op elektriciteit, de enige variant die duidelijk in strijd is met sommige SDG's. Bovendien kunnen dezelfde doelstellingen die de laagste inkomens ondersteunen, ook met andere varianten worden bereikt.

De varianten die de voorkeur genieten, zijn dan ook de andere varianten, namelijk socialebijdrageverminderingen, indien mogelijk gericht op lage inkomens, een forfaitaire transfer naar de gezinnen, indien mogelijk gericht op de gezinnen die in energiearmoede verkeren, steun voor de energieprestaties van gebouwen en koolstofarme vervoerswijzen.

Tabel 11 **Overzicht van de impact**

	Socialezekerheids- bijdragen	Btw elektriciteit	Transfer	Renovatie	Koolstofarme vervoerswijzen
SDG 1 & 10 - Armoede en Ongelijkheid	+	+	+	+	+
SDG 3 - Gezondheid	+			+	+
SDG 7 - Energie	+	-		+	+
SDG 8 - Werk en groei	+	+	+	+	
SDG 9 - Infrastructuur				+	+
SDG 11 - Duurzame steden				+	+
SDG 12 - Consumptie en productie	+	-		+	+
SDG 13 - Klimaat		-		+	+
SDG 16 - Instellingen	+				

3.3. De alternatieven voor bedrijfswagens

3.3.1. Context

In België is het bezit en het gebruik van bedrijfswagens (gedefinieerd als "een wagen die door zijn bedrijf of werkgever aan een werknemer ter beschikking wordt gesteld en die voor privé-doeleinden kan worden gebruikt" (May *et al.* 2019); deze definitie omvat niet de wagens van de zelfstandigen) onderworpen aan een gunstig fiscaal stelsel. Het stelsel van de bedrijfswagens is financieel voordelig voor zowel de werknemer als de werkgever.

Vanuit het oogpunt van de werknemer wordt slechts een klein deel van het voordeel verbonden aan de bedrijfswagens toegevoegd aan de ontvangsten. De werknemer betaalt dus minder belastingen op het inkomen en moet ook geen socialezekerheidsbijdragen betalen op dat voordeel.

De werkgever moet ook geen socialezekerheidsbijdragen betalen op de waarde van het voordeel, maar alleen een, aanzienlijk lagere, solidariteitsbijdrage die verbonden is aan de CO₂-uitstoot van het voertuig. De werkgever kan ook een deel van de btw recupereren en bepaalde uitgaven die verband houden met de bedrijfswagens zijn fiscaal aftrekbaar.

Di systeem vermindert de fiscale en parafiscale ontvangsten (socialezekerheidsbijdragen) van de Staat. Het leidt ook tot vele maatschappelijke kosten die, niettemin, moeilijk kunnen worden geëvalueerd, aangezien de gegevens die nodig zijn voor deze evaluatie zeer versnipperd zijn (May *et al.*, 2019).

Volgens de OESO stemt dat fiscaal stelsel overeen met een jaarlijkse subsidie van 2.763 euro per bedrijfswagen (Harding, 2014). Laine en Van Steenberghe (2017) ramen de gemiste ontvangsten voor de persoonlijke inkomstenbelasting op 1,5 miljard euro in 2015. Dezelfde auteurs stellen vast dat een dergelijk voordeel zwaar weegt op het gedrag van de gebruikers. *"Huishoudens met een bedrijfswagens hebben gemiddeld genomen niet alleen grotere, recentere en duurdere wagens, ze hebben ook meer wagens in bezit. Het bezit van een bedrijfswagen beïnvloedt eveneens sterk de kans dat de wagen wordt gebruikt voor het pendelverkeer, wat zich vertaalt in een groter aantal gereden kilometers op de weg. Los van het pendelverkeer leidt een bedrijfswagen ook tot meer kilometers gereden voor andere, private, motieven"* (Laine en Van Steenberghe, 2016a). Ze berekenen, onder andere, dat een gezin dat een bedrijfswagen bezit, elke week gemiddeld 58 km extra aflegt voor woon-werkverkeer en 56 km extra voor private motieven.

In België beschikten 465.338 werknemers over een bedrijfswagen in 2017 (FOD Mobiliteit en vervoer, 2018). Hieraan moeten de bedrijfswagens voor eigen gebruik van zelfstandigen en bedrijfsleiders toegevoegd worden. Hun aantal is moeilijker in te schatten, May (2019) geeft een vork aan van 125.000 tot 245.000 eenheden.

Een dergelijke situatie genereert externaliteiten, hoofdzakelijk een stijging van de verkeersopstoppingen en de luchtverontreiniging ten opzichte van een situatie waar het stelsel van de bedrijfswagens niet zou bestaan.

De federale overheid heeft dan ook twee maatregelen geïntroduceerd om alternatieven voor te stellen voor de bedrijfswagen: de mobiliteitsvergoeding, soms *cash for cars* genoemd (BS, 2018) en het mobiliteitsbudget (BS, 2019).

3.3.2. Alternatieve modaliteiten voor de bedrijfswagen

a. Mobiliteitsvergoeding

Bij de wet van 30 maart 2018 wordt een mobiliteitsvergoeding ingevoerd. Die wet biedt de mogelijkheid om een bedrijfswagen in te ruilen voor een 'equivalente' som geld met dezelfde fiscale voordelen.

Volgens de memorie van toelichting bij de wet is het doel van die mobiliteitsvergoeding om verkeersopstoppingen te bestrijden, met gunstige gevolgen voor het milieu, de economie en het welzijn van de Belgen.

Om dat systeem in te voeren, moeten zowel de werkgever als de werknemer aan verschillende voorwaarden voldoen. De werknemer moet bijvoorbeeld een bedrijfswagen hebben gehad tijdens de laatste drie maanden en tijdens minstens 12 van de 36 laatste maanden.

Dat systeem werkt volledig op vrijwillige basis. De werkgever kan beslissen om dat systeem in te voeren, eventueel alleen voor een deel van de personeelsleden. De werkgevers waaraan dat systeem wordt voorgesteld, kunnen vrij beslissen om het al dan niet te gebruiken. Het is een alles-of-niets systeem, dit wil zeggen dat de werknemer moet kiezen tussen een bedrijfswagen of een geldsom.

Tot heden hebben zeer weinig werknemers gebruikgemaakt van de mobiliteitsvergoeding. In 2018 werden slechts 65 op de 100.000 bedrijfswagens omgeruild (Acerta, 2019), dus ongeveer 325 wagens voor ongeveer 500.000 bedrijfswagens.

b. Mobiliteitsbudget

Om de mobiliteitsvergoeding aan te vullen, stelt de wet van 17 maart 2019 een mobiliteitsbudget in. Net zoals voor de mobiliteitsvergoeding is de doelstelling om de verkeersopstoppingen en de vervuiling te verminderen, waarbij aan een aantal voorwaarden moet worden voldaan om daarvoor in aanmerking te komen. Het mobiliteitsbudget werkt ook volledig op vrijwillige basis, zowel voor de werkgever als voor de werknemer.

Het mobiliteitsbudget is gebaseerd op drie pijlers, waaruit de werknemer een gecombineerde keuze kan maken. De eerste pijler is de vervanging van de bedrijfswagen door een milieuvriendelijke wagen, namelijk een elektrische wagen of een wagen die minder dan 105g CO₂/km uitstoot (95g CO₂/km vanaf 2021) en die aan enkele andere milieucriteria voldoet. Deze wagen geniet dezelfde voordelen als de bedrijfswagen. De tweede pijler is de financiering van alternatieve vervoerswijzen, hoofdzakelijk fietsen en bromfietsen, motorfietsen met elektrische aandrijving, collectief vervoer, deeloplossingen (carpooling, autohuren, taxidiensten enz.). De huisvestingskosten, zoals huur en terugbetalingen van hypothecaire leningen met betrekking tot de woonplaats die is gevestigd op minder dan 5 km van de werkplaats zijn ook opgenomen in de tweede pijler. De derde pijler is de uitkering in geld van het deel

van het mobiliteitsbudget dat niet is gebruikt voor de eerste twee pijlers. Om het gebruik van de eerste twee pijlers aan te moedigen, zijn de ontvangen bedragen voor de derde pijler onderhevig aan een bijzondere sociale bijdrage van 38,07%.

Volgens een enquête van de ULB (*Université Libre de Bruxelles*) en de VUB (Vrije Universiteit Brussel) die wordt aangehaald door *Le Soir* (Le Soir, 25 maart 2019) bij 539 gebruikers van bedrijfswagens, zou 20% mogelijk geïnteresseerd zijn in het mobiliteitsbudget.

3.3.3. Impact op de vooruitgang naar de SDG's

Er bestaan weinig kwantitatieve studies over de impact van de twee in deze paragraaf bestudeerde varianten. De impact van de twee hervormingsvoorstellen worden geanalyseerd door Grandjean *et al.* (2019) op basis van het microsimulatiemodel Cocatax. Dat zijn voorlopige resultaten.

- In het geval van de mobiliteitsvergoeding stijgt het beschikbaar inkomen van de werknemers gemiddeld genomen wanneer ze op korte afstand (minder dan 15 km) van hun werkplaats wonen en daalt het in het tegengestelde geval. Gemiddeld daalt het beschikbaar inkomen voor de werknemers. Voor de ondernemingen heeft de mobiliteitsvergoeding een gunstige invloed op hun inkomen, terwijl de overheidsinkomens dalen.
- In het geval van het mobiliteitsbudget stijgt het beschikbaar inkomen van de werknemers, en is de impact positief maar laag op de inkomens van de ondernemingen en de overheid.

Daarnaast hebben Macharis *et al.* (2019) ook verschillende alternatieven voor de bedrijfswagen geëvalueerd, waaronder de twee varianten die in deze paragraaf besproken worden. Deze auteurs schatten de verkeersvermindering (in voertuigkilometers) voor beide varianten op 0,6% tot 2,5%. De vermindering van de CO₂-uitstoot wordt geschat op 191 kt CO₂ voor de mobiliteitsvergoeding en 261 kt CO₂ voor het mobiliteitsbudget. Het effect op de lokale verontreinigende uitstoot (fijn stof, stikstofoxiden) zou evenredig zijn met het effect op de CO₂-uitstoot.

Deze beide studies evenals enkele andere studies documenteren ook de impact van deze twee varianten op de SDG's.

De alternatieve maatregelen voor de bedrijfswagens die hier worden geanalyseerd hebben niet op alle SDG's een impact, of anders een zeer onrechtstreekse impact. Het betreft SDG 2 (geen honger), SDG 4 (onderwijs), SDG 5 (gender), SDG 6 (water), SDG 8 (werk en groei), SDG 14 (leven in het water), SDG 15 (leven op het land) en SDG 16 (instellingen).

Over bepaalde van die SDG's kunnen enkele waarnemingen geformuleerd worden. Het is uiteraard nodig om te overwegen tot op welk niveau het nuttig is om de indirecte impact te analyseren. Het is bijvoorbeeld denkbaar dat de voorgestelde varianten een impact hebben op de aanleg van infrastructuur voor collectief vervoer of nieuwe wegen en dus op het ruimtebeslag en de versnippering van het grondgebied, wat de biologische diversiteit op het land zou kunnen beïnvloeden (SDG 15). Daarmee wordt geen rekening gehouden in deze paragraaf.

In het geval van SDG 5 (gender) moet rekening worden gehouden met het feit dat bedrijfswagens hoofdzakelijk worden toegekend aan mannen. Volgens de BELDAM-enquête (nationale enquête over de dagelijkse mobiliteit van de Belgen) van 2010 (Cornélis *et al.*, 2012) heeft 17% van de mannelijke werknemers een bedrijfswagen, tegenover 5% van de vrouwelijke werknemers. Het betreft evenwel een kwestie van genderdiscriminatie op het gebied van lonen en banen die worden ingenomen door mannen en vrouwen. De alternatieven voor de bedrijfswagen die hier worden besproken zijn zelf niet discriminerend. Maar ze zijn ook niet bedoeld om een discriminerende situatie te verbeteren.

Wat betreft SDG 8 (werk en groei) hebben die twee varianten geen impact op waardig werk, aangezien ze gericht zijn op de loonvoordelen voor de hogere-inkomensgroepen. Als er een grote impact zou zijn op de verkeersopstoppingen zou dat de werking van de economie kunnen verbeteren en dus een positieve impact hebben op de bbp-groei. De gebruikte studies laten echter niet toe een onderscheid te maken in de impact van beide varianten op de verkeersopstoppingen. De impact op het bbp maakt het dus niet mogelijk om een onderscheid te maken tussen deze twee varianten.

De impact van deze twee varianten op de andere SDG's wordt hieronder besproken.

a. SDG 1: Geen armoede

De voorgestelde varianten handelen niet rechtstreeks over armoede. Het beleid over bedrijfswagens is immers gericht op relatief hoge inkomenscategorieën. Het mobiliteitsbudget moedigt echter het gebruik van het collectief vervoer aan en zou zo de ontwikkeling ervan in de hand kunnen werken. De ontwikkeling van het collectief vervoer draagt bij tot een betere toegang tot vervoer voor de armste gezinnen, die vaker gebruikmaken van deze vervoerswijzen dan de rijkste gezinnen. Het mobiliteitsbudget zou dus een indirecte impact kunnen hebben op een van de dimensies van armoede.

b. SDG 3: Goede gezondheid en welzijn

De twee voorgestelde varianten hebben een impact op de uitstoot van verontreinigende stoffen door het vervoer, namelijk een vermindering van de uitstoot (zie hieronder SDG 11 duurzame steden). Aangezien de vervuiling duidelijker afneemt bij het mobiliteitsbudget, is de positieve impact op de gezondheid ook belangrijker. Bovendien moedigt het mobiliteitsbudget, meer dan de mobiliteitsvergoeding, de actieve vervoerswijzen en het collectief vervoer aan. De impact op de gezondheid door meer fysieke activiteit zal in dit geval dus ook groter zijn.

c. SDG 7: Betaalbare en duurzame energie

In beide varianten zou het totale energieverbruik dalen en de energie-efficiëntie stijgen. Volgens Macharis *et al.* (2019) dalen, inderdaad, zowel de CO₂-uitstoot als het verkeer in beide varianten. De geraadpleegde studies maken het echter niet mogelijk een onderscheid te maken tussen de twee varianten.

d. SDG 9: Industrie, innovatie en infrastructuur

Het voornaamste doel van deze twee varianten is de verkeersopstoppingen te verminderen. In de geraadpleegde studies kan geen onderscheid gemaakt worden tussen de impact van beide varianten op het verkeer. Volgens Macharis *et al.* (2019) wordt de impact geschat op een daling van 0,6% tot 2,5%.

Aangezien het mobiliteitsbudget het collectief vervoer expliciet aanmoedigt, zou dit kunnen leiden tot een verbetering van die vervoersinfrastructuur.

e. SDG 10: Ongelijkheid verminderen

De beschouwde varianten handelen over bedrijfswagens, dit wil zeggen dat de overwogen sociale voordelen voor bevolkingscategorieën zijn met relatief hoge loonniveaus. Deze categorieën zien hun keuzemogelijkheden en hun welzijn en/of inkomen stijgen. Die maatregelen zijn dus gunstig voor de hoge inkomens en zal de inkomensongelijkheid eerder vergroten, ook al zou die impact gering zijn.

f. SDG 11: Duurzame steden en gemeenschappen

Voor de uitstoot van verontreinigende stoffen kan een soortgelijke redenering worden toegepast als voor SDG 13 over CO₂-uitstoot, zoals Macharis *et al.* (2019) het doen. De besluiten voor SDG 13 worden versterkt door het feit dat elektrische wagens, waarvan de aankoop wordt aangemoedigd door het mobiliteitsbudget, geen verontreinigende stoffen uitstoten tijdens hun gebruik.

In beide varianten zou de uitstoot van verontreinigende stoffen dus verminderen, maar aanzienlijker voor het mobiliteitsbudget.

g. SDG 12: Verantwoorde consumptie en productie

Algemeen genomen moedigen deze twee varianten zowel ondernemingen als gebruikers van een bedrijfswagen aan om na te denken over de gebruikte vervoerswijzen. Er wordt dus aangespoord om na te denken over duurzame consumptie- en productiepatronen. Die aansporing blijft echter zeer algemeen.

h. SDG 13: Klimaatactie

Het mobiliteitsbudget moedigt expliciet het gebruik aan van een wagen met een lage CO₂-uitstoot per km, of zelfs om de wagen niet meer te gebruiken. De CO₂-uitstoot zou in deze variant dus dalen. Als de begunstigde de wagen inderdaad volledig opgeeft, zal hij collectief vervoer of actieve vervoerswijzen gebruiken waarvan de CO₂-uitstoot veel lager is dan die van de wagen. Als hij een wagen koopt die op fossiele brandstoffen rijdt, zal deze volgens de wet weinig CO₂ uitstoten.

In de mobiliteitsvergoeding is er geen expliciete maatregel voorzien die de aankoop van een wagen aanmoedigt die minder CO₂ uitstoot. Huishoudens met een bedrijfswagen hebben, niettemin, gemiddeld genomen meer wagens in bezit en grotere wagens dan de andere huishoudens (Laine en Van Steenberghe, 2016). Het is dan ook te verwachten dat als een eigen wagen wordt aangeschaft in

plaats van een bedrijfswagen, die meestal een kleinere cilinderinhoud of grootte zal hebben. De CO₂-uitstoot zou dus lager zijn.

Aangezien de gebruikers van bedrijfswagens gemiddeld meer kilometers afleggen dan anderen (Laine en Van Steenberghe, 2016) wordt bovendien verwacht dat het totale aantal kilometers lager zal zijn in beide varianten, met bijgevolg een lagere impact op het energieverbruik.

Volgens Macharis *et al.* (2019), daalt de CO₂-uitstoot voor het mobiliteitsbudget iets meer dan voor de mobiliteitsvergoeding.

i. SDG 16: Vrede, veiligheid en sterke publieke diensten

In hun gemeenschappelijk advies van 2018 beschouwen de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven (CRB) en de Nationale Arbeidsraad (NAR) dat het mobiliteitsbudget administratief eenvoudiger is dan de mobiliteitsvergoeding (CRB & NAR, 2018). Het is dus mogelijk om een onderscheid te maken tussen de twee varianten voor de subdoelstellingen van *good governance* van SDG 16.

In het kader van subdoelstelling 16.6 over sterke publieke diensten zou het nuttig kunnen zijn om na te denken over de wisselwerking tussen die twee varianten en de beleidsmaatregelen die momenteel worden besproken, in het bijzonder in het domein van vervoer, de kilometerheffing (zowel een vaste heffing of een heffing die varieert volgens het tijdstip, spitsuren of daluren). Volgens De Borger en Wuyts (2011), bijvoorbeeld, leidt de fiscale behandeling van bedrijfswagens tot een niveau dat een derde hoger ligt dan de optimale taks ten opzichte van verkeersopstoppingen. Dit aspect komt echter niet aan bod in de hier gemaakte synthese.

j. SDG 17: Partnerschap om doelstellingen te bereiken

Volgens de simulaties uitgevoerd met behulp van het microsimulatiemodel Cocatax (Grandjean *et al.*, 2019) dalen de overheidsinkomsten bij de mobiliteitsvergoeding, terwijl de impact positief, maar laag is bij het mobiliteitsbudget. De impact op het overheidsinkomen valt onder subdoelstelling 17.1.

3.3.4. Besluit

Deze casestudy vergelijkt twee alternatieven voor de bedrijfswagen, die door de federale regering werden voorgesteld in 2018 en 2019, volgens een geïntegreerde of systemische benadering. De impact van elke variant op het bereiken van de 17 SDG's wordt besproken.

Tabel 12 vat de belangrijkste impact van de varianten op de hierboven besproken SDG's samen. Een plusteken wijst op een positieve impact en een minteken op een negatieve impact. Een enkel plus- of minteken wijst op een lage impact, een dubbel teken op een sterke impact. Die indicaties zijn kwalitatief.

Ook al kan er in de bestaande studies geen onderscheid gemaakt worden tussen deze twee varianten voor SDG 7 (energie) en 9 (infrastructuur, en in het bijzonder verkeersopstoppingen), wijzen dezelfde studies op een gunstiger impact op het mobiliteitsbudget voor SDG 3 (gezondheid), SDG 11 (duurzame steden), SDG 13 (klimaat), SDS 16 (instellingen) en SDG 17 (partnerschappen).

De gevolgen blijven echter beperkt in omvang. Bovendien wijzen de bestaande studies ook op de moeilijkheid om relevante gegevens te verzamelen om deze maatregelen te evalueren. Deze resultaten moeten daarom met de nodige voorzichtigheid worden beschouwd.

Om deze studie te verfijnen, zou het nuttig zijn om na te gaan wat de impact van deze maatregelen is op de keuze van woonplaats van de werknemers en op de ruimtelijke ordening in het algemeen. Het mobiliteitsbudget stelt een hulp voor aan de werknemers die zich dicht bij hun werkplaats willen vestigen en zou in dit domein een impact kunnen hebben.

Tabel 12 **Overzicht van de impact**

	Mobiliteitsvergoeding	Mobiliteitsbudget
SDG 1 - Armoede		+
SDG 3 - Gezondheid	+	++
SDG 7 - Energie	+	+
SDG 9 - Infrastructuur	+	++
SDG 10 - Ongelijkheid	-	-
SDG 11 - Duurzame steden	+	++
SDG 12 - Consumptie en productie	+	+
SDG 13 - Klimaat	+	++
SDG 16 - Instellingen	-	-/0
SDG 17 - Partnerschappen	-	+

4. Bijlagen

4.1. Bibliografie

- Acerta (2019), *Kamer keurt mobiliteitsbudget, het alternatief voor cash for car, goed*, <https://www.acerta.be/nl/over-acerta/in-de-pers/kamer-keurt-mobiliteitsbudget-het-alternatief-voor-cash-for-car-goed> (geraadpleegd op 13/05/2019).
- ASA (2015), *Impact Assessment in Belgium's Federal Government, Agency for Administrative Simplification*, June 2015, <http://www.oecd.org/gov/regulatory-policy/Impact-assessment-in-Belgium-June-2015%20fr.pdf> (geraadpleegd op 21/05/2019).
- Bachus K., Pollet I., Steenberghen T. en Huyse H. (2018), *The SDGS as a lever for change in policy practices*, Final report, Study commissioned by the Federal Council for Sustainable Development, 19 maart 2018, KU Leuven HIVA Research Institute for Work and Society. <http://www.frdo-cfdd.be/nl/publicaties/research-report-sdgs-lever-change-policy-practices> (geraadpleegd op 29/05/2018).
- Bassilière D., Bossier F. en Verschuieren F. (2009), *Hausse de la fiscalité sur l'énergie et baisse d'autres formes de prélèvement : résultats macroéconomiques*, Bureau fédéral du Plan, www.plan.be.
- Belgian Federal Climate Change Section (2018), *Belgian National Debate on Carbon Pricing: Final Report*, Federal Public Service Health, Food Chain Safety and Environment, Brussels, June 2018, www.climat.be/tarifcation-carbone (geraadpleegd op 1/03/2019).
- België (2018), *Toezichtrapport inzake de overheidsopdrachten en de concessies*, <https://www.publicprocurement.be/nl/documenten/toezichtrapport-inzake-de-overheidsopdrachten-en-de-concessies-belgie-2018> (geraadpleegd op 11/06/2019).
- Belgium (2017), *Pathways to sustainable development - First Belgian National Voluntary Review on the Implementation of the 2030 Agenda*, United Nations High Level Political Forum, New York, July 2017, <https://sustainabledevelopment.un.org> (geraadpleegd op 09/08/2018).

BESTUURSOVEREENKOMSTEN (2018)

- FOD Binnenlandse Zaken (2015), *Bestuursovereenkomst Federale Overheidsdienst Binnenlandse Zaken 2016-2018*, https://www.ibz.rrn.fgov.be/fileadmin/user_upload/nl/adib/bestuursovereenkomst/bestuursovereenkomst.pdf (geraadpleegd op 13/02/2019).
- FOD Buitenlandse Zaken (2015), *Bestuursovereenkomst met betrekking tot de werking van de Federale Overheidsdienst Buitenlandse Zaken, Buitenlandse Handel en Ontwikkelings-samenwerking 2016-2018*, https://diplomatie.belgium.be/sites/default/files/downloads/2016-2018_bestuursovereenkomst.pdf (geraadpleegd op 13/02/2019).
- FOD Economie (2015), *Bestuursovereenkomst. Ten dienste van de consument en de onderneming*, <https://economie.fgov.be/nl/publicaties/de-bestuursovereenkomst> (geraadpleegd op 13/02/2019).
- FOD Financiën (2015), *Bestuursovereenkomst FOD Financiën 2016-2018*, <https://financien.belgium.be/sites/default/files/downloads/Bestuursovereenkomst2016-2018.pdf> (geraadpleegd op 13/02/2019).

- FOD Justitie (2015), *Bestuursovereenkomst afgesloten tussen de minister van Justitie en de voorzitter van het directiecomité van de Federale Overheidsdienst Justitie*, https://justitie.belgium.be/sites/default/files/downloads/doc_2016-2018_bestuurov_fodj_nl_0.pdf.
- FOD Mobiliteit (2015), *Bestuursovereenkomst FOD Mobiliteit en Vervoer 2016-2018*, https://mobilit.belgium.be/sites/default/files/2016-05-27_fod_mobiliteit-en-vervoer_bestuursovereenkomst-ondertekend_2016-2018_nl.pdf (geraadpleegd op 13/02/2019).
- FOD P&O (2015), *Bestuursovereenkomst FOD Personeel en Organisatie. Periode: 1 januari tot 31 december 2016*, <https://fedweb.belgium.be/sites/default/files/Bestuursovereenkomst%20FOD%20P-O%202016.pdf> (geraadpleegd op 13/02/2019).
- FOD Sociale zekerheid (2015), *Een wendbare en menselijke FOD in dienst van de sociale zekerheid en sociale bescherming Bestuursovereenkomst 2016-2018 van FOD Sociale zekerheid*, <https://socialsecurity.belgium.be/sites/default/files/content/docs/nl/rolmodel-moderne-overheid/bestuursovereenkomst-fod-sz-2016-nl.pdf> (geraadpleegd op 13/02/2019).
- FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de voedselketen en Leefmilieu (2015), *Bestuursovereenkomst 2016-2018 FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de voedselketen en Leefmilieu*, https://www.health.belgium.be/sites/default/files/uploads/fields/fpshealth_theme_file/b-o-ca_2016_2018_fodvvvl.pdf (geraadpleegd op 13/02/2019).
- FOD Werkgelegenheid (2015), *Bestuursovereenkomst 2016-2018*, www.werk.belgie.be/DownloadAsset.aspx?id=45416 (geraadpleegd op 13/02/2019).
- Kanselarij (2015), *Bestuursovereenkomst FOD Kanselarij van de Eerste Minister 2016-2018*, https://chancellerie.belgium.be/sites/default/files/bestuursovereenkomst_nl_def_signe.pdf (geraadpleegd op 13/02/2019).
- POD Maatschappelijke Integratie (2015), *Bestuursovereenkomst 2016-2018, - POD Maatschappelijke Integratie*, https://www.mi-is.be/sites/default/files/documents/bestuursovereenkpodmi_nl.pdf (geraadpleegd op 13/02/2019).
- POD Wetenschapsbeleid (2015), *Federaal Wetenschapsbeleid, Bestuursovereenkomst 2016-2018*, https://www.belspo.be/belspo/organisation/doc/Org/Bestuursovereenkomst2016_2018_PODWB.pdf (geraadpleegd op 13/02/2019).
- Borsus, W. (2016), Algemene beleidsnota van 27 oktober 2016, *Maatschappelijke Integratie*, DOC 54 2111/015, dekamer.be.
- BS (1997), *Wet van 5 mei 1997 betreffende de coördinatie van het federale beleid inzake duurzame ontwikkeling*, Belgisch Staatsblad van 18/06/1997, pp.16270-16275 (sindsdien gewijzigd).
- BS (2004), *Koninklijk besluit van 22 september 2004 houdende oprichting van cellen duurzame ontwikkeling in de federale overheidsdiensten, de programmatorische federale overheidsdiensten en het Ministerie van Landsverdediging*, Belgisch Staatsblad van 6/10/2004, pp. 70351-70353.
- BS (2010a), *Wet van 30 juli 2010 tot invoering van een duurzame ontwikkelingseffectbeoordeling in de wet van 5 mei 1997 betreffende de coördinatie van het federale beleid inzake duurzame ontwikkeling*, Belgisch Staatsblad van 23/03/2009, pp. 23714-23721.

- BS (2010b), *Wet van 29 december 2010 houdende diverse bepalingen*, Belgisch Staatsblad van 31/12/2010, p.83519.
- BS (2010b), *Wet van 8 januari 2012 houdende diverse bepalingen*, Belgisch Staatsblad van 11/01/2012, p.908-909.
- BS (2013a), *Koninklijk besluit houdende vaststelling van de beleidsvisie op lange termijn inzake duurzame ontwikkeling*, Belgisch Staatsblad van 8/10/2013, pp. 70865-70873.
- BS (2013b), *Wet houdende diverse bepalingen inzake administratieve vereenvoudiging*, Belgisch Staatsblad van 31/12/2013, pp. 103694-103699.
- BS (2014a), *Wet van 15 januari 2014 tot wijziging van de hoofdstukken I en II van de wet van 5 mei 1997 betreffende de coördinatie van het federale beleid inzake duurzame ontwikkeling*, Belgisch Staatsblad van 4/2/2014, pp. 9249-9250.
- BS (2014b), *Omzendbrief. Integratie van duurzame ontwikkeling, met inbegrip van sociale clausules en maatregelen ten voordele van kleine en middelgrote ondernemingen, in het kader van overheidsopdrachten geplaatst door federale aanbestedende instanties*, Belgisch Staatsblad van 21/05/2014, pp. 40529-40552.
- BS (2014c), 4 april 2014 - *Koninklijk besluit tot wijziging van het koninklijk besluit van 29 oktober 2001 betreffende de aanduiding en de uitoefening van managementfuncties in de federale overheidsdiensten en tot wijziging van het koninklijk besluit van 2 oktober 2002 betreffende de aanduiding en de uitoefening van de staffuncties in de federale overheidsdiensten en de programmatorische federale overheidsdiensten*, Belgisch Staatsblad van 23/06/2014, pp. 47329-47333.
- BS (2018), *Wet van 30 maart 2018 betreffende de invoering van een mobiliteitsvergoeding*, Belgisch Staatsblad van 7/05/2018, pp 38264- 38271.
- BS (2019), *Wet van 17 maart 2019 betreffende de invoering van een mobiliteitsbudget*, Belgisch Staatsblad van 29/03/2019, pp 31781- 31788.
- Climact, Bréchet Th., the Belgian Federal Planning Bureau en Oxford Economics (2016), *Macroeconomic impacts of the low carbon transition in Belgium*, <https://www.climat.be/2050/fr-be/analyse-de-scenarios> (geraadpleegd op 5/3/2019).
- Climact, PwC en SuMa Consulting (2018), *Belgian national debate on Carbon Pricing. Final report. June 2018*, https://www.climat.be/files/2615/3268/2882/National_Carbon_Pricing_Debate_-_Final_Report.pdf (geraadpleegd op 2/5/2019).
- Coalition climat (2019a), *Recommandations au premier Ministre, 29 janvier 2019*, <https://gpclimat.be/wp-content/uploads/2019/01/190129-recommandations-Coalition-Climat-FINAL.pdf>.
- Coalition climat (2019b), *Questions de la coalition climat au Bureau fédéral du Plan*, gekregen op 26 maart 2019.
- Cornélis É., Hubert M., Huynen Ph., Lebrun K., Patriarche G., De Witte A., Creemers L., Declercq K., Janssens D., Castaigne M., Hollaert L., Walle F. (2012), *La mobilité en Belgique en 2010: résultats de l'enquête BELDAM*, <http://hdl.handle.net/2078.3/145778> (geraadpleegd op 21/05/2019).
- CRB & NAR (2018), *Advies: Wetsontwerp betreffende de invoering van een mobiliteitsvergoeding*, Gemeenschappelijke advies van de Nationale Arbeidsraad en de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven, nr. 2075, <http://www.cnt-nar.be/advies-2018.htm> (geraadpleegd op 15/05/2019).

- Daubresse C., Hoornaert B., Laine B., Franckx L., Gusbin D., Van Steenberghe A. (2019), *Vooruitzichten van de transportvraag in België tegen 2040*, Federaal Planbureau, www.plan.be (geraadpleegd op 15/05/2019).
- De Bakker Ph. (2017a), Algemene beleidsnota van 17 oktober 2017, *Noordzee*, DOC 54 2708/004, dekamer.be.
- De Bakker Ph. (2017b), *Langetermijnvisie Noordzee 2050*, <https://www.health.belgium.be/nl/langetermijnvisie-noordzee-2050> (geraadpleegd op 29/04/2019).
- De Bakker Ph. (2018), Algemene beleidsnota van 17 oktober 2018, *Noordzee*, DOC 54 3296/003, dekamer.be.
- De Block M. (2015), Algemene beleidsnota van 12 november 2015, *Sociale Zaken en Gezondheidszorg*, DOC 54 1428/007, dekamer.be.
- De Block M. (2016), Beleidsnota van 27 oktober 2016, *Gezondheidsbeleid*, DOC 2111/005, dekamer.be.
- De Block M. (2017), Algemene beleidsnota van 17 oktober 2017, *Sociale Zaken*, DOC 54 2708/007, dekamer.be.
- De Borger B. en Wuyts B. (2011), *The tax treatment of company cars, commuting and optimal congestion charges*, Transportation Research Part B: Methodological, Volume 45, Issue 10, December 2011, Pages 1527-1544.
- De Croo A. (2015), Algemene beleidsnota van 12 november 2015 *Internationale Ontwikkeling*, DOC 54 1428/005, dekamer.be.
- De Croo A. (2016), Algemene beleidsnota van 28 oktober 2016, *Internationale Ontwikkeling*, DOC 54 2111/002, dekamer.be.
- De Croo A. (2017), Algemene beleidsnota van 17 oktober 2017, *Internationale Ontwikkeling*, DOC 54 2708/003, dekamer.be.
- De Croo A. (2018), Algemene beleidsnota van 19 oktober 2018, *Internationale Ontwikkeling*, DOC 54 3296/006, dekamer.be.
- Delbaere P., Dresselaers P., Gouzée N. (2005), *Het gevoerde beleid inzake duurzame ontwikkeling* WP 01-05, Federaal Planbureau, plan.be.
- De Vos D. et al. (2014) *Regelgevings-impactanalyse*, infosessie 8 januari 2014, http://www.veroeenvoudiging.be/webfm_send/165 (geraadpleegd op 4/06/2018).
- Dobbelaere L. (2015), *Evaluatie van de btw-verlaging op elektriciteit voor huishoudelijk gebruik*, Rapport van het Federaal Planbureau, www.plan.be.
- EC (2011), Mededeling van de Commissie aan het Europees Parlement, de Raad, het Europees Economisch en Sociaal Comité en het Comité van de Regio's, *Een vernieuwde EU-strategie 2011-2014 ter bevordering van maatschappelijk verantwoord ondernemen*, Europese Commissie, Document COM (2011) 681 definitief.
- EC (2019), *EMAS registrations*, <http://ec.europa.eu/environment/emas/register/> (geraadpleegd op 13/02/2019).

- EGCW (2013), *Analyse van de twee hervormingsvoorstellen: verlaging van de BTW op elektriciteit en verlaging van de loonlasten in de specifieke zones*, Expertengroep Concurrentievermogen en Werkgelegenheid, www.plan.be.
- ENOVER en Nationale klimaatcommissie (2018), *Ontwerp Belgisch geïntegreerd nationaal Energie-Klimaatplan 2021-2030*, <https://economie.fgov.be/nl/publicaties/ontwerp-van-geintegreerd> (geraadpleegd op 14/05/2019).
- EU (2001), *Een strategie voor duurzame ontwikkeling, Conclusies van het Voorzitterschap, Europese Raad van Göteborg*, 15-16 juni 2001, document SN 200/1/01 REV 1, nummers 19-32, <https://www.consilium.europa.eu/media/20981/00200-r1nl1.pdf> (geraadpleegd op 11/06/2019).
- EU (2003), *Richtlijn 2003/87/eg van het Europees parlement en de raad van 13 oktober 2003 tot vaststelling van een regeling voor de handel in broeikasgasemissierechten binnen de Gemeenschap en tot wijziging van Richtlijn 96/61/EG van de Raad*, eur-lex.europa.eu.
- EU (2018), *Verordening 2018/842 van het Europees Parlement en de Raad van 30 mei 2018 betreffende bindende jaarlijkse broeikasgasemissiereducties door de lidstaten van 2021 tot en met 2030 teneinde bij te dragen aan klimaatmaatregelen om aan de toezeggingen uit hoofde van de Overeenkomst van Parijs te voldoen, en tot wijziging van Verordening (EU) nr. 525/2013*, eur-lex.europa.eu.
- Eurohealthnet (2019), *Equity Action Joint Action*, <https://eurohealthnet.eu/hpe/equity-action-joint-action>, (geraadpleegd op 27/03/2019).
- Eurostat (2014), *Sustainable development in the European Union. 2013 monitoring report of the EU sustainable development strategy*, <http://ec.europa.eu/eurostat> (geraadpleegd op 16/06/2016).
- Europese Raad (2010), *Europa 2020. Een strategie voor slimme, duurzame en inclusieve groei. Mededeling van de Commissie*, COM(2010) 2020 definitief.
- FPB (2011), *Impact of the EU Climate-Energy Package on the Belgian energy system and economy - Update 2010*, Federal Planning Bureau, www.plan.be.
- Federale regering (2000), *Federaal plan inzake duurzame ontwikkeling 2000-2004*, <http://www.duurzameontwikkeling.be> (geraadpleegd op 3/8/2018).
- Federale regering (2004), *Federaal plan inzake duurzame ontwikkeling 2004-2008*, <http://www.duurzameontwikkeling.be> (geraadpleegd op 3/8/2018).
- Federale Regering (2008), *Beleidsverklaring van 20 maart 2008*. Document 52 0020/02. <http://www.dekamer.be/FLWB/PDF/52/0020/52K0020002.pdf> (geraadpleegd op 12/4/2018).
- Federale regering (2017), *Nationaal Actieplan Ondernemingen en Mensenrechten*, sdgs.be/en/sites/default/files/publication/attachments/nationaal_actieplan_ondernemingen_en_mensenrechten_2017.compressed.pdf (geraadpleegd op 28/03/2019).
- Federale regering (2014), *Federaal regeerakkoord, 9 oktober 2014* <http://www.dekamer.be/FLWB/PDF/54/0020/54K0020001.pdf> (geraadpleegd 3/8/2018).
- Federale regering (2018), *Nationaal Hervormingsprogramma 2018*, http://www.be2020.eu/publications/publication_det.php?lang=nl&KeyPub=465, (geraadpleegd op 29/05/2019).

- FIDO (2015a), *Handboek voor het opmaken van het Actieplan Duurzame Ontwikkeling in een Federale Overheidsdienst*, Federaal Instituut voor Duurzame Ontwikkeling, <http://www.duurzameontwikkeling.be> (geraadpleegd op 26/9/2018).
- FIDO (2015b), *Leidraad voor het opstellen van GRI G4-verslagen door overheidsdiensten*, Federaal Instituut voor Duurzame Ontwikkeling, <http://www.duurzameontwikkeling.be> (geraadpleegd op 3/8/2018).
- FIDO (2016), *Subsidies in 2016*, Federaal Instituut voor Duurzame Ontwikkeling, <https://www.developpementdurable.be/nl/themas/subsidies/subsidies-2016> (geraadpleegd op 4/09/2018).
- FIDO (2018a), *Evaluatie van de federale omzendbrief van 16 mei 2014: Integratie van duurzame ontwikkeling, met inbegrip van sociale clausules en maatregelen ten voordele van kleine en middelgrote ondernemingen, in het kader van overheidsopdrachten geplaatst door federale aanbestedende instanties*, Federaal Instituut voor Duurzame Ontwikkeling, <https://www.duurzameontwikkeling.be> (geraadpleegd op 3/8/2018).
- FIDO (2018b), *Rechtstreekse communicatie*.
- FIDO (2019), *Nationaal beleid*, <https://www.sdgs.be/nl/beleid/nationaal-beleid> (geraadpleegd op 10/01/2019).
- FOD Mobiliteit en Vervoer (2018), *Kilometers afgelegd door Belgische voertuigen in 2017*, <https://mobilit.belgium.be> (geraadpleegd op 23/05/2019).
- FOD Volksgezondheid en Leefmilieu (2018), *Workshops 2018: ambitieuze doelstellingen voor België*, <https://www.health.belgium.be/nl/milieu/naar-een-duurzame-samenleving/circulaire-economie/workshops-2018-ambitieuze-doelstellingen> (geraadpleegd op 12/12/2018).
- France Stratégie (2019), *La valeur de l'action pour le climat*, www.strategie.gouv.fr (geraadpleegd op 1/03/2019).
- Francken, T. (2017), Algemene beleidsnota van 19 oktober 2017, *Administratieve vereenvoudiging*, DOC 54 2708/017, dekamer.be.
- Francken, T. (2018), Algemene beleidsnota van 19 oktober 2018, *Administratieve vereenvoudiging* DOC 54 3296/007NPG, dekamer.be.
- FRDO (2015), *Advies over het Nationaal Actieplan Bedrijven en Mensenrechten*. Document 2015a07n <https://www.frdo-cfdd.be/nl/publications/advices> (geraadpleegd op 30/04/2019).
- FRDO (2018), *Een boodschap van de FRDO voor de nieuwe federale regering*, advies van 11/12/2018, <https://www.frdo-cfdd.be/nl/publicaties/advices/een-boodschap-van-de-frdo-voor-de-nieuwe-federale-regering> (geraadpleegd op 29/04/2019).
- FRDO et al. (2016), *Advies over de kadertekst nationale strategie duurzame ontwikkeling*, gemeenschappelijk advies voorbereid door negen adviesraden (FRDO, SERV, MinaRaad, CWEDD, CESW, ESRBHG, RLBHG, WSR, Verbraucherschutzzentrale VOG), 20 december 2016, <https://www.frdo-cfdd.be/nl/publicaties/advices/advies-over-de-kadertekst-nationale-strategie-duurzame-ontwikkeling>(geraadpleegd op 29/04/2019).
- Frère J-M. (2016), *De bevolking met een risico op armoede of sociale uitsluiting in België: Projectie tot 2030*, Working paper 12-16, Federaal Planbureau, www.plan.be.

- Frère J-M, Vandille G., Wolff S. (2018), *The Peach2air Database of Air Pollution Associated with Household Consumption in Belgium in 2014 - Methodological Description for the Suspens Research Project Funded by the Federal Science Policy Office, Federal Planning Bureau, Working Paper 03-18, www.plan.be.*
- Gerits P. (2019), *Rechtstreekse communicatie*, 24 mei 2019.
- Goldschmidt A. (2019), *Rechtstreekse communicatie*, 6 februari 2019.
- Grandia J. en Kruyen P. (2017), *Acheter durablement - Étude Big data sur le niveau de durabilité de >140.000 avis de marchés publics publiés de pouvoirs adjudicateurs belges*, <http://www.developpementdurable.be> (geraadpleegd op 3/8/2018).
- Grandjean G., Speth Ch., Truys T. en Vanrynkel F. (2019), *Reforming the fiscal treatment of company cars: the Cocatax micro-simulation model*, in *Voiture de société et mobilité durable*, Brussels Studies Institute (A. Vandenbroucke, A. M. Mezoued en J. Vaesen Eds.).
- Harding M. (2014), *Personal Tax Treatment of Company Cars and Commuting Expenses: Estimating the Fiscal and Environmental Costs*, OECD Taxation Working Papers, No. 20, OECD Publishing, Paris.
- Hodrick R. J. & Prescott E. C. (1997), *Postwar U.S. Business Cycles: An Empirical Investigation*, *Journal of Money, Credit and Banking* 29 (1): 1-16.
- Hoge Raad van Financiën (2018), *Studiecommissie voor de Vergrijzing- Jaarlijks verslag – juli 2018*, Federaal Planbureau, www.plan.be (geraadpleegd op 15/05/2019).
- Huyse H. en Verbrugge B. (2018), *Belgium and the Sustainable Supply Chain Agenda: Leader or Laggard? Review of Human Right Due Diligence Initiatives in the Netherlands, Germany, France and EU, and Implications for Policy Work by Belgian Civil Society*. HIVA-KU Leuven.
- ICDO (2008), *Jaarverslag ICDO 2007*. Interdepartementale Commissie Duurzame Ontwikkeling, <https://www.developpementdurable.be> (geraadpleegd op 21/05/2019).
- ICDO (2009), *Jaarverslag ICDO 2008*, Interdepartementale Commissie Duurzame Ontwikkeling, <https://www.duurzameontwikkeling.be> (geraadpleegd op 12/4/2018).
- ICDO (2010a), *Jaarverslag ICDO 2009*, Interdepartementale Commissie Duurzame Ontwikkeling, <https://www.duurzameontwikkeling.be> (geraadpleegd op 12/4/2018).
- ICDO (2010b), *Actualisering federaal Actieplan MVO/MVI*, Interdepartementale Commissie Duurzame Ontwikkeling, <https://www.developpementdurable.be/nl/icdo/werkgroepen/maatschappelijke-verantwoordelijkheid> (geraadpleegd op 29/04/2019).
- ICDO (2012), *Jaarverslag ICDO 2011*, <https://www.duurzameontwikkeling.be> (geraadpleegd op 12/06/2019).
- ICDO (2015), *Voorontwerp van het federaal plan voor duurzame ontwikkeling 2015-2020*, rechtstreekse communicatie 20 januari 2015.
- ICDO (2016), *Activiteitenverslag 2015*, <https://www.duurzameontwikkeling.be> (geraadpleegd op 12/4/2018).
- ICDO (2017), *Activiteitenverslag 2016*, <https://www.duurzameontwikkeling.be> (geraadpleegd op 12/4/2018).

- ICDO (2018a), *Activiteitenverslag 2017*, <https://www.duurzameontwikkeling.be> (geraadpleegd op 11/12/2018).
- ICDO (2018b), *Activiteitenverslag 2017*, <https://www.developpementdurable.be/nl/news/jaarverslag-2017-van-icdo-gepubliceerd> (geraadpleegd op 29/04/2019).
- ICDO (2018b), Rechtstreekse communicatie.
- ICDO (2018c), *Duurzame overheidsopdrachten*, <https://www.duurzameontwikkeling.be> (geraadpleegd op 11/12/2018).
- ICDO (2019a), Rechtstreekse communicatie, 21 maart 2019.
- ICDO (2019b), *Activiteitenverslag 2018*, <https://www.developpementdurable.be> (geraadpleegd op 29/05/2019).
- ICDO (2019c), *Deze richtsnoeren werden opgesteld om duidelijkheid te verschaffen over de rol en de verantwoordelijkheden van staten en bedrijven met betrekking tot de impact op de mensenrechten*, [developpementdurable.be](https://www.developpementdurable.be) (geraadpleegd op 15/05/2019).
- ICEDD & IDO (2017), *Een evaluatie van de politieke engagementen van de federale overheid tegenover Agenda 2030 voor Duurzame Ontwikkeling van de Verenigde Naties - Eindrapport*, <https://www.sdgs.be/nl/news/hoe-ver-staat-belgie-met-het-behalen-van-de-duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen-sdgs> (geraadpleegd op 11/3/2019).
- IIS (2017), *Activiteitenrapport 2016*, Interfederaal Instituut voor de Statistiek, <http://www.iis-statistics.be/> (geraadpleegd op 3/06/2019).
- IIS (2018), *Activiteitenrapport 2017*, Interfederaal Instituut voor de Statistiek, <http://www.iis-statistics.be/> (geraadpleegd op 3/06/2019).
- IMCDO (2016), *Kadertekst Nationale Strategie Duurzame Ontwikkeling*, <https://www.sdgs.be/> (geraadpleegd op 30/04/2019).
- IMCDO (2017a), *Nationale Strategie Duurzame Ontwikkeling*, <https://www.sdgs.be/nl/beleid/nationaal-beleid> (geraadpleegd op 30/04/2019).
- IMCDO (2017b), *De duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen (SDG's) in België: rapportering en toekomstige acties, Conferentie op 22 november 2017*, [https://www.sdgs.be/nl/news/de-sdgs-belgie-rapportering-en-toekomstige-acties en Aandachtspunten en aanbevelingen van de ronde tafels](https://www.sdgs.be/nl/news/de-sdgs-belgie-rapportering-en-toekomstige-acties-en-aandachtspunten-en-aanbevelingen-van-de-ronde-tafels) https://www.sdgs.be/sites/default/files/publication/attachments/conclusies_rondetafels-conclusions_tables_rondes-20171220_nl.pdf (geraadpleegd 19/06/2019).
- IMCDO *ad hoc* (2005), *Kadertekst nationale strategie duurzame ontwikkeling*, Interministeriële Conferentie Duurzame Ontwikkeling *ad hoc*.
- Impactanalysecomite (2015), *RIA evaluatieverslag 2014*, <http://www.veroeenvoudiging.be/content/impactanalysecomite> (geraadpleegd op 12/06/2019).
- Impactanalysecomite (2016), *RIA evaluatieverslag 2015*, <http://www.veroeenvoudiging.be/content/impactanalysecomite> (geraadpleegd op 12/06/2019).

- Jambon J. (2015), Algemene beleidsnota van 4 november 2015, *Regie der Gebouwen*, DOC 54 1428/004, dekamer.be.
- Jambon J. (2016), Algemene beleidsnota van 28 oktober 2016, *Regie der Gebouwen*, DOC 54 2111/007, dekamer.be.
- Jambon J. (2017), Algemene beleidsnota van 23 oktober 2017, *Regie der Gebouwen*, DOC 54 2708/021, dekamer.be.
- Jambon J. (2018), Algemene beleidsnota van 22 oktober 2018, *Regie der Gebouwen*, DOC 54 3296/012, dekamer.be.
- Kamer van volksvertegenwoordigers (2019), *Bulletin van vragen en antwoorden*, zittingsperiode 53 en 54. <http://www.dekamer.be/kvvcr/showpage.cfm?section=/qrva&language=nl&cfm=qrvaList.cfm>, (geraadpleegd op 13/03/2019).
- Klimaat (2018), *Nationaal debat over koolstoftarifering*, <https://www.klimaat.be/nl-be/klimaatbeleid/belgisch-klimaatbeleid/nationaal-beleid/debat-koolstoftarifering/> (geraadpleegd op 3/8/2018).
- Laine B. and Van Steenberghe A. (2016a), *The Fiscal Treatment of Company Cars in Belgium, Effects on Car Demand, Travel Behaviour and External Costs*, Working paper 3-16, Federal Planning Bureau, www.plan.be
- Laine B. and Van Steenberghe A. (2016b), *Commuting Subsidies in Belgium*, Working paper 11-16, Federal Planning Bureau, www.plan.be
- Laine B. and Van Steenberghe A. (2017), *Tax expenditure and the cost of labour taxation*, Working paper 7-17, Federal Planning Bureau, www.plan.be
- Le Soir (2019), *Le Belge accro à la voiture de société*, J-F Munster, 25 maart 2019, p.1.
- Macharis C., De Wilde L., Te Boveldt G., Keserü I. (2019), *Quelles alternatives politiques à la voiture de société, pour quelles parties prenantes ?*, in *Voitures de société et mobilité durable, diagnostic et enjeux* (Vandenbroucke A., Mezoued A. et Vaesen J, éditeurs), Brussels Studies Institute.
- Magnette P. (2009), Algemeen beleidsnota van 3/11/2009, *Klimaat en Energie*. Document 52 2225/00, dekamer.be.
- Marghem M-Ch. (2014), Algemene beleidsnota van 24 november 2014, *Duurzame ontwikkeling*, DOC 54 0588/014, dekamer.be.
- Marghem M-Ch. (2015), Algemene beleidsnota van 4 november 2015, *Duurzame ontwikkeling*, DOC 54 1428/012, dekamer.be.
- Marghem M-Ch. (2016a), Algemene beleidsnota van 27 oktober 2016, *Duurzame ontwikkeling*, DOC 54 2111/012, dekamer.be.
- Marghem M-Ch. (2016b), Algemene beleidsnota van 27 oktober 2016, *Energie*, DOC 54 2111/012, dekamer.be.
- Marghem M-Ch, (2016c), Algemene beleidsnota van 27 oktober 2016, *Leefmilieu*, DOC 54 2111/012, dekamer.be.

- Marghem M-Ch. (2017a), Algemene beleidsnota van 24 oktober 2017, *Duurzame ontwikkeling*, DOC 54 2708/025, dekamer.be.
- Marghem M-Ch. (2017b), Algemene beleidsnota van 24 oktober 2017, *Energie*, DOC 54 2708/025, dekamer.be.
- Marghem M-Ch. (2017c), Algemene beleidsnota van 24 oktober 2017, *Leefmilieu*, DOC 54 2708/025, dekamer.be.
- Marghem M-Ch. (2018a), Algemene beleidsnota van 22 oktober 2018, *Duurzame ontwikkeling*, DOC 54 3296/010, dekamer.be.
- Marghem M-Ch. (2018b), Algemene beleidsnota van 22 oktober 2018, *Leefmilieu*, DOC 54 3296/010, dekamer.be.
- Marghem M-Ch. en Peeters K. (2016), *Samen de economie doen draaien dankzij de circulaire economie in ons land*, https://www.health.belgium.be/sites/default/files/uploads/fields/fpshealth_theme_file/circ-econ-nl-light.pdf (geraadpleegd op 3/8/2018).
- May X. (2019), *L'épineuse question du nombre de voitures de société en Belgique*, in *Voitures de société et mobilité durable, diagnostic et enjeux* (Vandenbroucke A., Mezoued A. et Vaesen J, éditeurs), Brussels Studies Institute.
- May X., Hermans Th., Hooftman N. (2019), *Les voitures de société: diagnostic et enjeux d'un régime fiscal*, in *Voitures de société et mobilité durable, diagnostic et enjeux* (Vandenbroucke A., Mezoued A. et Vaesen J, éditeurs), Brussels Studies Institute.

MILIEUVERKLARINGEN (2018)

- Belnet (2017), *Milieuverklaring 2017 - Opvolging doelstellingen 2015-2017*, https://www.belnet.be/sites/default/files/2017_-_milieuverklaring.pdf (geraadpleegd op 13/02/2019).
- Belspo (2018), *Gegevens uit de milieuverklaringen van de Programmatorische overheidsdienst Wetenschappelijk onderzoek*, rechtstreekse communicatie 20/07/2018.
- Commissariat général aux Réfugiés et aux Apatrides (2016), *Déclaration du Commissariat Général aux Réfugiés et aux Apatrides 2015*, https://leefmilieu.brussels/sites/default/files/user_files/040_de_2015_fr_5mo.pdf (geraadpleegd op 13/02/2019).
- FPB (2018), *Milieuverklaring van het Federaal Planbureau 2018-2020 - 2018 (gegevens 2017)*, <https://www.plan.be> (geraadpleegd op 13/02/2019).
- FOD Binnenlandse Zaken (2017), *Milieuverklaring 2016*, https://ibz.be/nl/system/files/attachements/news/emas_nl.pdf (geraadpleegd 13/02/2019).
- FOD Economie (2018), *Milieuverklaring 2017 Federale overheidsdienst Economie, KMO, Middenstand en Energie over alle opdrachten en de logistiek van het gebouw City Atrium C*, <https://economie.fgov.be/sites/default/files/Files/About-SPF/Milieuverklaring-FOD-Economie-2017.pdf> (geraadpleegd op 13/02/2019).

- FOD Financiën (2018), *Milieuverklaring 2018 - Gegevens 2018*, https://financien.belgium.be/sites/default/files/Milieuverklaring_NL_2018_BAT_versieMiranda_8nov_DEF.pdf (geraadpleegd op 13/02/2019).
- FOD Justitie (2018), *Milieuverklaring 2018 (gegevens 2017)*, https://justitie.belgium.be/sites/default/files/downloads/2018-12_ddo_milieuverklaring.pdf (geraadpleegd op 13/02/2019).
- FOD Mobiliteit (2018), *Milieuverklaring Bijwerking 2018 - Gegevens 2017*, https://mobilit.belgium.be/sites/default/files/resources/files/emas-milieuverklaring_2018-ex2017.pdf (geraadpleegd op 13/02/2019).
- FOD Volksgezondheid en Leefmilieu (2018), *Milieuverklaring 2018*, https://www.health.belgium.be/sites/default/files/uploads/fields/fpshealth_theme_file/milieuverklaring_2018_nl.pdf (geraadpleegd op 13/02/2019).
- FOD Werkgelegenheid (2018), *Herwerkte milieuverklaring 2018 Milieu programma 2016-2019 van de activiteiten en diensten gelokaliseerd in het gebouw Eurostation Blerot*, <http://www.werk.belgie.be/WorkArea/DownloadAsset.aspx?id=48055> (geraadpleegd op 13/02/2019).
- Institut royal des Sciences naturelles de Belgique (2017), *Déclaration environnementale Année 2017, Données 2016* (geraadpleegd op 27/04/2018).
- IRM (2018), *Déclaration environnementale - Année 2018*, Koninklijk Meteorologisch Instituut, rechtstreekse communicatie 23/05/2018.
- POD Maatschappelijke Integratie, *Milieuverklaring van de POD Maatschappelijke Integratie, Armoedebestrijding, Sociale Economie en Grootstedenbeleid 2018 (gegevens 2017)*, https://www.mi-is.be/sites/default/files/documents/milieuverklaring_2018.pdf (geraadpleegd op 3/8/2018) & rechtstreekse communicatie 18/10/2018.
- RVA (2017), *Milieuverklaring 2017 (gegevens 2016)*, rechtstreekse communicatie 25/09/2018.
- RVP (2018), *Milieuverklaring 2018, gegevens 2017*, rechtstreekse communicatie 14/12/2018.
- Ministerraad (2005), *Milieubeheer binnen de federale openbare diensten*, <http://www.presscenter.org> (geraadpleegd op 13/02/2019).
- Ministerraad (2006), *Maatschappelijk verantwoord ondernemen, Federaal actieplan voor maatschappelijk verantwoord ondernemen*, [presscenter.org](http://www.presscenter.org) (geraadpleegd op 15/06/2019).
- Ministerraad (2012a), *Note au Conseil des Ministres Objet : « Promouvoir les pouvoirs publics comme moteurs de la transition durable »: RSÉtat!*, rechtstreekse communicatie 29/10/2018.
- Ministerraad (2012b), *Ministerraad van 20 juli 2012 Notification point 48*, <https://www.presscenter.org/nl/pressrelease/20120720/ministerraad-van-20-juli-2012?setlang=1> (geraadpleegd op 26/9/2018).
- Ministerraad (2015), *Ministerraad van 21 mei 2015 - Gemeenschappelijke doelstellingen in het kader van de bestuursovereenkomsten 2016-2018*, <https://www.presscenter.org/nl/pressrelease/20150521/gemeenschappelijke-doelstellingen-in-het-kader-van-de-bestuursovereenkomsten-2?setlang=1> (geraadpleegd op 26/9/2018).

- Ministerraad (2017) *Nationaal actieplan Ondernemingen en Mensenrechten*, presscenter.org (geraadpleegd op 15/06/2019).
- Moris S. (2012), *Analyse en evaluatie van de Duurzame Ontwikkelingseffectbeoordeling (DOEB)*, Masterproef, Bedrijfseconomische Wetenschappen, Universiteit Hasselt, <https://uhdspace.uhasselt.be/dspace/bitstream/1942/14046/1/08265202011632.pdf> (geraadpleegd op 22/05/2019).
- Morris D., Bogner L., O'Brien C.M., Wrzoncki E. (2018), *National Action Plans on Business and Human Rights: an analysis of plans from 2013-2018*, Danish Institute for Human Rights, Copenhagen, <https://www.humanrights.dk/publications/national-action-plans-business-human-rights-analysis-plans-2013-2018> (geraadpleegd op 03/06/2019).
- OECD (2010), *Better regulation in Europe: Belgium*, Paris: OECD Publishing.
- OECD (2017b), *Measuring distance to the SDG targets. An assessment of where OECD countries stand*, <http://www.oecd.org/std/measuring-distance-to-the-sdgs-targets.htm> (geraadpleegd op 21/09/2017).
- OECD (2018), *Policy Coherence for Sustainable Development 2018: Towards Sustainable and Resilient Societies*, OECD Publishing, Paris, www.oecd.org.
- Peeters K. (2015), Algemene beleidsnota van 3 november 2015, *Werk*, DOC 54 1428/003, dekamer.be
- Peeters K. (2017), Algemene beleidsnota van 19 oktober 2017, *Economie*, DOC 54 2708/014, dekamer.be.
- Plan 2000-2004: zie Federale regering 2000.
- Plan 2004-2008: zie Federale regering 2004.
- POD MI (2018a), *Milieuverklaring van de POD Maatschappelijke Integratie, Armoedebestrijding, Sociale Economie en Grootstedenbeleid 2018 (gegevens 2017)*, https://www.mi-is.be/sites/default/files/documents/milieuverklaring_2018.pdf (geraadpleegd op 3/8/2018)
- POD MI (2018b), rechtstreekse communicatie, 18/10/2018.
- Poel, K., Marneffe, W. & Van Humbeeck P., *De federale regelgevings-impactanalyse: nood aan hervormingen?*, Tijdschrift voor wetgeving, 2016 (3), p. 196-216).
- PWC (2016), *Potentieel van de circulaire economie in België*, https://www.health.belgium.be/sites/default/files/uploads/fields/fpshealth_theme_file/circulaire_economie_het_economisch_potentieel_voor_belgie.pdf (geraadpleegd op 3/8/2018).
- Rekenhof (2018), *Beleidsvaluatiecapaciteit van de federale overheidsdiensten*, <https://www.ccrek.be/> (geraadpleegd op 21/05/2019).
- Reynders D (2015), Algemene beleidsnota van 3 november 2015, *Buitenlandse Zaken*, DOC 54 1428/006, dekamer.be.
- Reynders D (2016), Algemene beleidsnota van 28 oktober 2016, *Buitenlandse Zaken*, DOC 54 2111/020, dekamer.be.
- Reynders D (2017), Algemene beleidsnota van 24 oktober 2017, *Buitenlandse Zaken*, DOC 54 2708/023, dekamer.be.

- Reynders D (2018), Algemene beleidsnota van 19 oktober 2018, *Buitenlandse Zaken*, DOC 54 3296/005, dekamer.be.
- Sciensano (2019), Gezondheidsenquête, <https://hisia.wiv-isp.be/SitePages/Home.aspx> (geraadpleegd op 3/06/2019).
- sdgs.be (2017), *Interministeriële conferentie duurzame ontwikkeling (IMCDO) organiseert informatieve dag over SDGs in België* (22 november 2017), nieuws van 20 december 2017 op <https://www.sdgs.be/> (geraadpleegd op 13/07/2019).
- Sleurs E. (2015), Algemene beleidsnota van 4 november 2015, *Armoedebestrijding*, DOC 54 1428/018, dekamer.be.
- Sleurs E. (2016), Algemene beleidsnota van 27 oktober 2016, *Gelijke Kansen*, DOC 54 2111/004, dekamer.be.
- Stiglitz J. and Stern N. (2017), *Report of the High-Level Commission on Carbon Prices*, Carbon Pricing Leadership Coalition, The World Bank, www.carbonpricingleadership.org (geraadpleegd op 1/03/2019).
- TFDO (1999), *Op weg naar duurzame ontwikkeling?* Federaal rapport inzake duurzame ontwikkeling, Brussel: Federaal Planbureau, www.plan.be.
- TFDO (2002), *Een stap naar duurzame ontwikkeling?* Federaal rapport inzake duurzame ontwikkeling, Brussel: Federaal Planbureau, www.plan.be.
- TFDO (2005), *Ontwikkeling begrijpen en sturen*, Federaal rapport inzake duurzame ontwikkeling, Brussel: Federaal Planbureau, www.plan.be.
- TFDO (2007), *De transitie naar een duurzame ontwikkeling versnellen*, Federaal rapport inzake duurzame ontwikkeling, Brussel: Federaal Planbureau, www.plan.be.
- TFDO (2009), *Indicatoren, doelstellingen en visies van duurzame ontwikkeling*, Federaal rapport inzake duurzame ontwikkeling, Brussel: Federaal Planbureau, www.plan.be.
- TFDO (2011), *Duurzame ontwikkeling: 20 jaar politiek engagement?* Federaal rapport inzake duurzame ontwikkeling, Brussel: Federaal Planbureau.
- TFDO (2015), *Onze consumptie en productie houdbaar maken*, Federaal rapport inzake duurzame ontwikkeling 2015, Brussel: Federaal Planbureau, www.plan.be.
- TFDO (2016), *Vooruitgang naar de duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen van de VN. Balans 2016*, WP 7-16, Brussel: Federaal Planbureau, www.plan.be.
- TFDO (2017), *De mondiale duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen concretiseren*, Federaal rapport inzake duurzame ontwikkeling 2015, Brussel: Federaal Planbureau, www.plan.be.
- UNSC (2016), *Report of the Inter-Agency and Expert Group on Sustainable Development Goal Indicators*, Document E/CN.3/2016/2/Rev.1 van 19 februari 2016, <http://unstats.un.org/SDG's/iaeg-SDG's/> (geraadpleegd op 17/07/2017).

- UNSC (2017), *Report of the Inter-Agency and Expert Group on Sustainable Development Goal Indicators*, Document E/CN.3/2017/2 van 27 januari 2017, <http://unstats.un.org/SDG's/iaeg-SDG's/> (geraadpleegd op 17/07/2017).
- UNSC (2018), *Report of the Inter-Agency and Expert Group on Sustainable Development Goal Indicators*, E/CN.3/2018/2 (geraadpleegd op 12/06/2019).
- UNSC (2019), *Report of the Inter-Agency and Expert Group on Sustainable Development Goal Indicators*, E/CN.3/2019/2 (geraadpleegd op 12/06/2019).
- Van Ierland W. (2004), *Een handleiding over economische instrumenten voor het binnenlandse en internationale beleid rond klimaatverandering*, Working Paper 3-04, Federaal Planning Bureau, plan.be.
- Vanackere (2012a), Algemene beleidsnota *Duurzame Ontwikkeling*, Document 53 1964/029, dekamer.be.
- Vanackere (2012b), Algemene beleidsnota *Duurzame Ontwikkeling*, Document 53 2586/025, dekamer.be .
- Vandepuut S. (2016), Algemene beleidsnota van 28 oktober 2016, *Ambtenarenzaken*, DOC 54 2111/006, dekamer.be.
- VN (1992), *Agenda 21*, <https://sustainabledevelopment.un.org/milestones/unced/agenda21> (geraadpleegd op 22/05/2019).
- VN (2002), *Implementatieplan van de Wereldtop voor duurzame ontwikkeling*, <https://digitallibrary.un.org/record/478154>, (geraadpleegd op 22/05/2019).
- VN (2015), *Agenda 2030 voor duurzame ontwikkeling: Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E (geraadpleegd op 22/05/2019). Nederlandse vertaling: *Resolutie goedgekeurd door de Algemene Vergadering op 25 september 2015*, <https://www.sdgs.be/nl/bronnen/publicaties> (geraadpleegd op 22/05/2019).
- WHO (2019), *About Health 2020*, <http://www.euro.who.int/en/health-topics/health-policy/health-2020-the-european-policy-for-health-and-well-being/about-health-2020> (geraadpleegd op 27/03/2019).

4.2. Dankwoord

De Task Force Duurzame Ontwikkeling bedankt de volgende herlezers: Nancy Da Silva, Laurence De Clock, Lucas de Muelenaere, Françoise Devleeschouwer, Laurence Doughan, Jean-Marc Dubois, Pol Gerits, Alain Goldschmidt, Hamida Idrissi, Jean-Charles Quertinmont, Martine Vandervennet, Aude Van Grootenbruel, Wouter Vanhee, Jo Versteven, Katherina Wallyn. Alleen de equipe is verantwoordelijk voor eventueel nog overblijvende fouten.

4.3. Afkortingen

bbp	bruto binnenlands product
bni	bruto nationaal inkomen
BELDAM	Nationale enquête over de dagelijkse mobiliteit van de Belgen

BKG	broeikasgas(sen)
btw	Belasting over de toegevoegde waarde
CESW	<i>Conseil économique et social de Wallonie</i> (Economische en Sociale Raad van Wallonië)
CO ₂	koolstofdioxide
CO ₂ eq.	koolstofdioxide-equivalent
COORMULTI	Interfederaal overlegplatform Multilaterale Coördinatie van de Federale Overheidsdienst Buitenlandse Zaken
CRB	Centrale Raad voor het Bedrijfsleven
CWEDD	<i>Conseil wallon de l'environnement pour le développement durable</i> (Waalse Milieuraad voor Duurzame Ontwikkeling)
DAV	Dienst administratieve vereenvoudiging
DOD	duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen
DOEB	Duurzame-ontwikkelingseffectbeoordeling
EMAS	<i>Eco-Management and Audit Scheme</i> (Milieubeheer- en milieuauditsysteem)
ESDN	<i>European Sustainable Development Network</i> (Europees netwerk voor duurzame ontwikkeling)
ESRBHG	Economische en Sociale Raad van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest
ETS	<i>Emission Trading Scheme</i> (emissiehandelssysteem)
EU	Europese Unie
FEAD	Fonds voor Europese hulp aan de meest behoeftigen
FIDO	Federaal Instituut voor Duurzame Ontwikkeling
FOD	Federale Overheidsdienst
FPB	Federaal Planbureau
FPDO	Federaal plan inzake duurzame ontwikkeling
FRDO	Federale Raad voor Duurzame ontwikkeling
FSC	Forest Stewardship Council (Raad voor Bosbeheer)
GGO	Genetisch gemodificeerde organismen

GRI	<i>Global Reporting Initiative</i> (Wereldwijd rapportage-initiatief)
HIVA	Onderzoeksinstituut voor Arbeid en Samenleving van de Katholieke universiteit Leuven
HLPF	<i>High level political forum on sustainable development</i> (Politiek Forum op Hoog Niveau)
IAC	Impactanalysecomité
IDO	Indicatoren van duurzame ontwikkeling
ICDO	Interdepartementale Commissie voor Duurzame Ontwikkeling
IIS	Interfederaal Instituut voor de Statistiek
IMCDO	Interministeriële Conferentie Duurzame Ontwikkeling
JAHEE	<i>Joint Action Health Equity in Europe</i> (Gemeenschappelijke actie Gezondheidsgelijkheid in Europa)
kgoe	kilogram olie-equivalenten
KMO	Kleine of middelgrote onderneming
LTV (DO)	Federale beleidsvisie op lange termijn inzake duurzame ontwikkeling
Minaraad	Milieu- en Natuurraad van Vlaanderen
Mt	megaton
MVO	Maatschappelijk verantwoord ondernemen
MVI	Maatschappelijk verantwoord investeren
NAP	Nationaal Actieplan
NAR	Nationale Arbeidsraad
NGO	Niet-gouvernementele organisatie
NO ₃ -N/l	gewicht stikstof in nitraten per liter water
NO _x	stikstofoxiden
NSDO	Nationale strategie voor duurzame ontwikkeling
OCMW	Openbaar centrum voor maatschappelijk welzijn
O&O	onderzoek en ontwikkeling
ODA	<i>Official Development Assistance</i> (officiële ontwikkelingshulp)

OECD	<i>Organisation for Economic Co-operation and Development</i> (OESO)
OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
PM _{2,5}	fijn stof met een diameter van minder dan 2,5µm
PMD	Plastic flessen en flacons, metalen verpakkingen en drankkartons
POD	Programmatorische Overheidsdienst
POD DO	Programmatorische Overheidsdienst Duurzame Ontwikkeling
RIA	Regelgevingsimpactanalyse
RIZIV	Rijksinstituut voor Ziekte- en Invaliditeitsverzekering
RLBHG	Raad voor het Leefmilieu van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest
SDG's	<i>Sustainable Development Goals</i> (duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen)
SERV	Sociaal-Economische Raad van Vlaanderen
TFDO	Task Force Duurzame Ontwikkeling
ULB	<i>Université Libre de Bruxelles</i>
UN	<i>United Nations</i> (VN)
UNGP	<i>UN Guiding Principles on Business and Human rights</i> (VN Leidende beginselen voor het bedrijfsleven en de mensenrechten)
UNSC	<i>United Nations Statistical Commission</i> (Statistische Commissie van de VN)
VN	Verenigde Naties
VNR	<i>Voluntary National Review</i> (Vrijwillige nationale doorlichting)
VOP	Voorontwerpplan
VUB	Vrije Universiteit Brussel
VSZ	<i>Verbraucherschutzzentrale</i> (Bureau voor consumentenbescherming)
WHO	<i>World Health Organization</i> (Wereldgezondheidsorganisatie)
WSR	<i>Wirtschafts- und Sozialrat der Deutschsprachigen Gemeinschaft Belgiens</i> (Economische en Sociale Raad van de Duitstalige Gemeenschap van België)